

199.948

IGNOTUS

Kisérletek

OSZK

N.M.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

55
IGNOTUS
KISÉRLETEK

ANYUGAT KIADÁSA
BUDAPEST · 1910 · 26

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IGNOTUS KISÉRLETEK CZIKKEK ÉS KÉPEK

ANYUGAT KIADÁSA
BUDAPEST · 1910 ·

257 a

SZERZŐ EGYÉB MUNKÁI:

Olvasás közben. (Jegyzetek és megjegyzések.)
Magyar könyvtár.

Változatok a G-huron. (Történetek s elgondolások.)
Magyar könyvtár.

Feljegyzések. (Elbeszélések és krónikák.) Grill. 1910.

Versek. Singer és Wolfner. 1894.

Vallomások. Singer és Wolfner. 1894.

A Slemil keservei. Grill. 1891.

} Elfogyott.

199948

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
& Nyomt. Növésdékcsapás.
19 10 év. 76 .sz.

R
1965

R
2

KISÉRLETEK.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELŐSZÓ.

Ez a könyvem, még inkább, mint az eddigiek, ujságcikkek gyűjteménye. Hogy efféléről mi a véleményem, e cikkek közt az Octave Mirbeauval foglalkozóban megírom.

Úgyszintén ismételnem kell azt a fájdalmas megállapításomat, hogy ujságcikken, bár a legfrissebb keletűn, túlhalad nemcsak a dolgoknak, de az író nézeteinek fejlődése is. Legsomorúbban ezt a Liebknecht halálára írott megemlékezésen látom; — akkor (igaz, hogy ennek már tíz éve), meglehetősen egyaránt állott a marxizmus s a revizionizmus közt folyó perrel, — ma, mióta a szindikalizmus váratlan perdöntő gyanánt löki irattárba ezt a taktikai doktorkodást, az egész képből alig áll meg egyéb, mint a metternichi idők háttérrészlete.

Mégsem félek kiadni e könyvet, mert ennek is megvan az az értéke, ami Olvasás Közben könyvemnek: az, hogy dokumentum. Idestova huszadik észtendeje folyik nálunk az uj irodalmi

háborúság, s most ott tartunk, hogy vannak dolgok, amiket ma már nem lehet nálunk írónak ellene vetni, s vannak módok, ahogy ma már nálunk sem lehet írott dolgot tárgyalni. Hogy idáig jutottunk, abban valamelyes részük volt az itt megőrzött cikkeknek is, — pontosabban szólva: ezek is médiuma voltak az irodalmi fejlődésnek, mely a mi hazánkat sem kerülte el. Ami ma egyik fogatkozásuk: hogy nagyrészt túlságos magától értetődnek, az egy kicsit hatásuk is, mert megírásuk napjaiban nem mind voltak magától értetődők.

Arra kell kérnem az olvasót, hogy igazságon ezzel a szemmel olvassa e könyvnek kivált A perzekútor esztetika ellen szóló első szakaszát, s ezzel a szemmel nézze az egész könyvben a gyakor ismétlődéseket s nem hiányzó ellentmondásokat. Az ismétlődés néha annak következése, hogy hadakozás közben ugyanazon hadálást újra meg újra be kell venni — s néha olyasmi tetszik ellentmondásnak, ami valójában továbbfejlődése vagy nekibátorodása egy első jelentkezésekor bátortalan vagy félbemaradt megfigyelésnek.

Budapesten, 1909. karácsony napján.

A PERZEKÚTOR-ESZTETIKA
ELLEN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KELET NÉPE.

(1907) *

. . . A finnekkel is úgy vagyunk, mint legtöbb iskolai szerzeményünkkel: tisztelettel elegendő semmit sem gondolás, amit nevük hallatára érzünk. S mint ahogy a megszokás gondolattalansága révén némely ismerősünk külső formájáról két kép is tud bennünk élni — a régi, amilyennek elképzeltük, mikor még látásból sem ismertük, s a mostani, a személyes érintkezésből való: úgy fér meg tudomásunkban a finnekről is két kép. Az egyik ez az iskolai, akadémikus, kalevalás, a sajnovicsos és hőmezős tizennyolcadik századbeli eszkimó-kép. A másik a svéd mellékízű frauenrechtleres, az arisztokratába oltott demokratikus, az ujságtelegrammokból kirajzolódott huszadik századbeli. S mi tagadás benne: egyik

* A Nyugat programm-cikke volt.

sem szól atyafiságosan szívünkhöz. Tisztelni való mind a kettő, de mind a kettő idegen tőlünk. Az ural-altáji rokonság legyen bár még oly meg-támogatott: a mi szalonnás világunk csak papi-roson rokon azzal a halzsírszagúval. Viszont a mi ugorból sarjadt osztrák maiságunk más ter-mészetű kulturvilág, mint ez a skandináv vá fejlett lapp-szamojéd. Ahogy ez a fajbéli magyarságnál is majdnem háromszorta kisebb nép az orosz el-nyomás ellen sarkára áll és talpán megáll, az, bizonyára, szívdagasztóan gyönyörű látvány. De ugyanígy eltelt volt szívünk a búrok veszedelmén, s ugyanígy feldobbant, mikor a norvégok felsza-badúltak. Pedig a magyarnak egyik sem atyafia, s ezenfelül a búr kapzsi s a műveltségre dühös rabszolgatartó pásztorfajta, melynek igen jól futja számadása angol uralom alatt is, a norvég pedig parasztban fogant kalmárnép, mely azért becsü-letes, mert becsületesség a legjobb üzlet.

Itt járt a minap Budapesten egy finn szini-társulat. A star, aki maga köré szerezte, egy elvirágzott, de viszont nagy gyakorlatú drámai színésznő, Aalberg Ida. A neve svéd hangzású, termete, szőkesége is germán, csak arca csontjá-ban, szeme metszésében talál az ember, ha ugyan ennyi is nem képzelődés, mongol adalékot. Truppal olyannal veszi magát körül, mint Sarah Bernhardt, de nincs akkora színésznő. Duse Ele-onórát meg éppen túlzás emlegetni. Ida asszony intrádára a Rosmersholm Rebekáját adta, másod-szor pedig a Sudermann Magdáját. Ami kevés

nézőjük a finneknek akadt, abból harmadnapra egész Budapestet bejárta a csalódás. Először is: nem beszélnek magyarul; amit egy és más szavukat megérthetni, az a német behatás; hangzásra sem magyaros a beszédjük, inkább olyan, amilyennek az ó-görögöt erasmusi olvasás szerint ejtjük. Aztán meg: középszerűen játszanak, eredetiség nincs bennük; másodrendű európaiak, mint egy bukaresti divatárús bolt. Harmadik este ez a rossz benyomás még fokozódott. Eredeti finn darabot adtak; nemesi szerelmi drámát a tizenötödik századból. Sok emberhalál, kevés drámaiság; egészben véve vieux jeu — persze, Helsingfors messze van Páristól; irodalomtörténeti menetrend szerint csak most ér oda Victor Hugo. S ahogy a színészek ágálnak: Weimar is csak most ér oda. Nemzeti táncot is járnak; a karzatról a lelkes ifjuság finn nótákkal örvendezteti meg őket. Egyhangú muzsika, dadogó melódiák. Egészben véve: furcsa, hogy ez a kis nép oly súlyt vet arra, hogy a világon legyen. Mit szeret ezen a nyelven, mely nem jelent egyebet, mint egy kényelmetlenséggel többet? Mit mond neki ez a muzsika, mely nem mond semmit? Mit félt ezen a kulturán, mely halovány leöntés tea a nyugat főzetésből? Mit veszítene: nemcsak a világ, de ő maga is, ha átolvadt volna a svéd-ségbe, vagy elvegyülne abba a nagyszerű tengerbe, melynek vizei felett a Tolsztojkok s a Dosztojevskik lelke lebeg? . . .

Igen, igen, ez így van. Érthetetlen erőlködés

és főképp : rossz darab és közepes színjátszás . . . Csak ebből az avított francia romantikából ne csapna ki olykor olyan levegő, mint a Vörösmarty rossz francia drámáiból . . . Csak ezek a színészek ne kántálnának aszerint a kóta szerint, ahogy a mi színészeink . . . Csak ahogy az a csapnivaló ripacs, a főhős, végigdöng, kong és dübörög a szinpadon, éjjel-nappal talpig díszmagyarban vagy díszfinnben : ne juttatná folyton eszembe a mi szegény szép Nagy Imrénket, az ő kálvinista papos koriolánusi zengzetességét, burgbéli trikóból kidagadó komorbikaságát ! Amelyiknek féreg rág szivén : iszik, hogy elfelejtse ; akármi legyenek, ha nem sírva vigad. A bűnbeesett úr elmegy a paphoz, hogy az feloldja ; a pap pénzt kér ; az úr olvasatlan löki neki oda, gavallérul, de királyi megvetéssel, mint a kutyának a csontot. Eltelik borral, szerelemmel ; az ökle halált oszt, ahová ér, de fél a maga lelke kisérteteitől, hálójába kerül a hajszálból font asszonyi intrikának. Felkapja az asszonyt, kit bűnösnek hisz, magasan a levegőbe, s ahogy leteszi, az asszonynak vége. Sem familiája nem fajzik rá, sem története nem az : mégis egyre azt érzem, hogy ez Toldi Miklós. Vagy Hűbele Balázs, a délibábok hőse. Arany jánosi. Vagy Arany lászlói. Urak, akik parasztok, parasztok, akik urak. Eszkimó vagy skandináv, rendi alkotmányú és frauenrechtleres — de kelet népe.

Kelet népe — s e perctől fogva nem idegen. Az idegen ám ne tudja, hogy mért csügg ez a

maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivalója, s legvadabb erőfeszítésének sincs több foganatja, mint hogy későn és tökéletlen még egyszer megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek. A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen s amit akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja; megrontóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. Lehet, hogy amit érte tesznek, fitymálja, s maga is vak az iránt, ami kebeléből sarjad. Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkaptott, bal szerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől. Vigyázzon arra, hogy meg ne szólják, értesse meg, amit csak maga ért, s amit magának nem kíván, ne tegye felebarátjának. De ahhoz, hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit teremt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit tud, és megbecsüli, mert ő teremtette. Érjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója,

mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézze, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik. A szeretetnek sok módja van, s egyet sem szabad fitymálnia; fia pedig mentül kevesebb van, annál több iránt kell türelmesnek lennie. Ez minden, amivel kelet népe a nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világ életében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagy világon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégis csak az önnön biztonsága őrálló helye gyanánt védje és bátyázza körül. A Csaba útja az égen írt utat honfoglaló kelet népének. S így van megírva, hogy égen és földön, tudásban, szépségben és munkában mindenütt honfoglaló legyen kelet népe.

HAZAFISÁG ÉS IRODALOM.

— HÁROM CIKK. —

(1904.)

I.

Most néhány napja Az Ujság szerkesztői postájában olyasmit olvastam, hogy a német irodalomnak nincs elbeszélője, ki méltó volna arra, hogy a Jókai vagy Mikszáth saruja szíjját megoldja. Ha Mikszáth olvasna effélét, aligha nyelné el a kínálkozó megjegyzést, hogy: most már tudom, mibe bolondult bele Konrad Ferdinand Meyer: meg akarta oldani a Mikszáth saruja szíjját s nem találtatott erre méltónak... Nekem azonban, megvallom, egy percre tollamban reked nemcsak az elmésség, de az igazság is, mikor látom, ki az, akivel szembe állít. Ez teszi kínossá a polémiát — főképp az irodalmit és főképp minálunk. Ez, és még valami. Nemrég esett meg velem, hogy egy Magyar Hirlapbeli cikkemben, a Magyar

Szerzők Egyesülete körül való vitatkozás során szembe kerültem Herczeg Ferencsel, kit pedig, isten látja lelkem, írónak is, embernek is elseink közt tisztetek. Ezt azonban valahogy elviseltem volna — de lesujtó volt, hogy felszólalásom után kik szorongatták hálásan kezemet, amiért üzletüket ily pompásan megvédtem . . . Most is, mikor egy már hetek óta a levegőben kerengő s a levegőt megmérgező téma elől lehetetlen kitérnem: eleve lehűti gunyolódó kedvemem, hogy éppen Mikszáth Kálmán, éppen az az írónk, kinek művészi és irodalmi jelentőségének nálamnál hálásabb és hódolóbb értékelőjét elképzelni sem tudom: hogy, mondom, éppen ő az, kinek nevével a keserűség poharát a vérforralásig túlcsordítják. Még keservebb: találgatóznom, hogy e kelletlen, igazán csak kötelességből való felszólalásommal kiknek találom a szekerét tolni. Mindazonáltal: ha valaha közkötelesség volt nemzetrontó áramlatokkal szembeszállani: főképp akkor kötelesség ez, ha, mint most, efféle áramlat olyan férfiakat kerít sodrába, mint éppen Mikszáth Kálmán, éppen Herczeg Ferenc, éppen Kenedi Géza (ugy tudom, Az Ujság üzeneteit ő írja), s általában éppen az a tiszteletreméltó politikai és irodalmi csoport, melynek emberei Az Ujságot megindították. Úgy érzem, hogy a politikában önként vállalt kötelességeik szükségképpen az irodalomban is bizonyos kötelességeket rónak rájuk. S ha ezeknek meg nem felelnek, sőt ezek ellenére cselekszenek: viszont ez is kötelességgé teszi egynémely igaz-

ságok megállapítását: ha velük és általuk nem lehet, akár ő ellenük is.

Igen: még Mikszáthnak is ellenére. Mikszáth Kálmán a Legkedvesebb Könyveim című érdekes könyvnek tőle való bájos cikkét e szavakkal végzi:

Tény azonban annyi, ha pályámon végig tekintek, hogy érzem, egészen másféle író lettem volna, ha olvasmányaim történetesen más sorrendben következtek volna. Ha előbb kóstolom meg a pezsgőt meg a johannesbergit és csak azután a magyarádit vagy a tokajit. De hát így is jó.

Mit jelent ez? Mit jelent ez a de hát így is jó: magyarul, tehát képmutatás nélkül? Legyünk őszinték: ez azt jelenti: csakis így jó. Hozzávetve mindahhoz, amit Almanachbeli előszavakban, egyébről szóló cikkek vagy novellácskák oldalvágásaiban Mikszáth Kálmán a „modern“ és „szecessziós“ irodalom ellen mondogatni szokott, ez az önérzetes szerénykedés azt jelenti: „Lehet, tegyük föl, bár csak a bizonyítás kedvéért, hogy akadhat a mai irodalomban jobb vagy magasabbrendű író is, mint én vagyok. De az nem magyar. Magyar csak én vagyok, s csak az a magyar, aki olyanfajta, mint én. Másféle író lehet író, de nem magyar író.“

Nincs jogom úgy venni, mintha Mikszáth mindezt csakugyan ki is mondta volna. De mondani ilyesmit igenis mondtak, sokszor mondtak mások, Mikszáthnál kisebbek és kevesebbek, kik a maguk meztelenségét szívesen bujtatják az ő nagyúri palástja alá, — s Mikszáth nemcsak

hogy nem tiltakozik e játék ellen, de lépten-nyomon érezteti, hogy együttérez azzal. Nem feszegetem hosszasan, hogy csakugyan másféle író vált volna-e ő belőle, ha „előbb kóstolja meg a pezsgőt meg a johannesbergit és csak azután a magyarádit vagy a tokajit.“ Petőfi előbb kóstolta meg Heinét, Bérangert és Horáciust, mint Csokonayt s a XVII. és XVIII. század népies magyar íróit — mindazonáltal szakasztott olyan népköltő, mint volt az a Burns, ki első verseit az eke mögött költötte. Viszont Arany Jánosnak Gyöngyösi, Amadé, Csokonay s a régi magyar ponyvaköltészet volt legelső s legnagyobb hatású olvasmánya — mindazonáltal az ő első munkája, Az elveszett alkotmány, idegen formájú szatira, és, bár Arany a népiesnek művészivé való emelésében nagy tökéletességben áll a világirodalomban, mindent összevéve nincs költőnk és nincs írónk, ki a magyar költészetet tartalomra, formára, tárgyra, felfogásra — még olyan legkülsőbb külsőségeire is, mint amilyen a szórend megbontása (inverzió), közelebb emelte volna a nyugati, főképp az angol költészethez. Van most egy új költőnk, Csizmadia Sándor, ki nem túlságos költői erővel, de formában feltűnő könnyedséggel, tartalomra eltökélt tudatossággal ír szociáldemokrata irányu és németes strófaformájú verseket — pedig meglett ember koráig paraszti sorban élt Orosházán és, bár alkalmasint hamar megismerkedett a pártirodalommal, első irodalmi benyomásait aligha szerzte onnan. De, mondom, nem ez a fő kérdés,

* Rappelle efforts d'arg d'Ég. e efforts vains puisque

hanem az, hogy csakugyan nincs-e magyar író más, mint aki — vagy nem magyar-e az az író, aki: érdeklődéseiben másfelé fordul s előadása hangjában más hangnemet üt meg, mint Mikszáth Kálmán? Mikszáth Kálmán bizonyára elsőrendű író, ki a maga nemében tökéletesen írja meg Filcsiket, a vargát, Mikszáthot, az író és Tisza Kálmánban azt, amiben Filcsikkel és Mikszáthtal rokon. De kérdem, ha, például, Ambrus Zoltán megírná Andrássy Gyulát vagy Széchenyi Istvánt; ha megírná önmagát, ha megírná Tisza Kálmánból azt, amiben Tisza Kálmán fölötte áll a legmagyarabb vargának s a legmagyarabb írónak: akkor ez az Ambrus Zoltán csak író volna, de nem volna magyar író? Kemény Zsigmond csak akkor volt magyar, mikor Petőfit fölfedezte, de menten megszűnt magyar lenni, mikor Dantét olvasta? A sűrű vérű, búskomor, nagy ivó és verekedő magyar csak addig magyar, míg, mint a Délibábok Hősében, ittasan kerget végig egy asszonyt a házon, vagy elesik bolond tyúkszempárbajban, mint a Bárd Miklós legujabb hőse, — de megszűnik magyar lenni, ha a negyedik dimenzióba emeli a matematikát, mint Bolyai János? S csak addig magyar a magyar, amig bolond, s csak addig magyar, amig mese-mondó s csak addig magyar, amig paraszt — és Kölcsey Ferenc, Kazinczy Gábor, Szalay László, Csengery Antal, Gyulai Pál nem magyar, mert se nem bolond, se nem paraszt és egyebet is mond, mint mesét és anekdotát? Miért csak az

az érték, amiben másoktól különbözünk, s miért
 nem az is, amiben velük egyek vagyunk? Mire
 való, ha nem társadalmi és politikai bojkott
 céljaira ez az egész megkülömböztetés ma-
 gyar és nem magyar irodalom között, s
 egyáltalában a magyarság szempontjának irodalmi
 szemponttá és mértékké való emelése a mai iro-
 dalommal szemben, melynek emberei magyar
 nyelven írnak, magyar földön élnek, s ha a fejük
 tetejére állanának, sem tudnának egyebek lenni,
 mint magyarok? Ki van köztük, akinek érdeke
 lehet, hogy a magyar ne legyen magyar, ez a
 nemzet ne legyen nemzet s a magyar irodalom
 ne legyen tükörképe mindannak, ami a Kárpá-
 toktól az Adriáig történik? Micsoda esztetikai
 jogon keresztelik az „erkölcs“-öt magyarnak, az
 „erkölcstelenség“-et idegennek, mért korlátozzák a
 magyar nemzetiességet azzal, hogy csakis egy-
 nehány s éppen alacsonyabb rendű vonást ismer-
 nek el magyarnak, s mért alázzák meg a magyar
 génuszt azzal, hogy tilalomfát állítanak érdeklő-
 dése elé, s a nemzetárulás bélyegével fenyegetik,
 ha jogot érez az emberiség áramlataival való
 együtt hullámozásra? S mikor most már írók:
 igazi és isen kegyelméből való írók, a magyar
 génusz egy-egy vonásának igazi kidomborítói is
 patronátusukba veszik ezt a gonosz hajsztát, ezt
 a monopóliumos kapzsiságot, ezt a nemzeti cégér
 alatt való kizsákmányoló üzletet: nem szólal
 meg bennük az irodalmi s a művészi lelkiismeret,
 hogy a művészetben s az irodalomban most

ők tárnak kaput az előtt a barbár, az előtt a képromboló, az előtt a vagy rosszhiszemű, vagy lélekben szegény tatárjárás előtt, mely a politikában nemzetünket tönkre tenni készül, s melynek ott oly férfias bátorsággal szegezik mellének a kardjukat?

Ne higyjék, hogy az indulat ragadt el — tudom én, mit beszélek. Ugyancsak most néhány napja olvastam a Budapesti Naplóban egy cikket, melyben a magyar drámairás nevében találják mulasztásban vétkesnek a magyar színházi birálatot. Ki kell ragadnom egy szót ez elmélekedésből: azt, hogy a magyar ujságkritika nem elég chauvinista. Tetszik hallani ezt a szót? Nem ismerős az urak előtt? Valahonnan, egyebűnnen; onnan, ahol a nemzet vérkeringését akasztják meg, az ősi alkotmányt robbantják fel, a magyarság jövődjét vetik kockára s Európa népközösségébe való tartozását metélik el: ezzel a jelszóval? Kérdem Mikszáth Kálmánt, Herczeg Ferencet, Kenedi Gézát: nem látnak itt valami összefüggést? Nem éreznek valami rendszerességet? Ők, az igazán művelt, az igazán gondolkodó, a dolgokat magas szempontból s érdekeletlen becsületességgel néző férfiak ebben az egy dologban elfelejtenék, amit mindenütt egyebütt bizonyára meglátnak és elismernek: hogy ezen a világon semmisem áll egymagában, hogy minden eleven, s rendszerben és szervességben függ össze egymással? Hogy, tehát, hiába üldözik és fojtogatják a politikában a nemzetieskedő kalandosságot, mely megbélyegzi magát,

mikor maga nevezi magát helyes és találó névvel chauvinizmusnak; hogy a politikában hiába vetnek gáncot az önmagától való elragadottságban a nagyvilággal való egybefüggésünket számba nem vevő, a nemzetiességet monopoliumban tartó, a nemzet nevében konventeskedő, a más hajlandóságukat meggyanusító s a maga lelki szegénységét ősi magyar virtusnak hazudó vagy rosszhiszemű, vagy rövidlátó honboldogításnak: ha nem üldözik, sőt pártfogásukkal megtűrik és nagyra nevelik ott, ahol fészke van, ahol erőt szí magába és növendékeket nevel magának s ahonnan millió láthatatlan ércsatornán át lopózik bele az elmékbe s a szivekbe: az irodalomban? Mikor minden iskolai könyvben meg van írva: csak ők ne ismernék az irodalomnak s a politikának mindenütt a világon, de különösen minálunk való eleven összefüggését? Csak ők ne tudnák, hogy az ő Széchenyi Istvánjuk és Deák Ferencjük hiába élt és munkált volna, ha nincs mellettük irodalom, mely a magyar géniuszt a ponyváról Európába emelje át? Bizonyára: a ponyva is irodalom, a hazafias irodalom, a népies vagy osztályirodalom is irodalom, magyar irodalom, de csak úgy, mint ahogy minden egyéb is magyar irodalom, ami egyáltalában irodalom számba mehet és magyar írótól való. S ha most már Mikszáth és Herczeg is megkezdi a magyar irodalomnak a magyar erkölcs vagy a magyar fajiség vagy népiesség vagy zamatosság mértékével való osztályozását; ha Ujságék csak a

politikában vallják vezérüknek Deák Ferencet, s e politikájuk népszerűtlenségét azzal akarják ellensúlyozni, hogy az irodalomban zoltánkodnak: ennek a hazafias és művészi értéke próbáját csakugyan ne terheltesse észrevenni abban: az ő véres kardjukat kik követik ordító elragadtatással, pecérhurokkal és kaszárnya-pokróccal — s rájuk, a politikai desperádók, marodeurök és spekulánsok rémeire hivatkozva s a magyar közönség nemzeti érzékenységére spekulálva, hogy próbálják meg a rémuralmat az irodalom desperadói és marodeurjei, az irodalmi obstrukciósok és nacionalisták!

Itt megállok. Ez a vita különben sem új a magyar irodalomban. Mint William Harcourt mondta a búr háborúról: keserű végéig kellett azt végig küzdenie Arany Jánosnak is, kinek Kozmopolita Költészet versét úgy szeretik a mi „kozmpolitáink“ fejéhez vagdalni, de megfeledeznek a gyilkos hadjáratról, melyet ő folytatott a népieskedők, a Petőfi-utánzók, a komázó és anekdotázó vasgerebenek ellen, kik azon időben szintén árendába akarták venni a magyar génuszt. Sőt mindazt, amit ma legkiválóbb íróink címére vagyok kénytelen elmondani, idestova tíz éve, hogy A Hét hasábjain keserű marakodások során kellett kifejtenem, jóval kisebb legényekkel szemben, mint Mikszáth és Herczeg. Mert ez az irodalmi nacionalizmus időről-időre csak úgy megújul nálunk, mint ahogy megújul a politikai, s mint ahogy egyik melengíti a másikat. S úgy

egyiknek, mint másiknak vége csak akkor lesz, ha vége lesz mind a kettőnek; ha, mint a politikában, az irodalomban is a komoly, a művelt s a hazafias férfiak nem törődnek a népszerűtlenséggel, nem kacérkodnak a karzattal, szakítanak a frázissal, letesznek az elhittiségről s megtanulják a türelmet s a bátorságot.

II.

A Berzeviczy Kisfaludy-Társaságbeli megnyitója nem csodálatos, páratlan és soha nem hallott, hanem ennél jóval több: tudniillik becsületes és értelmes. Az utóbbi tiz-tizenöt év mégsem telt el nyomtalanul fejlődésünkben, ha ime egy politikai excellencia, s hozzá egy irodalmi társaság elnöki dobogóján valóban megüti az irodalmi mértéket, s ha az indiánus-üvöltés és sakál-csaholás helyett, mely még röviddel ezelőtt a nemzeti irodalom kérdése körül kötelező volt, ily higgadtan s előkelően kerülnek közelebb e kérdéshez. Nem mondom, hogy a Berzeviczy előadása a kérdést megoldotta — irodalmat különben sem az elmélet teremt, hanem a gyakorlat. De a frázis nélkül való átgondoltság, ahogy az eddig többnyire gondolat nélkül való jelszavakat logikai fonál köré való kristályosítással igyekeznek megeleveníteni: megkönnyíti, sőt sokban először teszi lehetségessé annak kitapintását és kimutatását, hol tévednek e kérdés körül még a műveltek s a jóhiszeműek is, kiknek kezében a nemzeti lobogó

nemcsak arra való, hogy megpokrócolják vele, aki kellemetlen nekik vagy üzletüket rontja.

Már az is, magában véve, nagy haladás — merem mondani: korszakos, ha a Berzeviczy megállapításában nálunk is elismertté válik az igazság, hogy „a népiesnek fogalma sem irodalmi, sem művészeti téren nem fődheti a nemzetinek fogalmát egészen, sőt annak egyoldalú és kizárólagos művelése és keresése szükségképp az irodalmi eszmekör és forma-kincs összeszűkítésére visz.“ Nem csoda, ha e másutt oly magától értetődő igazságnak elismertetése oly nehéz volt minálunk, hol irodalmunk és színművészetünk talán legmagasabb művészi fokát népies irányban érte el. Nem csoda, ha ez el nem tagadható jelenség sokakat megtévesztett ítéletükben, kik nem számolnak a művészet egyéni voltával, s így, például, a Petőfi, az Arany s a Blaháné egyéniségével és származásával. Ugyan: óvatossá tehetné volna e nem elég körültekintő általánosítását, ha például Munkácsyra gondolnak, ki népies kezdetekből indulva, a tájképben, a vallásos és genre-festésben többnyire akkor emelkedett legmagasabbra, s egy pár specifikus magyar vonás (teszem a drámaiság, a plasztika, a búskomorság, az erős megmarkolás) legművészebb kidomborítójává, mikor legkevesebbé volt népies — mint ahogy az irodalomban is az utolérhetetlen Arany Jánosig ugyane vonások ugyanily erővel két nagy és lángelméjű magyarból ütköznek ki legerősebben: Berzsenyiből és Kemény

Zsigmondból, kik igen kevésbé népiesek. De tagadhatatlanul megtévesztő lehetett az Arany s a Petőfi példája; megvesztegető, hogy Jókai Mór teljes művészetig többnyire csak néhány kisebb-nagyobb népies novellájában emelkedett. Ám, mint Goethe mondja: minden cselekvés igazságtalan, amit úgy is mondhatnánk, hogy minden gyakorlat egyoldalú — s egyoldalú, tehát meg nem álló az elmélet is, ha az egyoldalú gyakorlatot próbálja törvénnyé emelni. Egy kevés elmésséggel a Kemény Zsigmond s a Berzsenyi példájára hivatkozva épp olyan pecérhadjáratot lehetne indítani a népiesek s a magyarkodók ellen, mint amilyenben, legnagyobbjaink nevét ajkukra véve, ők tetszelegnek maguknak minden intellektualitás ellen. De ez politika volna, s nem irodalom. Az irodalomnak, az esztetikának végre ki kell próbálnia, hogy a fogalmak, melyekkel ez a hajsza dolgozott vagy dolgozni igyekszik, valóban meghatározott és megszabott mennyiségek-e? Lehet-e a népieset, és, amivel ezt leginkább egybevagónak állítják, a magyarosat teljesen megállapodott, mindig egyforma és első kézből valóan eredeti tartalmúnak tekinteni?

Bizonyos, hogy a népies az átlagosnál szűkebb és alacsonyabb fejlődési fokot jelent — de egészen bizonyos-e, hogy, ha már szűkebb és alantasabb, viszont konzervatizmusában a nemzeti s a faji sajátosság és különség konzerválója? Egyéb jogokról nem szólva: a logika jogán van-e nekem, esztetikusként, jogom: ridegen ráparancsolnom

az íróra, hogy, ha nemzeti és faji eredetiségét a mai nyugat uniformáló rontásától meg akarja óvni, szálljon le a néphez vagy forduljon vissza a régi irodalomhoz, mikor nem egészen bizonyos, hogy ami ma népies és ami régi ma specifikusan magyarnak tetszik, nem nyugati idegenségnek, csak a mainál két, három négy századdal régebbnek, tehát fejletlenebbnek s alacsonyabbnak, konzerválója-e? Annál kevésbé jut eszembe irodalmi vitáinkban a ponyva szót kicsinylően vagy gúnyosan emlegetni, mert a ponyva nemcsak nálunk, de például Németországban is irodalomtörténeti fogalom, s mert, teszem, Boccacciot, Petrarcat, Enea Silviiót, Bonfiniust és Aesopust nézném le, ha a mi ponyvánkat gúnyolnám. Tudniillik ezek azok, a nyugati renaissance legnagyobb alakjai vagy megihletői, kiket a magyar ponyva, legalább egy részében, régi magyar irodalomképpen vagy éppen népies költészet gyanánt konzervált, régi magyar írók átdolgozásában, kik kinevették volna a korukbeli esztetikust, ha azt mondja nekik: zárkózzál el a nagyok hatása elől, s ott folytasd, ahol őseid elhagyták, ha meg akarod menteni nemzetedet a jövő számára! De azt aztán nem tudom, hogy a mai magyarnak mért kell attól tartania, hogy az ő személyében fajtája kevésbé tud ellentállani a nyugati rontásnak, mint tudott a Heltai Gáspár, a Pesti Gábor s a Szcenci Molnár Albert személyében — vagy, ha a nyugat hatása nem mindig félelmetes: mért szabadjon csak Petrarcat

és Boccacciót hattatnia magára, s nem azokat is, kik érzelméhez, erkölcséhez és értelméhez közelebb állanak, s kiknek hatása nem a multak kriptájába zárja, hanem az eleven élet részvevői közé emeli nemzetét? A kalotaszegi varrottas gyönyörű dolog és magyar népies művészet — de a magyarság jogán még sincs jogom például az Olbrich, a Vandervelde vagy a Morris ornamentikája helyett inkább ezt diktálnom rá a mai magyar díszítőre, mert a kalotaszegi varrottas régi nyugati himzési mód, melyet idegenek plántáltak át az erdélyi fejedelmi udvarba, s onnan szállott alá, felülről lefelé, a népbe. A mi mai fülünk számára specifikus magyarnak érzett magyar népzeneről most néhány hónapja történelmi apparátussal mutatta ki dr. Molnár Géza, hogy idiotizmusainak nagy része nem a magyar népből kifejlett, hanem a magyar néphez leszállott, s ott vagy tovább fejlett vagy tovább nem fejlett emléke a régi nyugati egyházi s később tánczenének. *) Külömben mindazt, amit itt hosszasan s teméntelen példán kéne fejtegetnem, három sorban elmondja az e heti tolnai kortesnóta, mely így szól:

Nem magyar az, aki ics-vics,
Nem kell nekünk a Simontsits,
Éljen Benyovszky!

A Simontsits nem magyar, de a Benyovszky

*) Azóta Gábor Ignác azt is kimutatta, hogy sajátosan magyarnak tartott hangsúlyos ritmusunk eredendő kiindulása az ősi germán stabreimhoz vezet vissza.

már az — s lesz idő, hogy a Simontsits épp oly magyar lesz, mint a Benyovszky . . . Mindezzel csak azt akarom bizonyítani, hogy a magyarság s a nép, ha nem is élelmesebb, de életre valóbb és jogosultabb, mint akik politikából hivatkoznak rá, mert együtt alakul és együtt fejlődik a többi világgal, legfeljebb abban a lassúbb tempóban, ahogy a nagyvilág hatásai elébb a műveltebbeket ihletik meg, s őtőlük szállanak lejjebb a népbe s szélylyel a nagy közönségbe. Aki ezt a folyamatot meg akarja gátolni, megköti a vérkeringést, mely a magyarságot s a népiességet elevenen tartja.

Ebben némiképp felelet vagy módosítás foglaltatik a Berzeviczy abbeli felfogásával szemben is, mely a magyar irodalom renaissanceát abban látja, hogy — vagy attól várja, ha: íróink érdeklődésükkel és szeretetükkel nemzetünk multjába vagy közelmultjába fordulnak, s a mai nagy idegenek helyett vagy azokon kívül a magunk régi nagy költőit hattatják munkaközben magukra. Eleve megállapítom, hogy a következő sorok és megfontolások nem ez ellen szólnak, vagyis nem az ellen, hogy íróink szeretettel írják meg nemzetünk multját, s a magunk nagy művészeit, mint mintaképeket, ne vessék meg az idegenek javára.

De mi az a renaissance és mi az a mult?

Azt hiszem, éppen Berzeviczy Albertot, az olasz renaissance szerelmesét nem kell kioktatni arról, hogy ez a renaissance, mely egyike a mai kultúra leghatalmasabb forradalmainak, nem az olasz

nemzetnek a saját multjába való merülése s abból való erőmerítése volt, hanem, inkább, szakítás, a maga fejlődése, jobban mondva hanyatlása jogfolytonosságával (ha szabad irodalomban e szóval élni), és felfrissülés egy bár időre régibb, de a középkori korcstudományhoz és nagyszerűségében is félig barbár művészethez képest hasonlíthatatlanul magasabbrendű tudományon és művészetben: a görögön és annak római másán. Nem volt az nemzeti mult, s bizonyos tekintetben nem is mult, hanem talán még ma is jövő. Ez a történelem egyik igazsága, amit ne felejtünk el.

A másik, mely a Berzeviczy figyelmét bizonyára nem kerülte el: hogy az arhaizálás, a multakkal való alexandrinus kacérkodás többnyire nem a fejlődő s az életre képes kulturák sajátsága, hanem a hanyatlást s az elzüllést megelőző, vagy legalább is a fejlődésben megakadt epigon-időké. Bizonyára ez alól is van kivétel; nemzetünk politikai multja megérteti, hogy legkiválóbbjaink a politikai újjáteremtés körül éltek azzal a hatalmas erővel, melyet ily munka számára a költészetnek s a művészetnek a multakat bearanyozó és fölelevenítő hatalma jelent, s éppen a politikának s az irodalomnak eleven összefüggésénél fogva a nemzetek politikai történetével párhuzamosan hömpölyög irodalmi történetük is. De mint ahogy a politikában nem szabad a halottaknak az élőkön elhatalmasodniok, nem szabad az irodalomban sem, s a nem-

zetek jövődöje nemcsak a tegnapon épül, hanem a mán is. A mai napnak, a mai nap adalékainak, eseményeinek, viszonyainak, jelenségeinek és megfajtetlenségeinek ugyanannyi joguk van magyarnak és nemzetinek elismertetni, s a magyar nemzeti irodalom tárgyául szolgálni, mint a multaknak s a multakénak. Aki ennek útját állaná: éppen azt a jogfolytonosságot szakítaná meg, a jövődönek éppen azt a multon való épülését s a multtal való összefüggését, melytől Berzeviczy a magyar renaissanceot várja, s annak, hogy a mából valaha holnap lehessen, s a nemzetnek ne csak multja legyen, hanem jövődöje is.

Csak megszakítaná — igazában meg nem szakíthatja.

Mert a fejlődés folyamatosságát, a nemzeti élet és irodalom jogfolytonosságát nem kell megcsinálni; az megvan, mindig megvan, s csak akkor szakad meg, mikor az élet s az irodalom megszűnik eleven lenni, s csupán a multaknak múmiája, régi idők rászáradt mosolyával, de a ma számára vak tekintettel. A Magyarország nem volt, hanem lesz kétségbeesett jajkiáltása volt egy nemzetét a haláltól féltő hazafinak, kinek a munkája jelentőségét a népies, a nemzeti, a magyar, a hazafias Arany János azon idők háttéréből domborítja ki, mikor

Egy-két kebel fájt még a multba vissza,

Nem volt remény már, csak emlékezet!

Az irodalom a nemzetet akkor szolgálja s a nemzeti politika számára akkor hasznosítható

nemzeti irodalom, ha első sorban irodalom, tekintetek és célzatok nélkül való művészet, mely nem azért az, mert népies vagy nemzeti vagy hazafias vagy a multakon merengő, hanem mert ezeket a vonásokat vagy érzéseket művészi erővel testesíti meg, s mely nem szándékosan s foglalkozásszerűen magyar, hanem természetesen és magától értetődően, — mert mi volna egyéb s mi egyéb tudna lenni?

A hazaszeretet magában véve se nem érdem, se nem művészet. Magától értetődik, hogy minden magyar ember hazafi; hogy annál inkább, annál forróbban fájó szívvel hazafi, mennél világosabban látja más nemzetek nagyságát és jelentőségét; hogy hazafi még akkor is, ha, mint Coriolanus, azt mondja, hogy nem az — s hogy mindig és minden körülmények közt hazafi, mint ahogy mindig és minden körülmények közt lélekzik és táplálkozik. De épp úgy nem értetődik magától, hogy mindenki, aki hazafi, eo ipso költő is; hogy a költő ne foglalkozhassék egyébbel is, mint hazafias és első kézből nemzeti tárgyakkal, s az idegent vesse meg és zárkózzék el előle, mint ahogy nem mindenki költő, aki szerelmes, s mint ahogy a boldog szerelemnek nem föltétele az, hogy azon kívül ne tegyünk egyebet és agyonverjünk mindenkit, aki rajtunk kívül férfi.

Végül még csak egyet — hogy e sok reine Vernunft után egy csepp praktische is következék. Reassummálok. Akik irodalmiakban s nemzetünk irodalmának dolgában olyanféleképp gon-

dolkoznak, mint amily gondolatmenetet és felfogást én A Hét hasábjain képviselni igyekszem, maguk is elfogultak volnának, ha viszont kicsinyelnék, becsmérelnék vagy irodalmi természetében néznék le a népies vagy a hazafias vagy a történelmi költészetet. Nem. Csak egyedül üdvözítőnek nem ismerik el; a nemzeti irodalom fejlesztése egyetlen utjának nem, s nem a nemzeti génusz kisugárzása és megjelenése netovábbjának. De ha nem is ismerik el, hogy valamely munkát magában az ő népiessége vagy hazafiasága vagy krónikás természete eo ipso irodalmivá s a magyar nemzeti irodalom építőkövévé tenne: viszont eszük ágában sincs azt a kötelességet vállalni, hogy a dilettáló kísérletezésnek vagy az üzleti számításnak azilumot nyissanak csak azért, mert idegent majmol vagy szakmányba disznólkodik. Am mikor senki sem tagadja, hogy az Endrődi kuruc-dalai közt akad egy pár kellemes viszhang; mikor nem hiszem — ha szabad ismét magamról beszélnem — hogy ujságkritikánkban akadt, ki például a Herczeg Ferenc Ocskay Brigadérosát nálamnál szeretőbb mértékkel mérte volna: ezzel sem vállaltam azt a kötelességet, hogy ha akár a jószándékú próbálkozás, akár az üzleti tapogatódzás úgy vetné magát a Rákóczi-időkre, mint ahogy az első népszerű ujságok sikere után a földből nőttek elé a krajcáros lapok: hogy ezt az irodalmat mindvégig egy mértékkel mérjem, vagy éppen, mint Berzeviczy, nemzeti irodalmunk renaissanceának jeleit lássam benne. Maga az

Ocskay sem renaissance, hanem folytatása a magyar irodalmi fejlődés ama rendes utjának, hogy kiváló íróink idegzete mindig együttrezeg az európai hullámzásokkal, s az Ocskay csakúgy magyar hullámverése annak a párisi neo-romantikának, melynek legnépszerűbb darabja a Cyrano, mint ahogy a Vörösmartyaknak, a Kölcseyeknek, de még a Petőfieknek is a magyar multon méltó hazafias költészete hű magyar megfelelője az ő korukbeli európai költészet romantikus, majd politikai és népszabadsági hullámzásának. Aki hozzájuk akar visszatérni s őket tekinti mintájának, ezt csak azzal teheti, ha éppoly hű letükrözője mai állapotainknak s a módoknak, ahogy mi ma nézzük a multat; ha éppoly nyílt elméjű befogadója a mai áramlatoknak és természetesen, mind e hatásoknak éppoly önálló és egyéni kialakítója, mint ők voltak az ő idejükbelieknek. Ha nem így tesz, akkor értéktelen a munkája, mert nem vallomás, hanem utánczás; tompa a hangja, mert nem tüdejéből szól ki, hanem jegyzőkönyvéből — halott a gondolkodása, mert nem a mai világgal hullámzik együtt, hanem rég lefolyott áramlatoknak olyan élettelen lenyomása, mint ahogy apály után a part mozdatatlan fövénye néhány keserves redővel s halott kagylóval emlékeztet a tenger örök életére, örök mozgására, örök egységére s örök megújulására.

III.

A tárgyról, mely körül vitánk forog, két hét alatt meglehetősen kibeszéltem magamat, s mire

az a tisztesség ér, hogy Mikszáthtal váltsak arról szót, alig marad tennivalóm egyéb, mint — ha szabad Mikszáth Kálmánt ennyire vénítenem — azzal a fiúi tisztelettel hajolnom meg előtte, mely mindig eltöltött iránta, mióta nevét ismerem. Hogy mikor egy elhalaszthatatlan tisztogató munkát jobb híján nekem kellett vállalnom, ebbe mért az ő tündöklő neve említésével fogtam: azt hiszem, azon cikkemben eléggé megokoltam, s polemiájának nemes hangja megnyugtat afelől, hogy nem vétettem ezzel a neki mindenektől s mindenekelőtt kijáró tisztelet ellen. Sehol sem gyorsabb a találkozás mint a becsületességben — s tőlem, ki magamat nemcsak becsületes, de hálás és tanulni vágyó olvasónak tudom, távol áll a kívánság, hogy a magyar író munkáján ne érezzék szülőföldjének illata, vagy éppen a Mikszáth írásai híjával legyenek annak, ami legfőbb bájuk s irodalomtörténeti jelentőségük: hogy a legmagasabb hegyre is a völgy falvából néznek föl.

Ez némely tekintetben megkötöttség, de megkötöttségből is fakadhat művészet. Szép a spanyol tánc buja zabolátlansága, s szép a magyar menyecske szeméremtől megkötött illedelmes tánca. Ám hanc veniam damus petimusque vicissim. Én csak az ellen szólok, hogy a völgyből ne lesipuskázzuk le s ne kiáltasuk ki hazátlannak a hegylakót, sőt azt sem, ki magában él a hegy ormán; hogy, megmaradva a Mikszáth kifejező képletességében: mikor a magyar földön nemcsak mező van, hanem van erdő, van kert, van

szakadék és van üvegház is: ne csak egy pár virágról vagy csakis mezei virágról ismerjék el, hogy magyar és virág, a többire pedig ráüssék, hogy idegen és bűdös. És, igaz, az ellen is, hogy mikor akad kertész, ki idegen földek virágját is megbecsüli s megpróbálja földünkbe átültetni: ne fogadják kapával és vasvillával a rózsát, a tulipánt vagy az ákác nevében, ami valaha épp oly idegen volt a mi földünkön, mint ma a pálma meg a kaktusz.

Ennyi az egész — s ezzel nem munkáltam meg a földet a dudva meg a szamártövis számára, melyet különben sem kell idegenből behoznunk, mert megterem az magunknál is, csak győzzük gyomlálni. Együtt érzek Mikszáthtal, mikor az ő szomjúságát csak a mi földünk-ből fakadt forrás vize oltja — noha ki tudja, mely idegen tengerekből szállott égnek s mely idegen hegyekre csapódott le hónak a pára, mire a mi földünk-ből forrásként buzog ki. Én csak azt nem állítanám, hogy nincs bor egyéb, mint a homoki bor, amely ha még oly jó is: mégis van a világon hegyi bor is, másolás is — de meg johannisbergi és pezsgő is.

S mert ezt tartom és ezt vallom: azért nem vagyok chauvin vagy nacionalista — s az ő finom és meleg vallomásai után nem tekinthetem annak Mikszáth Kálmánt sem, bár ő maga annak nevezi magát. Csakugyan hanyag ujságolvasó lehet, ha azt hiszi, akadhat ép elméjű és becsületes ember, ki „a magyar faji törekvést, karak-

tert vagy zamatot“ magában chauvinségnek s nacionalizmusnak itélné. Nem; én csak azt a törekvést nevezem annak s nevezi világszerte a nyelvhasználat, mely a faji törekvés, a faji zamat és karakter ürügyén tesz kizáró, lefokozó és le-bunkozó külömbiséget egyfelől ugyanazon föld, másfelől a hazai s az idegen föld mindenféle növényei, áramlatai, rétegei, törekvései, termékei, lakói, erkölcsbeli érzései és világról való nézetei között.

Hogy milyen értékeket pusztíthat el e képrömbölés, kiáltó példa rá a szűkkeblűség, mely a magyarság egyik legdicsőbb, legfényesebb, nemzeti és, ha e megkülönböztetéshez ragaszkodunk: faji erejének egyik leghatalmasabb alkotását, s egyben a művelt világban való büszke helyfoglalóját: Budapest városát nemzeti védekezés címén akarná kizárni a magyar irodalom érdeklődése köréből. Ha Mikszáth az ő bájos elfogultságában jobban szereti az ő faluját, mint e házak rengetegét, melylyel összenőni nem tud: azt annál több türelemmel kell megérteni, mert irodalmunk sokat köszönhet ez elfogultságának. Ám ilyes érzés csak alkotás közben jogos, ítélet közben nem; a bírónak minden elfogultságot meg kell értenie, de magának egybe sem szabad belefogulnia. Hogy az efféle mennyire egyéni véletlenség, azt magamon érzem, kit ha Mikszáth annyi érdeklődéssel tisztel meg, hogy még szülővárosomat is tudja: szabadjon e tudomást azzal bővitenem, hogy születni ugyan Budapesten szü-

lettem, de gyerekkorom legfogékonyabb eszmélő, nevelkedő, alakuló és tanuló esztendeit a legmagyarabb környezetben, a legmagyarabb vidéken töltöttem: Kecskeméten és Kis-Kőrösön. S mégis összenőttem Budapesttel, s ha idegenben járok: tenger partjáról, világok vásárjából dobogó szívvel térek vissza füstjébe s ragyogásába. Ám ez az én magam dolga s magam érzése, melyet belelehelhetek, ha tudom a módját, költői írásaimba, de nincs jogom egyedül üdvözítő katekizmus gyanánt ráparancsolnom más magyar íróra, különbeni nemzetből és irodalomból való kizáratás terhe alatt.

Nincs jogom (hogy pontosan megmondjam) nemzeti irodalom címén embertelenkednem a művészzel: egyfelől megállapítván, hogy csak az a nemzeti művész, aki olyan, amilyen, másfelől rája parancsolván, hogy ne merjen olyan lenni, amilyen. S nincs jogom aszerint tennem rangbeli különbséget az író magyar és nemzeti volta dolgában, hogy pallón jár-e át a vizen, vagy lánchidon. Az a kérdés: tud-e járni s mekkora utat tesz meg. Jó járatban járó, a maga útján járó, nemzete boldogulása számára utat taposó elme ne mondja magáról, hogy ő chauvin és nacionalista, mert ez azt teszi, hogy szűkeszű és lelketlen. Ezt pedig Mikszáthról akkor sem hinném el, ha maga mondaná.

HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG.

(1908.)

A Budapesti Hirlap egy mély átgondolású s ennek következtében sokfelé észrevett ujévi cikket irt elsőbb annak megmagyarázására, hogy nem egy értékes törekvés szembekerült nálunk a magukat nemzetieknek érző hagyományokkal, aztán annak kifejtésére, hogy e széthúzásnak jó volna összefogódnia egy egységes magyar nemzeti törekvéssé. Hogy ez az összefogódzás lehetséges-e s hogy a kelletlen érzéseket keltő törekvésekben nem öntudatlanul a nemzet mai életszükségei s életfeltételei ütköznek-e össze a nemzeti életfolyamat akadályaiival, arról csak politikai tanulmányban lehetne elmélkedni, még teljesebb, még gyökeresebb kifejtésüben, mint a Budapesti Hirlapé. Ám ha a vita ama hagyományoknak s ezzel az összefogódzás lehetőségének javára dölne is el, akkor sem lehetne teljes az

egység, legalább a Budapesti Hirlap szerint nem, mert ily legszélsőbb türelemmel sem reméli a befogadhatóságot a politikában a nemzetközi szociáldemokráciára, az irodalomban pedig azokra az írókra nézve, kik elégedetlenek hazájuk mai fejlettségével, s az egész magyarságot a maguk képére akarván átalakítani, a maguk egyénisége bélyegét kívánják rányomni a nemzeti irodalomra.

Hát ami a nemzetközi szociáldemokráciát illeti: annak vallói nagy többségükben világszerte azt állítják, hogy ők nem a hazának ellenségei, csak azoknak, akik a maguk egyéni vagy kereseti vagy foglalkozási vagy osztálybeli érdekének szűkebb körére akarják korlátozni a haza fogalmát, — s ezt egyelőre sehol a világon nem hajlandóak nekik elhinni azok, akik őszintén úgy érzik, hogy csakis ő bennük, az ő törekvéseik boldogulása, az ő érzéseik kielégítése révén élhet és boldogulhat igazán a nemzet. E vitában tehát eleve kizárt az egymás megértése; itt, mint a politika tolvajnyelvén szokás mondani, fel van vetve a hatalmi kérdés, s a végén annak lesz igaza, aki erősebbnek bizonyul.

Ami azonban az irodalmat illeti: az a kérdés, hogy valóban megvan-e az ellentét a nemzeti irodalom közt, melynek hagyományainál való megmaradást kíván a Budapesti Hirlap, s a mai olyan írók vagy költők közt, akik elégedetlenek hazájuk fejlettségével s a maguk egyénisége bélyegét akarják rányomni nemzetük irodalmára?

A Budapesti Hirlap rámutat Vörösmartyra, Petőfire, Arany Jánosra, hogy ezeket nem lehet kiküszöbölni, s rámutat Kiss Józsefre, kit most ünnepeltek s aki Arany János hangján kezdett dalolni. Ezentúl is azokat fogják ünnepelni, úgymond, akik folytatják a sort, nem azokat, akik idegen bálványokat imádnak. Mindez, ugyebár, azt jelenti, hogy ama nagy hőseink határozták meg a magyar irodalom útját, s a nemzet csak azokat fogadja szeretetébe, kik ezen úton járnak? S ha ez a tétel, akkor kérdés, hogy a hajdaniak s a maiak tehetségének kisebb vagy nagyobb súlyát nem nézve, az egész különbség és ellentét nem az-e, hogy ama nagy költők már meghaltak, a maiak meg élnek, hogy Kiss József már túl van a hatvanon, az ünneplésről lemondani kötelesek pedig jórészt innen vannak a negyvenen?

Mert ha az elégedetlenség tenné vagy nem tenné, hogy lehetne nemzeti költő az a Berzsenyi Dániel, aki rettentő haraggal ostorozta a romlásnak indult magyart, vagy az az Arany János, aki első nagy époszában megtépázta az ősi vármegyét, kifigurázta a nemesi alkotmányvédelmet, s egy követ fújt a nyugatiaskodó Széchenyi Istvánnal, ki keleti tunyaságnak s életre alkalmatlan szűkkeblűségnek bélyegzett majd mindent, amiben az akkori nemesi urak nemzetmegtartó virtust és hagyományt tiszteltek? Ha a tekintély tenné, súlyosodhattak volna-e nemzetalakító és meghatározó egyéniségekké ezek a Széchenyiek, Petőfik és Aranyok, kik közül, mikor felléptek, Széchenyi

István egy fiatal mágnás volt, kit kinevettek, hogy hajszolja a feltűnést vagy megbélyegeztek, mert fiatal fővel okosabb akar lenni az ezeréves hagyományoknál, Petőfi meg Arany pedig kicsapott deákok s kóbor színészek voltak, kiknél nagyobb tekintélye volt a legkisebb szolgabírónak is? S ha az egyéni bélyeg tenné, azaz ha nem tenné, mi kilátása volna Magyarországon egyáltalában a művészetnek, melynek semmi egyéb megfogható szabálya nincs, mint az, hogy egyéniséget fejezzen ki, s Vörösmarty, Petőfi és Arany János hogy' határozták meg a nemzeti irodalmat, ha nem úgy, hogy a maguk egyéniségének bélyegét nyomták rá? A Vörösmarty romantikája idegenségnek tetszett az addigi klasszicizmushoz képepest, s a Deák Ferenc tekintélye kellett hozzá, hogy elfogadják nemzeti költészetnek. A Petőfi népiessége parasztosságnak tetszett ez úri romantizmushoz képepest, s az Eötvös József s a Kemény Zsigmond tekintélye kellett, hogy elfogadják nemzeti költészetnek. Az Arany János arisztikussága iskolásságnak tetszett ehhez az improvizáló költészethez képepest, s a világirodalom szinte legtökéletesebb tervű, mindenesetre legtudatosabb s legfejedelmibb biztosságú műremekét, a hún-trilógiát, a Buda Halála után nem írta tovább, mert „nem volt kinek“. Egy új nemzedéknek kellett kikerülnie, s épen annak, mely ma még innen van a negyvenen, a középiskolákból, hogy a publicista viszhangra s megértésre számítva sorolhassa Arany Jánost azok közé, kik a

magyar nemzeti irodalmat meghatározzák, s őt, aki Shakespeare-en, Tasson, Byronon, a niebelungi éneken s a skót balladákon nevelkedett, szembe állíthassa azokkal, akik idegen bálványokat imádnak.

A Kiss József ünnepeztetése aligha szólhat annak, hogy ő Arany János hangján kezdett dalolni. Az ő költészetének valójában éppúgy nincs köze az Arany Jánoséhoz, mint ahogy például a Rákosi Endre és Johannájának nincs köze a Toldi Szerelme nápolyi hadjáratához. A Rákosi Aesopusa, a Dóczy Csókja, az egész Kávéforrás-csoport irodalmi törekvése ugyanoly nyugati romantikus visszahatás volt a népiességbe merevedett nemzeti költészet ellen, mint aminő a politikában ugyane férfiak andrásszizmusa volt a Debrecenről Cinkotáig, Kossuth Lajostól Patay Istvánig esett nemzeti politika ellen. Kiss Józsefnek jelentősége hármas. Először az, hogy lelkében költő. Másodszor, hogy, ami ezzel egyet jelent, egyéni művész. Harmadszor az, hogy egyéniségében s ennek folytán művészetében nincs rokonság azokkal az akár kisebbekkel, akár nagyobbakkal, akik bélyegüket előtte nyomták irodalmunkra, s hogy e különbség időben egybeesik a nemzeti fejlődés egy fokbeli haladásával. Salgó Ernő szerencsésen alkalmazta rá nálunk azt a szót, amit a németeknél Heinéra Kerr Alfréd talált meg: Kiss József városi költő. Balladáit (bár, mellesleg mondva, ezekben sem az Arany János skót ballada-költészetének továbbdalolója,

hanem visszanyúl velük az erdélyi népballadáig), balladáit, bármily megkapóak néha, többnyire erőltetettek, éppen mert inkább viszhangok, mint belső kitörések. Ott a legerősebb, ott jelent nálunk ujságot és nyereséget, s a maga bélyegét ott nyomta rá (mert bizony rányomta) nemzeti irodalmunkra, ahol az ipari és kereskedelmi élet levegőjétől körülvevett mai ember szól belőle, aki másképp érez, másképp szenved, a természetet is másképp nézi, mint a, hogy úgy mondjam, agrárius világ neveltje, s ahol mindezek számára új hangot, új ritmust csal ki gömöri nyelvkincséből. S éppen ebben senkinek sem folytatása nálunk, legkevésbé annak az Arany Jánosnak, aki a városi fejlődést az anyafölddel összenőtt lélek tartózkodásával szemlélte, száguldása elől csöndes fönséggel húzódván fel a gyalogútra — gyalog bizony, legfeljebb ha omnibuszon. Arany János nemcsak költőnek volt századokban ha egyszer felbukkanó nagyság, de ítélőnek és megértőnek is. Mind az Arany-hívők közt, kik ez újfajta költészeten mint valamely idegenség, művésziatlenség, tetszelgősség feltolakodásán hökkenetek meg, Arany János volt az, aki megérezte Kiss Józsefben a költői értéket, s míg szegény Szász Károly azon akadt fenn, hogy kár volt a szép Batónénak zsidó legénybe szeretnie, mikor volt a faluban magyar legény is, Arany János szívből gyönyörködött a Kiss József Krisztus-versében. Arany János nyilván nem azt tekintette a jövőendő nemzeti költő igazoló jelének, hogy az

Arany János nyomdokain fog-e járni. S mit is érne ezzel a nemzeti költészet? Más nyomdokán az jár, akinek magának útja nincsen, más egyénisége annak számára lehet törvény, akinek magának nincs egyénisége — s olyan költészet, mely aránt maradna a Vörösmarty, a Petőfi s az Arany János meghatározta soron, nemzeti talán volna, de nem volna költészet. Arany János folytatása csak olyan egyéniség lehetne, mint Arany János volt; akkora géniusz, mint ő, évszázadokban egyszer, ha születik — nem volna-e rettenetes pazarlása a természetnek, gúnyja a sornak, vesztesége a nemzetnek, hogy, ha még egy akkora művészünk támadna, az még egyszer elvégezze ugyanazt, amit Arany János egyszer már elvégzett?

Kiss József más munkát végzett — bizonyára kisebbet, de mást, s ez az ő értéke, nemzeti irodalmunk számára való jelentősége. Ami az ünnepeltetést illeti: tiz vagy még csak öt év előtt is Kiss József ugyanaz volt, aki ma, de nagy része s nyilván legjelentősebbje azoknak, akik ma ünneplik, akkor még kívül állónak ítélte őt a nemzet szeretetén, olyanoknak bélyeges társaságában, kik még ma sem igen számíthatnak ünnepeltetésre. Ebből csak az következik, hogy a még bélyegesebbeknek, akik épúgy nem folytatói Kiss Józsefnek, mint Kiss József nem volt Arany Jánosnak, harminc-negyven esztendeig bizony el kell várniok, míg ünnepeltetésre számíthatnak. Ez tagadhatatlanul nagy idő, nagy próba s nagy megpróbáltatás, de, ha az ünnepeltetés a

nemzet szeretetének próbája, akkor bizonyára nincs az a Rákhel, kire érdekesebb volna hét meg hétszer hét esztendeig várni, mint a nemzet szeretetére. Ritka s már ezért is nagyszerű jó ez, tán nem is megfogható opálkő, csak felcsillanó szivárvány — hiszen az embernek még a felől is kétségei lehetnek, vajjon Arany János, minden nemzeti, népies és kozmopolita-lenéző volta s egyben világirodalmi tökéletessége mellett valóban az egész nemzet szeretetében él-e, s nem pusztán ama kis számú műveltekében, kiknek egyik felét, ha mer más fejjel gondolkozni, mint a másik fele, idegen bálványok imádójának bélyegzik, és kilakoltatják a nemzet szeretetéből.

A MAGYAR KULTÚRA S A NEMZETISÉGEK.

(1908.)

Baloghy Ernő képviselőnek e könyvét nagy elismeréssel fogadták az ujságok, s ezt nem nehéz megérteni. Nemzetiségeink kezelésének egyik legfőbb kínoossága az, hogy a műveltség, a kultúra nevében szokás ellene tiltakozni. Baloghy visszafordítja a fegyvert; a magyarság számára éppen a magasabb kultúra s a történelem rendjén egyetlennek bebizonyult kultúrképesség jogán követeli ez országban a vezérletet s azt a lehetőséget, hogy az egyéb fajú és nyelvű lakosságot magához formálja. Ez mindenestre megnyerő és életrevaló szempont, már csak azért is, mert pozitívumnak igaz az egyik feltevése, az, hogy a magyarság volt ezer év óta ez ország alkotója, és negatívumnak igaz a másik tétele, az, hogy papirosjogokra nem lehet életet építeni.

Persze: felvetődik a kérdés, hogy az a jog, melyre Baloghy hivatkozik, a magasabb kultúra s az egyetlennek bebizonyosodott kultúrképesség, nem szakasztott olyan papirosjog-e, mint aminőket ő nagyon is jogos lenézéssel tol félre gondolata menete előtt? Jelszóból gyakorlattá pontosítva, a Baloghy tétele körülbelül azt jelenti, hogy a munka, a fejlődés, a boldogulás feltételeit ez országban csak, vagy legfőképp a magyarság képviseli, csakis az ő vezérlete tudja azokat mindenek számára biztosítani, s ha akarná sem tudná ezeket másképp közkinccsé tenni, mint minden ittvalóknak a maga egyéniségébe való átoltatásával. Föltéve, hogy ez így van és gyakorlatnak erőszakosság nélkül, vagyis több haszonnal, mint kárral lehetséges (amit szívesen hisz el mindenki, aki magát magyarnak érzi s összenőtt a kultúrával, melynek termékenysége és felsőbbbsége ez országban nyilvánvaló), akkor is marad egy kérdés, és éppen e kultúrjogú gyakorlat ugró pontja körül. Az tudniillik, hogy az út, melyről e történelmi vállalkozása folytán a magyarság le nem térhet, összeesik-e azzal, melyet közönségesen szokás a magyar nemzeti fejlődés útjának tekinteni?

A boldogulás és a boldogítás feltételei a mai világban mások, mint aminők közepett hajdan a magyarság ittvaló hegemoniája megállapodott. A világ piacainak összefüggésénél fogva mindenekfelett a tőkével való ipari termelés s az ennek megfelelő kereskedelmi és pénzgazdaság az, mely

nélkül a világ versenyében utolsó helyre kerül-
nénk s úgy nemzetül, mint egyenkint ellátatlanok
maradnánk. Az újfajta termelő módok új társa-
sadalmi rétegeket is teremtenek; mindegyiknek
megvannak a maga külön szükségei, külön érde-
kei és külön törekvései, melyek szabadsága és
kielégülése nélkül sem ők nem boldogulnak, sem
a társadalom nem boldogulhat. A nemzetiségek,
a fajták s a felekezetek, melyeknek a magyar-
ságba be kell olvadniok, egyfelől különbözőképp
oszlanak meg e társadalmi és foglalkozási rétegek
között, másfelől, kiki a maga származásához és
fejlettségéhez képpest, különböző adalékokkal já-
rulnak hozzá az amalgámhoz, melyből az új ma-
gyarságnak kell kialakulnia. Mindezek az új
törekvések, új szükségek, új rétegek és új adalé-
kok óriási reformokat követelnek s óriási válto-
zásokat jelentenek körülbelül mindenben, ami
egy ország életét teszi, amely intézményeken át
ez élet folyik s amely jelentkezésekben ezen élet
testet ölt.

Teméntelen sok ujság, teméntelen sok ide-
genség ez ahhoz képpest, ami ma a magyarság
öröklött birtokállománya, külön érdeke, önkéntelen
érzése, ősi hagyománya és saját karaktere. Mind-
ezeket ősidőktől fogva majdnem mindmáig, a,
sajnos, még mindig meglehetősen extenzív mező-
gazdaság határozta meg, annak megfelelő birtok-
beli, igazgatási és politikai intézményekkel. Ipar,
kereskedelem s ezekkel járó városi élet ezekhez
képpest idegenség, s ami kevés volt, többnyire

idegenek kezén is volt; feltörekvő szükségei, kibontakozó jelentkezései tehát kétszeresen idegenek. Míg nyelvben, irodalomban, művészetben a specifikusan népieset érezzük csak teljesen magyarnak, s ehhez képpest idegenség gyanánt csap meg bennünket az idegen beolvadásnak, a külföldi behatásoknak, a manapi nemzetköziségnek s a városi és polgári érzéseknek s gondolatmeneteknek minden jelentkezése, viszont igazgatásban, törvénykezésben, az álladalom s a társadalom iránt támasztott követelődzésben idegennek s a magyarság nemzeti érdekeivel szemben ellenségeseknek tetszenek a népiebb igyekvések. Érdeemes volna mozaikba szedni, hogy az utóbbi tíz évben mi mindenre mondták — s nem utolsó emberek s a magyarságnak mindenkép méltó és tökéletes műveltségű képviselői — hogy nem magyar. Nem magyar Budapest. Nem magyar a közigazgatás államosítása. Nem magyar a börze. Nem magyar a szocializmus. Nem magyar a nemzetköziség. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgó tőke. Nem magyar a szecesszió s a szimbolizmus. Nem magyar a felekezetek kihagyása az oktatásból, a vallás elhagyása a tanításból. Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelmesebb szerelmi erkölcs. Nem magyar az általános választójog. Nem magyar a materializmus, de nem magyar az a feltevés sem, hogy az emberek eszük és szükségeik szerint teremtették és alakíthatják intézményeiket, sőt szentségeiket is. S főképp: nem

magyar az, akit nem boldogítanak a mi állapotaink, s legyen benne annyi becsület, hogy hagyja itt ezt az országot, melylyel elégedetlen. Efféléket gyakran olvasni, még gyakrabban hallani, s bizonyára van mindezekben olykor objektív s majd mindenkor szubjektív igazság. De viszont mindezek a veszedelmek többnyire nem egyebek, mint vagy új gazdasági és társadalmi fejlődés követelései és kiütközései, vagy a magyarságba beolvadó idegen adalékok jelentkezései, vagy e két mozgatónak elvegyült megmutatkozásai. S itt a dilemma. Hogy hivatkozzunk kultúránknak minden boldogulást megadó képességére, ha e boldogulás mind elkerülhetetlenebb feltételeit veszedelmesnek bélyegezzük ugyanezen kultúrára nézve? S biztatás-e a beolvadásra, e beolvadás elkerülhetetlen megmutatkozásainak s következéseinek megint csak e kultúra nevében való megbélyegzése?

Baloghynak az ő gondolata velejében igaza van. A mi nemzetiségi problémánk kultúrprobléma. De csak annyiban, amennyiben egyáltalában minden gazdasági, társadalmi és politikai probléma kultúrprobléma, mert a kultúra nem holmi külsőség, nem bel esprit-skedés és művelteskedés, hanem valamely közösség termelésbeli, munkabeli, boldogulásbeli feltételeinek foglalata. A kilátásos, az erőltetés nélkül természetesen adódó hegemonia s ezzel a természetes magyar nemzeti egység problémája abban áll, hogy egyfelől kíván-e a magyarság hozzátörödni a mai világ-

verseny termelésbeli s ezekből következő jogi igazgatási, erkölcsi és társadalmi minden keserves szükségeihez és minden megdöbbenő következéseihez, másfelől a lassú és természetes beolvadtás rendjén tudja-e magát: nem úrnak érezni a beolvadtak felett, hanem egynek érezni a beolvadtakkal? Óriási feladat mindkettő; a türelemnek, a fegyelemnek, az alkalmazkodó megadásnak és éberségnek netovábbját követelő. Érdemesnek persze érdemes volna.

UTÓIRAT.

(A perzekútor-esztetikáról.)

A fentebbi sorok már nyomtatásban állottak, mikor Beöthy Zsoltnak Kisfaludy-társaságbeli s mai irodalmunkban a nemzeti élet hiját panaszló megnyitója elhangzott. Amit erről mondani kell, ha kell, annyira beletartozik a kifejtettekbe, hogy legjobb ezekhez fűzni.

Hiszen, igaz, lehetne e dolgot elmélkedés nélkül is, csak jobb vagy rosszabb elméskedéssel elütni. Lehetne, tisztem, megállapítani, hogy akik a magyar s a nemzeti bélyeg ordószerű osztogatását királyi jogúl maguknak rezerválják, fejedelmi gondatlansággal maradnak adósak annak meghatározásával, hogy mik hát azok a sajátos vonások,

melyekről valamely írásnak vagy gondolkodó módnak magyar és nemzeti volta megismerszik, s melyik magyar réteg vagy csoport vagy család az, melylyel egy gondolkozásúnak s egy érzésűnek kell lenni, hogy az embert magyarnak és nemzetinek ismerjék meg? Enélkül a boldogtalan epigon, kit kizavartak abbeli ártatlan hitéből, hogy eo ipso magyar és nemzeti minden, amit ő, magyar vagy magyarrá lett ember, a lelke s az egyénisége kifejezésekben magyar nyelven ír, s aki most jóhiszeműen keres az elvesztett helyett új hitet, melyet érzése számára kötelezőnek ismerjen, csak a durva empiriára és indukcióra van utalva, — ez empiria rendjén pedig olyasmi is kiderülhet, hogy az embernek, vagy mint Kiss Józsefnek, túl kell érnie a hatvanon, vagy, mint Molnár Ferencnek, a darabjának sikert kell aratnia Turinban, hogy hirtelen megismerjék munkáján úgy a tehetség, mint a magyarság bélyegét azok, akik addig mind a kettőt elvitatták tőle.

Mondom, ilyesfélét lehetne mondani, de ez épp oly vita el nem döntő ízetlenkedés volna, mint a másik részen a kávéházi irodalomról való példálózgatások. Kétségtelen, hogy éppen a művészetnek igazán szükségszerű bélyege a nemzetiség, sőt a fajiség, csak hogy nem parancs vagy kötelesség, hanem következésképpen, nem finalitásul, hanem kauzalitásul, éppen az igazi művészi munkának egyéni, az egyéniségnek pedig (mondjuk hamarjában, bár bizonyára nem pontosan és kimerítően, Tainenel) az örökletességtől s a

környezettől meghatározott volta következtében. Már most valóság az, hogy a nemrég még kis számú magyarság ma megüti a tíz milliót, s a nemrég még fejletlen Magyarország ma már fogyatkozásaiban s elmaradtságaiban is modern kultúrország. A nemzet emberanyagának e növekvése jórészt idegen elemek beolvadása útján ment végbe, s a mai Magyarország kifejlődésében idegen mozgatóknak (teszem idegen tőkének) ugyanannyi része volt, mint az autochtonoknak. Lehetséges-e, elgondolható-e, várható-e, követelhető-e, hogy e sokféle elemből elvegyült amalgám teljesen olyan kémiai összetételű legyen, mint annak egyik, bármennyire értékes, túlnyomó és uralkodó adaléka? S ha nem: lehetséges-e, hogy megnyilvánulásai ugyanolyanok legyenek, mint a hajdani kevésbé összetetté voltak? (És, tegyük hozzá, hogy a ma ugyanazon vonásokkal ütköznek ki irodalomban és művészetben, mint a tegnap?)

Látnivaló, hogy teljesen elfogadva, jóhiszeműnek ítélve s jogosnak megállapítva a nacionalista esztetikát, (mely különben legalább is oly kevésbé magyar, s legalább is annyira német és francia, mint amit művészi termést minálunk nemzetietlennek bélyegez meg): akkor is belekeveredünk abba a dilemmába, amelyet éppen fentebb, a Baloghy könyvéről írván, pécéztem ki. Vagy uniformist szabunk az író gondolkodása, érzése, érdeklődése és kifejezése elé, s akkor rákényszerítjük, hogy hazudjék, vagyis mindenesetre

rossz dolgot írjon. Vagy elfogadjuk magyarnak és irodalomnak azt, amit magyarok de facto írnak, s akkor le kell tennünk a perzekútor-esztetikáról s az írók írói értékének politikai mérlegen való megállapításáról.

A politikának azért marad dolga az irodalom nemzeti volta körül, csak hogy médiumon keresztül. Mert bizonyára annál fenségesebb a költői munka, mentül nagyobb együttérző közönség lelkéből ütközik ki sajátosságainak egyéni bélyege, már pedig csak arra való politika útján lehet elérnünk és reméllenünk, hogy akik e hazában együtt élünk s e nemzetnek politikai tagjai vagyunk, ha lehet: nyelvben, s mindenesetre érzésben, gondolkodásban, világnézetben, kedvtelésben, törekvéseinkben, a dolgok sajátos felfogásában s egyéniségünk sajátos vonásaiban egyek legyünk. E politikához azonban türelem kell, sőt e politikának türelmen kell kezdődnie, sőt a türelem ez a politika. Mert nem igaz, hogy a türelem a birkák erénye, inkább az okosaké, a fölötteseké, a nemesen ravaszoké, a nagy célok felé kitartóan igyekvőké. De igenis a farkas az, aki elérheti, hogy együtt üvöltssenek, de soha, hogy együtt énekeljenek, még kevésbé, hogy együtt érezzenek vele.

HADI KÉSZÜLŐDÉSEK.

(1908.)

Az Ujság december 10-iki számában Mikszáth Kálmán e címen figurázza ki — kedvesen, melegen és szemmellátható szeretettel — a most nálunk folyó, vagy lappangó vagy vajudó írói mozgalmakat. Azzal a szeretettel, melylyel apák nézik a gyerekek, sőt nagyapák az unokák játékait — s ez a jelenség: a még nem is öreg, az élete, ereje s elősmertetése virágjában levő írónak jókedvű más világból valósága olyan társainak munkájával s vergődéseivel szemben, kik közt talán olyan is akad, aki nem sokkal későbbben indult, mint ő, kik közül nem egygyel egy ujságba vagy szépirodalmi lapba írt vagy ír ma is, s kiknek írásai, bármennyit vagy bármily keveset érjenek, együttvéve mégis azt teszik ki, ami Mikszáth előtt bizonyára nem kevésbé szent és komoly dolog, mint akármelyikük előtt: tudniillik a mai magyar irodalmat — ez a jelenség,

mondom, egy adalékkal több lehet az ő szeretetreméltó tudakozódása számára, hogy mi az, ami ellen e hadikészülődések folynak.

Mert hogy akadna nálunk író, akár fiatal, akár öreg, föltéve, hogy valóban író, tehát tehetséges, értelmes s a művészet ügyén csügghető ember, aki Aranyt akarná sutba dobni, Petőfire ki akarná mondani, hogy csak volt, de nem lesz, s Jókait át akarná adni az egereknek, abban maga Mikszáth is kételkedik az öregebb írókkal szemben, akik őt, mint mondja, így értesítették. Méltán kételkedhetik. Mert inkább: soha nálunk ennyire írói közérzés nem volt az, amit Mikszáth oly tiszta látással állapít meg (és, tegyük hozzá, nyugodt önérzettel), hogy összetörni csak hamis tekintélyeket lehet, s új formák nem gázolhatnak le régi talentumokat. A Petőfi-utánczás barbársága vagy az akadémiasság ellen való művészi lázadás valaha rátévedhetett arra, hogy az Arany János nagyszerű művészetét kicsinyelni próbálja — a mai magyar írónak, minden rendbelinek, itélőérzése a világ legnagyobb művészei mellé állítja Arany Jánost, az írói mesterség olyan világirodalmi nagyságai mellé, mint Gustave Flaubert vagy Konrad Ferdinand Meyer, népiebb egyéniségében bármily kevéssé legyen ez arisztokratákkal rokon. Arra is szükség volt valaha, hogy akik a magyar közönség ítéletében polgárjogot kértek oly tudatos és tökéletes művészet számára, aminő éppen az Arany Jánosé, szembeszálljanak a szerelmes túlzással, mely

Jókait kiáltotta ki a költői művészet netovábbjának. Ma már ez akták lezáródta, s Jókai a magyar író könyvesházában odakerül az Ezer-egyéjszaka mellé, ez örökké ifju s örökké gyermek édes mesélők sorába, kik közt szívünkhöz ő áll legközelebb, mert ő mesél nekünk a mi vilá-gunkról. Petőfit pedig — ha Mikszáth Kálmán állandó s nemcsak ad hoc informálódó figyelem-mel kísérné azt a szépírókból álló fiatal csoportot, mely, mint elfogultság nélkül elismeri, szép és nagyon biztató munkásságot fejt ki, azt is észre kel-lene vennie, hogy e csoportban éppen a legkitetteb-bek, a legtöbb haragtól s értetlenségtől ostromoltak s idegen szellem behozói gyanánt szidottak hivat-koznak Petőfire, mint őszükre, s azért találatnak szerénytelenségben, mert azt merik hinni, hogy ők a Balassi Bálintoknak, a Csokonai Vitéz Mihályoknak s Petőfi Sándoroknak testvérei és folytatói — nem noha, hanem mert másforma verseket írnak, mint ezek írtak. Egyáltalában: ami háborúságot ez az írói csoport folytat, ami bizonyításban fárad s amiben végre is le kell tennie valóban magyar közömbösségéről s csakugyan hadba kell indulnia, melyben aztán a háború tör-vényei uralkodnak: az éppen annak a megmuta-tása és megreklamálása, hogy amit ők írnak, az éppúgy irodalom, mint bármi egyéb, amit valaha Magyarországon írtak, halhatatlan nagyok, akikkel azonban művészi becsületességben merik tartani a rokonságot, vagy kicsiny emberek, aki-ket nem hajlandóak maguknál különbeknek vagy

magyarabbaknak tekinteni, csak mert azok már meghaltak, ők még még élnek. (Isten a megmondhatója, hogyan).

Nem is Arany meg Petőfi meg Jókai, nem is bárminő művészi forma ellen, ha művészi, író ellen, ha író, mult ellen, ha érdemes, jelen ellen, ha teremtő, — nem az ellen, hogy a magyar magyar legyen s minden sajátága kiteljesedjék a magyar művészetben — nem az ellen készül a háború. Ha ez ellen készülne, biztos volna számára a szégyenletes vereség, amelyet nem kerülhet el semmi értetlenség és szükkeblúség, mely bármiféle jogcímen föléje tukmálja magát a művészetnek. A háború éppen az értetlenség ellen folyik, mely bizonyos formákat és irányokat akar kötelezőkül rátukmálni az írókra, s a szükkeblúség ellen, mely ezt a nyilvánvaló barbárságot azzal a fogással akarja visszaverhetetlenné tenni, hogy minden újabb törekvésre, hangra vagy formára kimondja a szentenciát, hogy nem magyar, s védekezésre szólítja ellene a nemzeti szellemet. Nem forradalom folyik itt, hanem hogy magyar történelmi terminussal éljek: szabadságharc; az írói és művészi szabadságért a tudatlansággal szemben, mely a maga renyheségét és szükeshűségét azzal akarná parancscsá emelni, ha ráfogja, hogy magyar sajátosság és hagyomány, s a politika ellen, mely a művésziébe való betolakodását azzal a jelszóval akarja törvényesíteni, hogy a magyar művészet nemzeti jellegére vigyáz.

Az érórt nem termelt öregebbek kénye-
 lemszeretete, az irodalom hivatalnokainak s
 haszonbérlóinek féltékenysége, a semmit nem
 olvasók s minden értelmi haladásban vesztüket
 érzők politikai dühe mind ebbe a formulába
 akaszódik, s az az értelmetlenség s művészi-
 etlenség, melynek együgyű félelmeivel és
 kifogásaival Mikszáth ugyane cikkében oly játszi
 és jogos felsősséggel bánik el: mégis mindegyre
 fölėje tud kerülni nálunk irodalomnak és művé-
 szetnek, mert a nemzeti érdek ugródeszkájáról
 tud nekiiramodni. Mikszáth előtt bizonyára nem
 uj, hogy nincs magyarabb sajtóság, mint a
 magyart szidni; hogy senki úgy nem szidta a
 magyart, mint Berzsenyi meg Széchenyi, de nehéz
 azt mondani, hogy ezek a férfiak ne lettek volna
 magyarok, sőt jó magyarok, sőt a legjobb ma-
 gyarok. Ám aki mai magyar ember keseredik így
 el kedvében, arra kész a szentencia. hogy meg-
 tagadja legszentebb hagyományainkat s szembe
 köpi a nemzetet. Mikszáth, amint a Magyar
 Regényírók Tárához írt Előszavaiban nyomon
 követte a magyar regényírás történetét, mindenütt
 meglátta, meg is állapítja, hogy minden magyar
 irány és magyar forma nyugati elindulású s nem-
 csak a Jósika Miklóst nem lehet elgondolni Wal-
 ter Scott nélkül, de még Jókait is alig Dickens,
 Dumas père és Victor Hugo nélkül. Idegen szel-
 lem behozói voltak-e ezért? Ma idegen szellemet
 hoz be mindenki, aki ma máskép mer írni, mint
 ahogy tegnap írtak, és egyebet mer vallani, mint

amit mások vallottak. S a harc, amely — igazan Mikszáthnak — sajnálatos volna, ha elülne, azért nem lehet más, mint keserű, és elkeseredett, mert míg egyebütt az efféle mozgalmak, amelyek nem egy irányért vagy törekvésért, hanem a művészetért és irodalomért és minden író művészi szabadságáért folynak, föltétlenül számíthatnak olyan igaz művészre, mint Mikszáth Kálmán, s közeli ismerősök olyan írók előtt, akik, mint Mikszáth, nemzetünk élő írói közt első helyen állanak, addig minálunk a Mikszáthok is önkéntelen megsegítik e falláciát, mikor teszem ő szavát hirtelen komolyra fordítva, maga is azt mondja, hogy a „közepes írókra kell vigyázni, hogy szűkös időkben be ne hozzák az idegen szellemet“, s önkéntelen megsegítik a részvétlenséget, mely nálunk általában körülveszi az irodalmat, mikor megint csak ő az irodalmi nagyapa kedves közömbösségébe helyezkedik a fiatal írókkal szemben, éreztetvén, hogy nem veszi őket túlságos komolyan, s láttatván, hogy írásaikat sem olvasgatja lankadatlan figyelemmel.

Ami a megkülömböztetést illeti, hogy „a nem földszagú geniek nem képviselnek senkit, csak önmagukat, s ha erejüknel fogva irányt adnak kortársaknak és utódoknak, működésükből lassankint annyi szívódik fel az irodalmi fejlődésbe, hogy utólag ők is megkapják a nemzeti patinát“, ellenben a közepes írókra vigyázni kell, hogy „be ne hozzák az idegen szellemet“ — ez mindenesetre igen érdekes elmélet. A gyakorlat-

ban azonban úgy fest, hogy minálunk mindenkit, minden újabb tehetséget, s mentül tehetségesebb, annál inkább igyekeznek leszorítani, elbuktatni, elnémitani azzal, hogy nem nemzeti, de ha aztán mindazonáltal nem tudják kivégezni, sőt még a közönség is felkarolja, a külföld is észreveszi s hatalommá nő, melylyel jó lesz számolni, vagy nevetség fenyegeti azt, aki vele szemben nagyképüsködik: akkor nem is utólag kapja meg a nemzeti patinát, hanem már életében befuttatják mesterségesen klasszikussá és magyarrá. Am amíg lehet, védekeznek ellene, ellentük, és ezek ellen védekeznek, nem a „közepes tehetségek” ellen. S ezt helyes ösztönnel teszik, mert a közepeseket, vagyis a tehetségteleneket felesleges kivégezni; ezeket megöli az ő közepességük; jelentőségüktől, akár hazai költőket utánoznak, akár idegeneket, megfosztja őket az, hogy utánzó, hogy lélektelen mesteremberek, akikből éppen az a szikra hiányzik, mely az íróból az olvasóba átpattanva gyűjt fel a közönségben ízlést, hajlandóságot, divatot, mindazt, amit szellemnek szokás nevezni.

Ami pedig a nagyapai jóindulatot illeti, mi csak kedves és legömbölyített formája a lenézésnek vagy a közömbösségnek — való igaz, hogy művésznak semmi egyéb kötelessége nincs, mint szép dolgokat alkotni, s Mikszáth e kötelességnek aggódó lelkiismerettel felel meg. De az, hogy az írói és társadalmi pályán, mely egyebütt magáért művészetéért járt volna ki neki, nálunk a politika

volt segítségére, ne tévessze meg őt a politika határsértésinek nagy művészi s ezzel nemzeti veszedelme iránt, ha a művészet fejlődését nemzeti javunknak tekintjük.

Senki íróember számára nem lehet közömbös, s mindegyiknek legsajátabb érdekébe vág, hogy micsoda levegő veszi nálunk körül az irodalmat s micsoda élet vár nálunk az írókra — s mivel ezeken a dolgokon fordul meg az irodalom sorsa, nem lehetnek közömbösek az olyan magyar hazafi előtt, aki szerint „irodalmunk az utolsó uj ruhadarab, amit még le nem vetettünk és ami még le nem rongyolódott“. Az írói szabadságért, a közönség irodalmi neveléseért s az írók gazdasági függetlenségeért kezdődő mozgolódásnak nem utolsó keserítője nálunk az, hogy azok az íróink, akik, mint a francia mondja, megérkeztek, sokban előljárnak az írók s az írások iránt való közömbösségben, nem igen törődnek az irodalom ügyével s még kevesebbet az írókkal. Valaha nem így volt. Vörösmartynak, a nemzet ünnepelt költőjének nem derogált észrevennie a bolond és rongyos Petőfi Sándort, s lelkét kitenni a gyerekember furcsa verseiért, melyek a legkomolyabb akadémikusok ítélete szerint ízléstelen és rosszhiszeműen összeábdált durvaságok voltak. Arany János nem féltette a magyar irodalom nemzeti jellegét a Madách Goethe- és Byron-utánzatától s felforgató gondolataitól. Sőt Egressy Gábor sem féltette a magyar színpad nemzeti jellegét a kétszeresen idegen Hugo

Károly százszorosan idegen Báró és Bankárjától. Ezek a férfiak s az ő ideik a magyarság ügyét a műveltség, a művészet, a nagyvilágba való szoros beletartozás ügyével tekintették egynek, s azt a magyart tekintették rossz magyarnak s nemzete árulójának, aki a világ, a tudomány, a demokrácia, a művészet s a nemzetköziség új megállapításaitól, új törekvéseitől, új formáitól és kitalálásaitól azzal akarta volna elzárni nemzetét, hogy ezek kártékony idegenségek s nem valók a magyarnak. A nemzeti jelleg uralmát abban látták, hogy a magyar mindenütt ott legyen, mindent a magáénak valljon, mindenre tartsa a jussát és semmitől ne ijedjen meg. Nem a politika szabott utat nekik, hanem ők nyitottak utat a politikának, s az ő neveltjeik voltak azok a Deák Ferencek és Andrássy Gyulák, akik a magyart visszaiktatták Európa nemzeti és vezérlő hatalmai közé. A magyar irodalomnak, a magyar gazdaságnak, a magyar politikának és nemzeti életnek aranykora bizonyít mellettük — az az aranykor, melynek romjain keseregve ülhet most Mikszáth Kálmán, a politikus. Akik nálunk az irodalomnak a politikától való függetlenítéseért, a közönségnek művészi érdeklődésre, áhitatra és türelemre való neveléseért, az íróknak írói munkából való becsületes megélhetéseért küzdenek, küzdelmükben nem utolsó hevítőjük az a tudat, hogy politikai munkát végeznek, s nemzeti életérdekért küzdve a nemzeti politikát szolgálják. Mentül kicsinyesebbek irodalmi viszonyaink s mentül jelentéktele-

nebbeknek tetszenek hadi készülődéseik, annál szentebb kötelességük megindítani a háborút, ne félni fáradságaitól s ne törődniök benne a maguk saját boldogulásával. Ha van joguk a nemzeteknek életre: a nemzet is csak addig élhet, amíg az életet szolgálja; minden erő kifejlését, minden ember boldogulását. A szabadság ügye egy, s aki az irodalom szabadságáért harcol, az a nemzet szabadságának is katonája. Ezt könnyű karikatúrára fordítani, s megkérdeni, mi köze a nemzet szabadságának ahhoz, hogy az írók írhatnak-e szonettekét, vagy csak népdalokat szabad írniok, tíz forintot kapnak-e egy versért, vagy még nekik kell fizetniök, hogy a könyveiket kiadják? De a felelet erre az, hogy ugyanannyi, mint ahhoz, hogy a képviselőket a nép választja-e vagy a csendőr, s a képviselők meg tudnak-e élni napidíjükből, vagy el kell-e magukat adniok, hogy megélhessenek. Petőfi ezt még így tudta, s a tizenkét pontban még együtt kivánta a felelős miniszteriumot s a cenzura eltörlését. Nehéz elhinni, hogy Mikszáth Kálmán, ha nemcsak eltréfálgat, de komolyan is elgondolkozik ezeken a dolgokon, ma más nézetet vallhatna, mint Petőfi, s annyira ~~nem bíznék a magyar nemzeti karakterben, hogy ezt még a közepes írók befolyásától is meg akarná védeni.~~

IRODALMI MODERNSÉG.

(1908.)

Bársony István, kedves és tisztelt uramnak és társamnak.

*

Kedves Pista bátyám, amely nagy megtisztetés számomra, hogy az „irodalmi modernség“-ről szólván, éppen nekem szállasz, mint aki köré az új gárda csoportosulna, annyira tolakodónak érzem magamat, mikor ennek kötelesen és szeretettel állok elébe, bár csak azon a réven, hogy erre egyenesen felszólítottál, mint közel másfél évtizeden át munkában volt szomszédodat, kivel annyi minden felől annyiszor megértettétek egymást.

Én ugyanis nem látom, hogy az új gárda éppen én körülöm csoportosulna, sőt egységes csoportosulást sem látok. Csak látom azt a természetes jelenséget, hogy utánunk is jöttek írók

és költők; hogy ezek másképp írnak, mint az előttük jártak; hogy az idősebbek egy része elolvasni ugyan nem siet, amit a fiatalok írnak, de önkéntelenül s megint csak természetesen, mindenféle irodalmi, erkölcsi és politikai felháborodás formájában könnyít azon való öntudatlan megrökönyödésén, hogy a világ nem állt meg ezernyolcszáznyolcvankettőben, — s hogy viszont a fiatalok nem hajlandóak filozófiai megnyugvással szemlélni saját kisémmiztetésüket, hanem tiszteletlenül visszalőnek.

Nekem legfeljebb annyiban van valami személyesebb közöm e dolgokhoz, amennyiben e visszalövésben némi kényszerű gyakorlatom van. Az anathémák közt, melyeket most fiatalabb társaink fejéhez vágnak, alig van egy is, mely valaha az én fejemhez ne repült volna, s így a magam bőrén tanultam meg az írói bőr iránt való türelmet, tiszteletet és méltányosságot, s ovatos lettem abban, hogy írói vagy művészi munkától elvitassam az életre való jogot, csak azért, mert nem az én katekizmusom szerint keresi az üdvözülést.

De végre hozzám nem is mint reprezentáló íróhoz fordultál, hanem mint kritikushoz, aki a fiatalokat szereti. Csakhogy tovább is mégy, és kiragadsz a nálunknál fiatalabb írók közül egyet, Ady Endrét, hogy őt vetvén mérlegre, találd könnyűnek az úgynevezett modern irodalmat. Annyiban jogos ez az eljárásod, amennyiben Ady Endre meglepő egyéniség, ragyogó tehetség,

fényes újító, Petőfi Sándor óta legerősebb lírikusunk. De magad veszed el e jogodat azzal, hogy te ezt azt értékét semmikép el nem ismered, s elveszi e jogodat az a valóság, hogy bármily erős hatással van is Ady a legujabb versírókra, van köztük olyan is, akire nem hatott, (például, nem tudom megkapta-e figyelmedet, a kápráztatóan művészi Babits Mihályra) s vannak fiatalabb s modernnek nevezett íróink, kiknek semmi közük a versíráshoz, sőt semmi közük az úgynevezett modernséghez sem. Ady Endrét ismertetvén, épp oly kevésbé ismerteted a legujabb vagy modern magyar irodalmat, mint ahogy teszem Ambrus Zoltánt ismertetvén, nem ismertetted volna Gárdonyit, Bródyt, Herczeget és magadat. Ezzel egy kicsit nehezzé tetted, hogy az ellenvetések azt a problémát tisztázzák, mely körül, mint művészemberhez méltóan mondod, közös célunk a megértés.

Ami Ady Endrét illeti: én egynéhány sor megírtam, mit tartok róla, meg is próbáltam okolni, miért. Lehet, hogy sután sikerült, de ez sem csakis az én hibámból, hanem mert esztetikai ítéletet nem lehet úgy megokolni, mint a bírót, mivel a művészetnek nincsenek olyan tételes törvényei, mint az álladalomnak. Látom ezt abból is, ahogy te, az annyira megfontolt és méltányos ember, a te ellenkező ítéletedet megokolod. Te az Ady Endre költészetét nem szereted, s ehhez épp olyan jogod van, mint ahhoz volna, hogy szeresd; mi tessék, mi ne tessék, abban

nem lehet parancsolni. De ismételnem kell, hogy abban sem, mi ne tessék. Ami kifogásokat Ady ellen teszesz, azoktól a világ legnagyobb költője lehetne. Azt mondod, nem érted — mások azt mondják, hogy értik, a lelkük öntudatlan titkait teszi előttük világossá. Azt mondod, hogy a művészetről megállapított örök törvény alapja itt megdőlt; itt az egyszerűség nem törvény, a világosság nem kötelező. Félek, hogy nemcsak itt nem. A művészetről nincsenek megállapított örök törvények, s ami nevezetesen az egyszerűséget s a világosságot illeti, Dantén kezdve Shakespearen át Berzsenyi Dánielig igen sokakat ki kéne lökni az irodalomból, ha ezek kötelező törvények volnának. Amit egészségről s egészséges érzékiségről oly színesen fejtesz ki, annak követelése épp oly önkényes, mintha valaki perverzus bestialitásnak jelentené ki ártatlan állatok órákon át való meglesését, megkergetését és lelövöldözését, s ezen a jogon bélyegezné perverzus hanyatlásnak a te férfias vadászhistóriádat teszem a Mikszáth békesebb paraszttörténeteire képest. Hogy a költő a szeretőjét szereti-e vagy a feleségét, hogy magasztalója-e fájának vagy gyalázója: a felől perbe lehet vele szállani erkölcs szempontjából, de ez semmit sem jelent mellette vagy ellene mint művész mellett vagy ellen, s ha versei jók vagy nagyszerűek, a könyveit el lehet égetni, de őt nem lehet kiseprűzni az irodalomból, sőt a nemzeti irodalom történetéből sem. Mindez így volna akkor is, ha a kép, amit Adyról festesz, pontosan

az ő képe volna, s a hibák, amiket benne találsz, valóban mind megvolnának benne s valóban hibák volnának. Ez mind nem változtatna azon, hogy az ő költészete haladás lehessen a tegnaphoz képest, sőt unalmas mesterembségben maraszsa akárhány régibb ember legtisztességesebb építő igyekezetét s rombolástól való ovakodását, mely persze nem lett volna költészet akkor sem, ha nem is jönnek el a malefikus modernok.

Nem az teszi a költőt, hogy mit akar vagy mit nem akar, hanem az, hogy mit tud vagy mit nem tud. Ezt igen mulatságos, hogy én mondom el neked, aki ezt első sorban magadról tudod. De ekkor hidd is meg, kedves bátyám, nincs egyéb kritika, mint a *hanc veniam damus, petimusque vicissim*. Ugyanazon joggal, amelylyel te a régibb egyszerűséghez s világosságához képest csavarosságnak s zavarosságnak nevezed s ennek következtében hanyatlásnak bélyegzed a moderneiben az intellektualitás hullámzásait: a te annyira egyénien hangulatos és leíró költészetedet a hivatalosság elsekélyedésnek jelenthette volna ki teszem a Kemény Zsigmond komor elmélyedéseihöz képest. De odamondogattad volna annak az akadémikusnak vagy kislefaldistának, aki ilyet talált volna mondani! S méltán; művésznek csak egy kötelessége van: hogy az legyen, aki. Nem lehet eléje recipéket írni, s a költészet fejlődése elé sem. A művészetet nem lehet igazgatni, csak tudomásul venni lehet.

S ezért meddő minden vitatkozás az úgynevezett modernségről; arról, hogy jogos-e vagy jogtalan s hogy mit kell ellene tenni. Tegyük fel, hogy jogtalan. Tegyük fel, hogy jó volna tenni ellene. Lehet-e?

Két valóságon nem lehet változtatni. Az egyik az, hogy vannak írónk, akiknek más mondanivalóik vannak, mint elődeiknek s ezeket más módokon mondják el. A másik az, hogy van közönség, mely másképp érez, mást keres, másra kíváncsi, mint apái, s a hozzá való szólásnak másféle idegbeli lehetőségei vannak, mint voltak tegnap. Lehet, hogy én nem tudok így költeni vagy nincs szükségem ilyen költészetre. Lehet, hogy idegen előttem s a „régiekben“ mindent megtalálok, ami nekem kell. Ki tiltja? Anatole France a világ egyik legmodernebb embere, de elvből nem olvas könyvet, mely háromszáz évnél fiatalabb volna, s nincs az a modern költő, aki ezt rossz néven venné tőle. Viszont Anatole France sem mondja a fiatal költőkről, hogy nem költők, csak azért, mert neki nem kellene — s nem félti pusztulástól a művészetet, csak azért, mert ma más, mint tegnap volt. Tágítani nem kell a „modernnek“ elől, vagyis senki író nem köteles ma másképp írni, mint tegnap írt, senki olvasó nem köteles ma mástól elragadtatva lenni, mint ami tegnap elbájolta. De diktálhatok-e az írónak, hogy mit írjon, s megszabathatom-e az olvasónak, hogy miben találja meg a lelke mását? Husz évről husz évre igen megváltozik a világ, s ebből

azt kell következtetnünk, hogy a nálunknál husz évvel fiatalabb emberek teljesen mások, mint mi vagyunk, vagyis előttük természetes sok olyan, ami előttünk borzalom, számukra érthető sok olyan, ami számunkra érthetetlen, lelkükben megszokottság sok olyan, ami a mi idegzetünkben még betegség vagy túlfeszültség volt. S mivel-hogy a művészet embertől emberhez száll, ismét indikált feltenni, hogy a holnap művészete más lesz, mint a tegnapé volt, s hogy ez éppoly természetes megfelel a maga nemzedékének, mint a mienk megfelelt nekünk.

Ez mindenütt így van, s nálunk most csak azért oly felötlő, mert, akik ma Magyarországon húsz-harminc évesek, teljesen más kohóból kerültek ki, mint apáik. Városi élet, kereskedelem, ipar, tudós foglalkozás, utazás és faji elvegyülés olyan sokféleségből, mely mára valósággal új magyar fajtát teremtett a tegnapihoz képest. Ez lehet örvendetes, lehet fájdalmas, de mindenesetre valóság, amit visszacsinálni nem lehet s jelentkezéseit sem lehet elfojtani vagy megmásítani. Am, egyenes következése lévén a magyar nemzeti fejlődésnek, a magyar nemzeti politikának, talán mégsem oly veszedelmes sem a haladásra, sem a nemzeti erőkre nézve.

Egygyel legyünk tisztában, — s ezt egyenesen neked mondom, kedves Pista bátyám, az írónak s a magyarnak. Legyünk tisztában azzal, hogy művészetet dirigálni nem lehet; az természetesen fejlődik, s elkapja az ujját, mely bele

akar nyúlni. Nem lehet; nem lehetne még akkor sem, ha ajánlatos vagy kívánatos volna. S nem lehetne még erkölcs, egészség s nemzetiség felé sem igazítani, föltéve, hogy kellene vagy jó volna.

Azonban ez csak félig igaz; te, s különösen te, ellenem vetheted, hogy még a természetet is lehet dirigálni.

Igazad van, lehet.

Lehet, ha nem perelnek törvényeivel, hanem alkalmazkodnak hozzájuk.

Bármily relativ dolog az egészség, bármily változandó az erkölcs, bármily hullámzó a nemzet: az egészség kívánatos, az erkölcs termékeny, a nemzet sokjónak foglalata. Mindehhez köze van az embernek, és, a művészet különösen emberi dolog lévén, köze van a művészetnek. Csak éppen hogy nem parancsképpen, hanem járulékosan; éppen, mert a művészet egyéniség kifejezése, s mert ki mentül nagyobb egyéniség, annál tipikusabb képviselője és kifejezője a fajtája s a környezete, tehát a nemzete egyéniségének, állapotának és erkölcsének: a művészi remekék önkéntelenül — nem szándékosan, hanem szükségképpen — a faji vagy nemzeti génusz vagy állapot, vagy erkölcs (vagy nevezzük bármi néven) kifejeződései. A művészet erre való igazításának tehát mégis van módja, de csak egy módja van: a tehetség iránt való tisztelet.

Mentül türelmesebbek vagyunk minden újság iránt, mentül méltányosabbak vagyunk minden

művészet iránt, mentül alázatosabbak vagyunk mindenki iránt, akiben bármi formában, megsejtjük azt a sokat emlegetett isteni szikrát, és, kivált, mentül inkább feltesszük, hogy a fiatalságnak természetből fogva igaza van az öregséggel szemben: annál több akadályt háritottunk el a tehetségek megjelenkezése előtt, s annál inkább megtettünk, emberi lehetőség szerint, mindent, hogy ha az eljövendő megváltóknak nem is tudunk három királyai lenni, de Heródeseik se legyünk. Már pedig a nemzet tehetségeiben él, s ha ilyen módon mindent, amit tehetünk, megteszünk arra, hogy a tehetségek tönkre ne menjenek, egyúttal azon is dolgoztunk, és pedig az egyetlen lehetséges módon, hogy a művészet a nemzeti lélek és erkölcs irányában fejlődjék.

Már ezért sem hiszem, kedves bátyám, hogy te valakit félreérthetnél, vagy pedig valaki téged félreérthetne a körül, hogy az irodalomnak mindenekelőtt tisztelet jár ki, s költőt még lefejezni is úgy kell, mint a királyokat: selyem keztyűben és mély meghajlással. Fogadd szives és tisztelő üdvözetemet.

NEMZETI-E MAI KÖLTÉSZEZETÜNK?

(1908.)

Az Ujságíró Almanach e kötetében, mely a mai magyar irodalom kérdéseivel foglalkozik, e sorok számára az a kérdés van feltéve: mennyiben nemzeti vagy nem nemzeti a mai magyar irodalom? E kérdésnek már megtevése is, legalább valamennyire, felelet és állásfoglalás, mert a szempont, melyből az irodalmat nézi, meghajlás a felfogás előtt, mely az irodalom számára egyéb kötelességet is ismer annál az egynél, hogy művészi legyen. Én magát ezt a felfogást nem valom. De ebből nem következik: sem az, hogy ne tudnám én is az irodalmat e politikai szempontból nézni, mely csupán a művészettől idegen, de nem magamtól, aki szeretem a politikát, — sem, hogy a művészi szépséget elvitatnám minden olyan írástól, melyről a nemzetiség monopolistái kegyesen megengedik, hogy ez igenis nem-

zeti. Sőt még tovább megyek. Én is azt vallom, hogy csak az művészi, ami nemzeti. Csakhogy ezt nem parancs gyanánt szabom meg, hanem megfigyelésképpen szűröm ki. Ez törvény, — de nem úgy, olyan válogatást engedően, mint a büntetőtörvény, hogy követhetem is és ekkor kutya-bajom, de meg is szeghetem s ekkor sem történhetik egyéb bajom, minthogy becsuknak érte, — hanem úgy, mint a mozgás törvényei, melyeket akkor is követek, ha meg sem mozdulok, követek, mikor szembeszállok is velük. A művészet az egyéniség megjelenő formája, az egyéniséget pedig, mint Taine óta nem lehet másképp látni, a származás határozza s a körülmények határozzák meg, vagyis ugyanazok a feltételek, amelyek a nemzetet, jobban mondva azt a valamit, amit ma értünk ezen a néven. Ez nem azért van így, mert így illik és így hazafias, hanem azért, mert nem lehet másképp. Ez annyira szükségképpen való, hogy nemzeti az a művészet is, ha művészet, amely nemzetietlen, sőt idegenutánzó. Mert bizonyos, hogy másképp nemzetietlen a magyar, mint a német, s az idegent is másképp utánozza az olasz, mint az angol. Mint ahogy az uniformisos angol gunyában másképp fest a római gavallér, mint a bécsi, a Montmartre apache-nótáit is másféle lélektelenséggel utánozza a sör-től békés München, mint a szegénységtől gyáva Budapest. Ugyanazon német esztetikusból egészen más leveleket lop le a magyar akadémikus, mint a spanyol, sőt a horvát irodalmi nyelvben,

mely szakasztott oly elsietett, dilettáns és leginkább német hatású nyelvújításon ment át, mint a mienk, egészen másfajták, mert, hogy úgy mondjam: specifikusan horvátok a horvátalanságok s a germanizmusok, mint a mi neológiánkban a magyartalanságok s a németességek. Mindezeken felül pedig úgy a magyar, mint a horvát nemzetieskedés türelmetlensége is megismerhetően más színű, ha német zsidóból lett magyar avagy horvát fajmagyarkodik vagy horvátkodik vele, mintha svábnémetből lett szittya vagy illir tizedel meg vele nemcsak eleveneket, de még holtakat is.

Ez úgyszólván természeti jelenség s ebből aztán nem igen következik egyéb, mint az, hogy politikai követeléssel a művészet elé állani csak akkor szabad, mert akkor kilátásos, ha a politika az ő követeléseiben alkalmazkodik a természet, vagyis a valóság adta körülményekhez. Olyan értelemben értett nemzetiességet, aminőt a hivatalos esztetika gondolatlansága vagy rosszindulata a magyar írótól követel, nagyjában követelhetnek például a francia írótól, kinek hazájában nyolcszáz esztendő óta egybeolvadt nyelvű fajok élnek szorosán együtt, egyforma hatások alatt. Ebben az országban is különbség, könnyen megismerhető különbség van a normann, breton és provençei származású, a városi vagy falusi, párisi vagy vidéki neveltetésű író között, de mégis aki francia s Franciaországban születik, nagyjában hasonló típus, nagyjában egyforma hatásoktól körülvéve, nagyjában ugyanazon gondolatmenet-

től neveltetve nő fel. Természetes, hogy az ilyen ember beszélő, felfogó s kifejező módjában, hibáiban és erényeiben, eszességében s elfogultságában, hajlandóságában s gyűlölségeiben valamennyiükkel egyforma s valamennyiük előtt kedves. Nálunk olyan értelemben értett nemzet nincs, mint aminő a francia; a magyar nemzeti politika csak igyekszik arra, hogy a magyar nemzetet ilyenné formálja. Ha ez az igyekvés nem meddő, ha lesz foganatja és megállnak alkotásai, akkor, hosszú idők múlva s mikorra ez az amalgám régen homogénná olvadva, nagyjában egyforma embereket termelt majd s ezeket nagyjában egyforma hatások alatt növesztette fel: joggal lehet majd azt is várni (s ekkor is csak várni, de nem követelni), hogy eljövendő költői úgy énekeljenek, hogy minden magyar polgár azt érezze: ez az ember az én lelkemből dalol. Ma azonban ez lehetetlen. A magyarság ma még csupa (faji, nemzetiségi, társadalmi és felekezeti szakadék, s egymástól külön élő rendjeit, osztályait, közösségeit és csoportjait olykor alig fűzi össze egyéb egyformaság, mint a nyelvnek közössége, ezé is inkább az irodalmi és hirlapi nyelvé, mint ama népié, melybe minden nemzeti nyelv gyökerei lenyúlnak. Ma még felnőhet, nőtt is fel bőven s városaink magyarosodásával mind bővebben magyar ember, ki a magyarság iránt való minden szeretete, érdekein való minden csüggése, sajtóságai iránt való minden hajlandósága mellett a sajátos, a faji s különösen

a népi magyarság illetését nem érezte egy percre sem másképp, mint olvasmányból. Az ilyen, ha költő, vagyis ha becsületesen önmagát fejezi ki testével-lelkével egybeforrott kifejező módokon, aligha lesz olyan módon magyar, mint amilyen franciának a francia író, még kevésbbé abban az értelemben, amelyben nálunk, hol az országházában még a tótnak s az oláhnak is azt kell mondani magáról, hogy magyar, viszont az irodalom hajdui, bakói és koronaőrei csak azt hajlandóak magyarnak elismerni, ami a sajátosan magyar köznépnak vagy köznemességnek külön társadalmát, életét, politikai gondolatmenetét s emberi világnézetét tükrözi vissza, a lehetőségig olyan nyelven, mely tüntetően tartja a rokonságot a paraszt beszédével. Ez az, amit magyarnak tekintenek, s ez az, amit egyedül hajlandóak nemzetinek elismerni.

Már most szó sincs arról, mintha ebből a környezetből ne lehetne gyönyörű tárgyakat kiragadni, ezen a nyelven ne lehetne halhatatlan szépségeket megalkotni, e világnézettel ne lehetne a művészet legmagasára emelkedni. De csakis azoknak, akik e szűkebb valágba valóban beletartoznak s a világ nézésében valóban itt tartanak. Ám nemcsak a nagyvilágban, hanem még azon a területen is, ameddig a magyar szó elhat s azok közt az emberek közt, kik politikai terminus szerint magyarok, vannak olyan hatások, körülmények, föltételek, gondolatok, törekvések és fejlemények, melyek sem foglalatukban, sem

kifejeződésükben nem vágnak egybe ama sajátosabbban magyar világ tartalmával és hangjával. Azonfölül még e szűkebb körön belül is a mai napnak nagyobbak, bővebbek s magasabbak az érdeklődései, mint voltak azokban az időkben, mikor halhatatlan vagy érdekes művészeink, az Arany Jánosok, a Jókai Mórok, a Mikszáth Kálmánok virágzottak vagy nevelkedtek. Mit tegyen az új vagy másfajta ember az ő új vagy másfajta mondanivalójával s azzal a valósággal, hogy az ő kifejező eszközei mások, mint másoké vagy az elődöké? Hazudjon, utánozzon, alakoskodjon? Akkor lehet jó politikus, de rossz poéta és csapnivaló művész. Legyen író és ne törődjék egyébbel, mint hogy azt írja, ami kikivánkozik belőle, úgy, ahogy ő tudja? Akkor nem magyar és nem nemzeti. Legjobb, ha vagy befogja a száját, vagy nem törődik a politikával, a cenzurával, a jó vagy rossz osztályzatokkal s apai figyelmeztetésekkel vagy hivatalos tilalmakkal, hanem úgy dolgozik, ahogy a tehetsége, a származása, az érzése, az egyénisége tudnia adta. Neki nem kötelessége sem másnak, sem másmilyennek lenni, mint ami — s ha vannak, akik szeretnék, ha a magyar költészet is abban az értelemben volna nemzeti, mint a francia, s ha lehetséges és ha jó az, amit szeretnének: akkor e politikai kívánságokkal ne a költőket zaklassák, hanem a politikát, hogy az teremtsen meg (ha tudja s ha van hozzá ereje, ötlete, bátorsága, becsülete, nagylelkűsége és elfogulatlansága) azt a homogén magyar nemzeti

társadalmat, mely egyedül termelhet homogén nemzeti irodalmat.

Ezek után pontosan felelhetek arra a, még egyszer mondom: nem művészi, hanem politikai természetű kérdésre:

Nemzeti-e a mai magyar irodalom?

Az is, nem is.

Az abban az értelemben, hogy nincs Magyarországon, különösen a nyelvükben is magyarrá lett rétegek, fajok és egyéniségek közt akkora válasz, hogy legtávolabb jelenségeiken is át ne vonulna sok mindenféle olyan egyformaság, melyet mi magunk alig látunk meg, de az idegen épp úgy észrevenne, mint ahogy nagyjában egyformának látja a legkülömbféle rangú, rendű és származású magyar embert.

De nem az akkor, ha kirekesztünk a magyar nemzetiességből minden ujságot, minden intellektualitást, minden változandóságot, minden elégedetlenséget, minden tudományosságot, minden forradalmiságot, minden nagyvilágiságot, városiasságot és haladottságot, amint minderre rámondták már egyszer vagy másszor és pedig nagytekintetű férfiak, akik maguk is főbelőhették volna magukat, ha őket is erre a mérlegre vetik: hogy nem magyar és nem nemzeti. S hogy van ilyen nem magyar és nem nemzeti irodalmunk is, sőt virágzó és értékes, tele erővel, frissességgel és fejlődőképességgel, az nagy szerencséje annak a nemzeti politikának, melynek nevében indexre írták. Mert nagyzási hóbort volna álmai közül

a jogos és a lehetséges is, ha csakis olyan ember-
 matéria állana rendelkezésére, melynek költői nem
 tudnak egyebet, mint utánózni a halottakat s meg
 nem érteni az élőket.

AZ ÜLDÖZÖTT IRODALOM. *)

(1908.)

Nem tudom, átlátszik-e tengeren túlra, testvéreinkhez, kik visszafájó szeretettel nézik hatalmas uj hazájukból elhagyott kis fészkeket: átlátszik-e a megújulás, mely, csodálatosképpen, a magyar művészet és irodalom történetében teszi majd nevezetessé a mi mostani napjainkat?

Nem volna benne semmi, ha át nem látszanék. Amerikai magyarjainknak sem szíve,* sem szeme ellen nem bizonyítana, ha meg nem látnák. Óriási messzeség az a tíz nap, amennyire ők mitőlünk élnek. Beszélhetek róla, mert tapasztalatból tudom.

Most lesz öt éve, hogy néhány hétig kint jártam volt New-Yorkban s Saint-Louisban — oly rövid időre s oly kevés felé nézhetve körül, hogy

*) Az amerikai Bevándorló ujság számára íratott.

ostoba volnék, ha azt hinném, hogy egy cseppet is ismerem az odavaló világot. Viszont mielőtt kimentem, szorgalmas olvasója voltam az amerikai hírlapoknak, kivált a magyar nyelvűeknek, s gondosan megválogatott egyéb olvasmánynyal is rajta voltam, hogy eleve eligazodjam a képen, mely majd az ujjvilágban elém tárul. Mindazonáltal: elmondhatatlan a különbség a közt, amit vártam s a közt, amit találtam, s a néhány hét, amit odaát töltöttem, egész életemre megváltoztatta nemcsak Amerikáról, de általában a világról s az életről való képemet. Viszont ezzel szemben lehetetlen észre nem vennem, hogy éleseszű és nyíltszemű magyarok, akik csak néhány éve, hogy itthonról elkerültek, már nem látják állapotainkat olyanoknak, amilyenek valóban; ujságokból tudják csak, ami elszakadásuk óta történt, s ami kép így alakul bennük, az még akkor is fogyatékos volna, ha az ujságoknak a tanut kötelező hit alatt kellene úgy írniok, hogy igazat írnak, csakis igazat s a teljes igazságot.

Nem hiszem, hogy a teljes igazság kitetszenék abból, ami hire teszem a majd egy esztendeje folyó irodalmi veszekedésnek tengeren túlra áthallatszott. Pedig ez feltűnő volt; két félről szóltak hozzá, harciasan, gúnyosan, diadalmasan vagy elkeseredetten, — ezenfelül ujságokból s könyvekből az amerikai magyar olvasó is ismerheti, legalább részben, azt az ujfajta irodalmat, mely körül a veszekedés támadt. Ehhez képest a rendes és békés ujságszámadás meg éppen

nem ad képet arról, milyen új színjátszás folyik egy idő óta a magyar színházakban — s nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Amerikai kiállításba aligha jutnak el a festmények, melyekkel egy új festőnemzedék messze túl emelte a magyar képírást az egy Munkácsy Mihályon — ami, természetesen, nem jelent olyasmit, mintha Munkácsyt ma kisebbnek látnók, mint életében — sőt inkább: csak a mai műveltebb szemű nemzedék látja igazán, mily nagy művész ez a komor lélek minden fogyatkozásaival együtt. Hogy nemcsak Budapesten, hanem Aradon, Váradon és Szegeden is mily finom megértésű közönsége van a legmagasabb rendű s a legmaibb fejlődésű muzsikának, azt éppúgy nem lehet ujságokból meglátni, mint ahogy a figyelmesebb ujságolvasó előtt is elsiklik a Dohnányi, a Buttykay, a Bartók s a Weiner neve, amely nevek pedig a komoly magyar műzene megkezdődését jelentik, a kávéházi és korcsmai cigánymuzsikálás után. Nem mondom, hogy soha akkora tehetségek ne lettek volna a magyar művészek és költők között, mint ma vannak. Nem mondom, hogy valóságos termelésünk netovábbja volna még annak is, ami ötőlük kitelik. Nem vagyunk most sem bővében a lángelméknek, s a remekművek sokaságától sem áll el az ember lélegzete. Egyes emberekben s egyes munkánkban nem is igen muljuk felül a régiek időkét — talán el is maradunk némely akkora hatalmú jelenségek mögött, aminő teszem Arany János volt. De az egész külömb annál,

mint ami bármely időben azoknak a napoknak irodalma, művészete, és, tegyük hozzá, tudománya volt. A levegő művészibb, irodalmibb, tudományosabb — hogy egy világszerte elfogadott szóval mondjam: intellektuálisabb, mint bármikor ezelőtt. S ez a jelenség annyira érdekes, oka annyira mélyén rejtőzködik idevaló életünknek s annak minden szála annyira ez egy ok felé fut össze, hogy érdemes megkeresni és felfedezni s mintegy kulcsul adni azok kezébe, akik előtt, mentül régebben szakadtak el hazúról, annál több lakattal elzárt titokzatosságnak kell hogy tessenek minden, ami minálunk most végbemegy.

Az ok, hogy menten megnevezem, Magyarország industrializálódása. Ez a folyamat lassú, nem is általános vagy legalább is nem egyenletesen megy végbe az egész országban — ezenfelül sokban mesterséges, erőltetett, tehát mesterkéltséges. De: mégis végbemegy; Magyarországon ma van némi ipar, van, ezzel együtt, élénkebb kereskedelem és bonyodalmasabb pénzgazdaság is. Ennek hatásai pedig mérhetetlen nagyok a társadalmi, a műveltségi, a művészeti életben is.

Igen természetesen. A világ s az élet törvényei minden mezősegen ugyanazok, s a közgazdaság törvényei csak más öltözetű változatai azoknak, amelyek akár a fizikának, akár a társadalomnak, akár a muzsikának s a testgyakorlatnak parancsolnak. Ilyen általános törvény, ilyen

lelkiekre is szóló az a materialista közgazdasági, hogy termelés csak ott lehet, ahol fogyasztás van, fogyasztás pedig csak ott van, ahol a fogyasztó lehetőségek közül megvan a legfontosabb, tudniillik a szükségérzés. Ez így általánosságban üres és homályos beszéd, de példa mindjárt világossá teszi, s én olyan példát választok, mely több a példánál, mely mindjárt maga annak felfedezése, amire rá akarok világítani.

Nos: akik e hazát bár csak néhány év előtt hagyták is el, ugyebár azt az emléket vitték magukkal, hogy Magyarország földművelő ország? És, ha eféléken gondolkoztak, még azt a további adalékot is, hogy földművelőnek sem legmagasabb fejlettségű; hogy a magyar földművelés és mezőgazdaság túlnyomóan, mint mondani szokás, extenzív, vagyis nem aknázza ki eléggé a földet, nem használ fel minden lehetőséget, amit akár a talaj, akár a meggyarapodott emberi tudás ad arra, hogy ez a mi földünk bőven teremjen. (Hogy ez mint függ össze a birtok megosztásával s a hitelbeli állapotokkal, az külön fejezet, melyről ezúttal ne essék szó.) Már most gondolkozzunk el egy kissé azon, mit jelent az országnak ez agrárius természete, s kivált ez az extenzív gazdálkodás, melyhez nem kell, mint az intenzívhez, kémiai, technikai, mechanikai ismeret — mit jelent az intellektualitás, a művészet, a tudomány szempontjából? Gondoljuk el, például, hány iskolázott s tudományokban járatos ember

kell egy negyedmillió értékű földbirtok extenzív művelésű ellátásához? Ember, munkaerő sok kell hozzá, de úgynevezett intelligens, vagyis képzett és iskolázott ember kevés — én azt hiszem, hogy négy-öt, de vannak barátaim, akik azt állítják, hogy három is elég. S gondoljuk el, viszont, hogy hány ilyen ember kell egy ugyanilyen tőkét érő ipari vállalkozás ellátásához! Legalább negyven — nem szólva arról, hogy a gépi munkásra s kivált a munkavezetőkre, még a legbutábbra is, a munkájuk természete több érdeklődést és ismeretet parancsol, mint a földművesre, a legértelmesebbre is, az övé. Ime a különbség agrárius és ipari között! Megint csak természeti törvény, hogy akinek mire szüksége nincs, az elsorvad benne, akár a vakondoknak a szeme — s így amely országban az emberek foglalkozásához és megélhetéséhez nem kell az intelligencia, ott az elsorvad, ha százszor veleszületik is minden egyes emberrel (aminthogy a magyarral vele is születik; nem vagyok chauvin, de meggyőződésem, hogy átlag s eredendően a magyar értelmesebb teszem az angolnál). Ahol az intellektust az élet, a kenyérkereset, a munka nem foglalkoztatja, nem fejleszti és nem fárasztja, ott az elmének éppúgy nem lehetnek éhségei és szomjuságai, mint ahogy étvágytalan az a test, amely nem mozog s nem használdik el. Ahol tudásra nincs éppúgy a munka s a termelés természetéből következő szükség, mint szénre, ott nem fejlődik tudomány s elsorvad a

tudományos érdeklődés. S ahol a munka s a termelés nem fejleszti és fárasztja az értelmeket annyira, hogy szüksége van arra az izgalomra, felfrissülésre és játékra, amit a művészet jelent az elme számára, ott nem fejlődik a művészet s el-sorvad a művészi érdeklődés. Mondom: ez a különbség a csakis földműves és a főképp ipar-
 űző országok között. Az iparűző országokban, ahol az értelem a munkához s a megélhetéshez kell, az iskolázott értelemnek állandóak és követelődzöek az éhségei s a szomjuságai; itt tudomány, költészet, kép, muzsika és színház épp oly természetesen és igazán kell és szükséges az ember számára, mint az étele vagy nadrágja, s csak ahol ily komoly a szükség s ily unszolás nélkül szükségszerűen elkövetkező a fogyasztás, ott indulhat meg a termelés. Ipari országokban senkisép pártolja a művészetet, mert ezekben természetes talaja van; a művésznek nem kell magát kitarottnak éreznie, mert a fogyasztónak, az ő pénzéért, csak olyan valóságos jót és ellenértéket ad, mintha az éhes embernek kenyeret, húst, babot vagy lencsét adunk. Ahol azonban, mint nálunk Magyarországon még kevéssel is ezelőtt, a művészetet s az irodalmat csak pártolják, ott nincs rá szükség s nem is terem meg — vagy, ha meg is terem, újra meg újra elsenyved s nem nő össze a nemzeti étellel. Olyan nagy és költséges valamit, mint a művészet, nem lehet pártolni, mert nincs az a pénz a világon, melynek fölöslege állandóan futná arra, ami, ha még

oly szép is, fölösleges ott, ahol nincs rá igazi szükség. Agrárius és kivált extenzíven agrárius országban pártolással és kitartottsággal erőltetni a művészi életet épp oly kilátástalanság, mint az volna, ha Svájcban erőnek-erejével a tengerészetet akarnák pártolni, vagy a magyar pusztán s az amerikai prairieken a hegyi sportokat pártolnák. Ime a furcsaság: Magyarországon, az irodalom és a művészet pártolásának hagyományos hazájában ma már kezdik nem pártolni az irodalmat s a művészetet. Sőt [egy idő óta valósággal kultúrellenes hangulat kezd elterjedni a konzervatívabb társadalmi rétegekben, melyek, helyes ösztönnel, igen megkerülgetetteknek kezdik magukat érezni hatalmi érdekeikben — s az erkölcs, a nemzet, a vallás és egyéb javak jelszavaival folyó ördögűzésben a füstölőt buzgón kezelgeti minden fajtájú hivatalosság. Mindazonáltal: soha annyi igazi kultúra nem volt Magyarországon, mint most van; tudomány és művészet kezd komolyan összefüggeni életünkkel s közönségünkkel, s ennek nincs, nem is lehet egyéb oka, mint a bár lassan megindult s vergődve haladó, de végre csakugyan elkövetkezett industrializálódás. Magyarországon ma több szükség van értelmes és iskolázott emberre, mint bármikor ezelőtt. Ezért nagyobb a fogyasztás lelki táplálékban s ez a fogyasztó szükség századok óta először teremt nálunk tudományos és művészi életet, érdeklődést és közvéleményt. Egyelőre szegényeset, mert szegényet — de végre igazit.

E felől ne téveszszen meg senkit a hajsza, mely az új irodalom ellen folyik, az elméskedés, mely az új képeket fogadja, a konokság, melylyel az állam a modern fejlődést üldözi, az őszinte értetlenség, melylyel az elmaradottak az intellektuális követelődzésén elszörnyűködnek. Ez, bármily furcsának tessék, éppúgy haladás és fejlődés jele, mint a feltűnő munkás-ellenesség, a demokrácia megtagadása, a klerikalizmus, az antiszemitizmus, a konzervativizmus szervezkedése, mely mind oly furcsa a mi hazánkban, a szabadság s a szabadelvűség nevezetes világában. Mert mindez nem jelent egyebet, mint hogy a társadalom fejlődése eljutott odáig, ahol dolgai és kérdései kezdenek komolyak, életbevágóak, zsebeket és bőrtöket érintőek lenni, ahol tehát a szép szólásoknak a következtetéseit is le kell vonni, s nem lehet többé általánosságban szavalgatni olyan eszmék felől, melyeket a valóságos állapotok még nem tettek napirendre. Ahol nincs ipar és ipari munkásság, ott minden ember szocialista; ahol a fejlődésnek nem áll útjában a nagybirtok, ott a főpapok s a főurak is liberálisak. De ahol a szocializmus sztrájkot és béremelést jelent, ott a munkaadók megszűnnek szocialisták lenni, s ahol a liberalizmus a nagybirtokok felaprózását és feldarabolását kezdi jelenteni, ott a nagyurak sem liberálisak többé. Magyarország fejlődésének legbiztosabb jele az a kemény védekezés, melylyel a régi hatalmak felvonulnak minden ellen, ami új — akár a politikában, akár a gazdaság-

ban, akár a tudományban, akár a művészetben. Ez azt mutatja, hogy van már Magyarországon tudomány és művészet, s olyan bizonyosan megmarad, mint amilyen bizonyosan diadalmaskodnak a jobb és kiadóbb termelő módok a régiebbeken és meddőbbeken.

IRODALMI VISZONYAINK S A MAGYAR LÉLEK.

(1909.)

Isten nevében mégegyszer nekifohászokodom ennek az irodalmi kérdésnek, bár, megvallom, kényszerítenem kell már elmémet, hogy ide gondoljon. Az egész dolog szemelláthatóan nem komoly többé. Ahol Bródy Sándort is megteszik hazaárulónak, ott már a humor kezdődik, még pedig a vidám, tudatos, felsőséges, — az, amit a francia fumisterienek nevez. Bródy Sándornak a neve, személye és művészi munkássága drága előttem, minden különösségével és fogyatkozásával, amiből ez a mindenképp egyéni személyiség és művészet összetevődik. Sok éven át közlelről láttam emberi s művészi vergődéseit, — mert semmi sincs ingyen s ki mentül embe-
rebb és művészebb, annál inkább vergődik. Van

egy-egy munkája, mely éppugy megjelent az ujságban, mint száz más, éppugy eltűnt a nappal, mint száz más, de éppugy ki fogják ásni még írója életében, mert éppugy élelmény a hozzáérett olvasó számára, mint összevéve nincs száz, ami egy emberöltő szorgalmas olvasmányából így megmaradjon az ember lelkében. Nagyszerű birkózások az ő munkái, s mindig ő maradt bennük felül. Mikor a szinpaddal ment így birokra: bizony megrecsegett e különös alkotmány minden deszkája és gerendája. A Hófehérke, ha nem is egyenletes munka, de olyan hangulat, fehérén fehérbe, hogy nincs, aki utána csinálja. A Király-idillek ötletességéből vaskovácsolással válik ki a Bethlen Gábor meg a Brandenburgi Katalin pompás két párducalakja. A Dadát meg éppen felveti a gazdagság; első bemutatása után vagy öt évvel, mikor újra adták: akkor láttuk csak meg, mi minden van benne, s hozzá kellett érünk és fejlődünk e gazdagsághoz s ez erőhöz. Mindezekhez képpest A tanítónő Bródynak se nem legnagyobb, se nem legegényibb munkája. Persze: megérik rajt, hogy tőle való; meglátszik az emberein, hogy micsoda kéz gyúrása. Annyira megérik, annyira meglátszik, hogy a savanyú német kritikába, mely Berlinben e, mint ők írták, guvernánt-darabot fogadta, önkéntelen beleszól a sejtelem, hogy valaki és uj valaki az a valaki, akiről ők ki akarják mutatni, hogy nem az a valaki, akivel még ne találkoztak volna. Mindazonáltal: ha nálunk azt írták volna, hogy mily kára vagy

elmaradt haszna országunknak, hogy mikor egy ily reprezentábilis emberünk idegenben szóhoz jut, nem teljes képessége szerint, gazdagságának nem legnemesebb, legemlékezetesebb értékeivel állíttatik az idegen elé: ezt a sajnálkozást meg lehetett volna érteni. De azt a félelmet, hogy a német ezentúl lenéz bennünket, mert elhiszi, hogy nálunk a pap meg a szolgabíró, meg a földesúr mind megkíván egy csinos fiatal leányt, aki keze közzé kerül — azt nem tudom egyé- nek tartani taktikai ötletnél. A falu jegyzője nem sokkal később került a német piacra, mint a magyarra, s egy magyar mágnás, hazafi és világ- szerte tisztelt publicista tekintélyével állított sokkal rosszabb dolgokat a magyar vicispánokról, mint akár a Bródy, akár a másik hazaáruló, a Lengyel Menyhért darabja. Azért nem Kossuth Lajos volt az, akit később a londoni serfözők elverték, hanem Haynau generális, kinek adoptált nemze- téről, az osztrákról, számos megfizetett toll írta volt németül, olaszul és angolul, hogy nincs dicsőbb, tökéletesebb és boldogítóbb közösség a világon. Nincs egy orosz ember sem, akit ide- genben azért vertek volna meg, amiket Gogoly, Csehov vagy Gorkij ír az orosz urakról és cigá- nyokról, s aki s egész nemzete, hasznát ne venné a dicsőségnek, amit ez udvariatlan emberek sze- reztek az orosz névnek. Többet erről igazán csak vezércikkben lehet írni — abban a műfajban, mely nálunk éppoly humoros kezd lenni, mint, amely táplálja, a hazai politika. De csókolnivaló

véletlenség, hogy a tanuk közé, akik a Bródy Sándor herosztráteszségét bizonyítsák, be van idézve Kerr Alfréd is. Ez a nagyeszű ember tudniillik, amióta ír, nem ír egyéb ellen, mint a német filiszterium ellen, a chauvinizmus ellen s kivált a parasztiság ellen. Városi ember, aki valósággal gyűlöli s minden rossz és elmaradottság ragadványfészkének tekinti a vidéket s a parasztot, s ha ő ellene indítanak olyan pört, aminőben őt idézik be nálunk tanunak, őt legalább is négy felé kéne vágni, ha Bródy Sándort kerékbe törnék. S nemcsak őt, de majd minden valamire való német költőt, s a német név felragyogtatására nem maradna egyéb, mint a Lauff úr drámái.

De hagyjuk ezt — meglett emberek közt ez nem lehet téma, s csak a meglett emberek játéka, a politika, huzódhatik fel erre a pozícióra, miután mindenünnen egyebünnen okosan visszavonult. Mondom: világos, hogy ez a támadás már végső visszavonulás, — aminthogy mentül okosabb emberek sodródnak bele ebbe a mulatságos vitába, a visszavonulásnak annál hamarabb el kellett következnie. Most már a kimagyarázások következnek, s ezek oly meghatóak, hogy az ember elejti a dorongot s köny áll a szemébe. Teszem: Szabolcska Mihály versbe foglalja végszavát s abban állapodik meg, hogy modern, nem modern: mindegy — jó verset kell írni, aztán megvan. Hát persze, hogy persze — Szabolcska írt is annak idején, két jó verset

is, — egyik Párisról szólt, arról a bátortanságról s hazafájásról, ami a magyart e káprázatos városban elfogja. Emlékszem, meg is írtam annak idején, mennyire fájt nekem, a magyarság nevében, ez a lemondó érzés; mennyire a Széchenyi magyarságát szegeztem vele szembe, aki mindenütt ott akart lenni, nem mindenről lemondani, — de vajjon volt-e valaki, aki ne örült volna e szép verseknek? Aki azt mondta volna, hogy így nem szabad írni, hogy ilyet nem szabad írni? Miért ne szabadna másnak mást írni, ha másképp érez, és meg tudja írni, amit érez? Akinek nem tetszik, az írjon másról és másféle verset — ha tud. „Minden ellentét és minden abból eredő küzdelem csak jóra vezethet, ha azok, kik mélyen meg vannak győződve irányuk és ideáljaik tiszta, igaz és nemes voltáról, e meggyőződésükből és hitükből a versenyben és küzdelemben még sokszor erőt merítenek oly alkotásokra, melyek ellenállhatatlanul ragadják magukkal nemzetünk értelmiségét s melyeknek méltánylásában legjobbaink adnak buzdító példát a sokaságnak . . .“

Ezt a komoly felhívást Berzeviczy Albert kisludista alelnöki megnyitójából idézem, s adja isten, hogy ez az előkelő helyről elhangzó biztatás végre kiváltsa a remekműveket azokból, akiket szent ideáljaik eddig nem tudtak nemzetelragadó alkotásokra hevíteni. Bizonyos, hogy senki ennek utjába nem állna, s nem a dekadensok tehetnek róla, hogy az utolsó irodalmi esemény, mely a

Kisfaludy-Társaság révén ment végbe, 1879-ben vagy 80-ban volt, mikor Szász Károly a Toldi Szerelme drámai énekeit felolvasta. Igaz, a Kisfaludy-Társaság sem tehet róla. Valóban, sohasem „nehezedett félelmesen a bátor fiatal törekvésekre“, már csak azért sem, mert ha akarta volna, sem tehetne volna. A bátor fiatal törekvéseket viszi az ő erejük és igazságuk — s még nem volt eset, hogy mikor célhoz értek, ott ne találta volna csokorral és fehér ruhában a konszervatív társaságokat és szövetségeket, hogy az új megérkezettel együtt ők is újra megérkezzenek. Ez csak olyan jelenség, mint aminő az volna, hogy Berzeviczy Albertnek tüstént alakulna pártja, mihelyt a király leküldené miniszterelnöknek, — míg, mivel ő felsége ezt elfelejti megtenni, ő excellenciájának be kell érnie a legsoványabbal, amit a közéletünk adhat, tudniillik tudománnyal, művészettel és irodalommal. Mondom: ugyanaz a jelenség volna, csak még ártatlanabb, mert irodalmi társaságok a mai fejlettebb világban éppúgy nem szoroznak és osztanak többé, mint ahogy ma már, az ujságok idejében, nem igen ír az ember levelet és naplót. Azért senki sem állítja, hogy a Kazinczy Ferenc levelezése ne lett volna fontos mozgatója irodalmi fejlődésünknek, s hogy a Kisfaludy-Társaságnak ne lett volna jelentősége hatvan, sőt még ötven év előtt is. Ma már nincs rá szükség, — legfeljebb hasznossá teheti magát, mint ahogy tette is például a Nép-költési Gyűjtemény vagy a Sebestyén Gyula ki-

tűnő folklorista munkái kiadásával. Ha ezzel nem elégszik meg s az irodalmi viszonyokba és irányokba akar mindenáron beleavatkozni, az annyira mindegy az irodalomra nézve, hogy kár volna megzavarni e mulatságában. Különösen míg vannak fiatalok, akik írnak, dolgoznak, törődnek az irodalmi érdekekkel, s visszaverik berkeiktől — mint ahogy most is visszaverték, s nem először husz év óta — a politika tolakodását.

Nem kell ilyen számba venni Beöthy Zsolt-nak abbéli visszanező aggodalmát, hogy mi lett volna Petőfiből, ha magyarságát kiszedték volna belőle? Ezen igazán nem kell töprengeni; az lett volna belőle, ami Abailardból lett egy ilyen szervezetbe vágó nagyobb műtét után. Az egyéniségből nem lehet kioperálni semmi organikusát, hogy az egészet tönkre ne tegyék, — de épp ezért, hogy úgy mondjam, beleoperálni sem lehet semmit. Ha csakugyan hiányoznék embereinkből a magyar lélek, akkor éppoly hiába határoznák el, hogy ők ezentúl jó magyarok lesznek, mint ahogy — de nem folytatom ezt az izetlenséget, s bocsánatot kérek, hogy belekeveredtem; nem ez az első izetlenség ebben a vitában, s ezeket sem azok követték el, akik: nem támadtak, hanem csak nem hagyták, nem hagyhatták magukat, mert árulói lettek volna az irodalom s a művészet jogának, tisztaságának és hivatásának, ha a maguk kényelme vagy érvényesülése, vagy egyszerűen a békeség kedvéért illetékesnek ismerték volna el

maguk, munkájuk, meggyőződésük felett a dirigáló bírálatot.

A magyar lelket ne féltsék azoktól, akik dolgoznak, küzdenek, vivódnak és elégedetlenkednek. A magyar lélek azért lélek, hogy éljen és megújuljon és ne tőrjön bilincseket. Jaj volna a magyar léleknek, ha nem tudna helyet találni minden igényben, mit a ma támaszt a tegnappal szemben; jaj volna a magyar nemzetnek, ha csakugyan idegenség gyanánt érezné testében, amit maga szítt magába és maga termelt magának.

Vagy van nemzeti lélek, vagy nincs — de ha van, akkor olyan, mint a levegő, amely mindenütt ott van, mindenben benne van, és semmiféle külön érdek nem foglalhatja le külön birtokául, hogy, mint a királyok a földet, jutalom gyanánt osztogassa kellemetes szolgálatokért. Akinek szolgáló-művészet kell, az ne kereskedjék a költőknél; az mondja ki egyszerűen, hogy csak egy művészet művészet: a cigányé. Mert ez az egyetlen művész, aki azt húzza, amit parancsolnak neki.

IRÓ ÉS KÖZÖNSÉG.*)

(1909.)

Hölgyeim és uraim, mikor az író előszóban kerül szembe a közönséggel, ahhoz voltaképp éppúgy nem kell bemutatkozás vagy bevezetés, mint mikor ezt írásban teszi. Ha mégis mint barátaim közt, félek, legidősebb s mint aki, mindenestre, legrégebben veszek részt irodalmi veszekedésekben, egy pár szót eléje bocsátanék felolvasásainknak, csak válaszul teszem arra a, mit megtisztelő érdeklődésükről fel lehet tennem, lelkükben lappangó kérdésre: vajjon mi célunk egyáltalán e nálunk nem igen szokásos szerkesztőségi felolvasásokkal?

Igen röviden megmondhatom. Célunk ugyanaz, mint magával a Nyugattal. Hozzászoktatni a kö-

*) Elmondott Nagyváradon a Nyugat egy szerkesztőségi matinéján.

zönséget ahhoz, hogy az írók olyanok, amilyenek, s amit írnak, az is olyan, amilyen. Ez tréfának vagy ürességnek tetszik, pedig nem az. Ha van egyáltalában irodalmi érdek, s ha igaz, hogy ezzel nemzeti s társadalmi érdekek függnek össze, akkor, úgy hiszem, igen komolyan — s ha törekvésünknek foganata van: foganatosan szolgáljuk e nagy érdekeket, mikor arra törekszünk, amit, hogy úgy mondjam, irodalmi politikánk céljának állítottam.

Hogy az író s általában a művész, nem dolgozhatik, mint mondani szokás, íróasztalának, azzal ma már mindenki tisztában van. Ez csak művésziekben való jelentkezése annak az általános gazdasági vastörvénynek, hogy nincs igazibb termelő, mint a fogyasztó, mert fogyasztás nélkül a termelés elsorvad. Közönség nélkül nincs író. Viszhang nélkül sincs, elismertetés nélkül sincs, sőt pénz nélkül sincs. A művészi termelés az ő legbelsőbb természete szerint még a legbiztosabb művészeknél is vergődő, ráhibázó és kétségkedő, s kell a visszhang s az elismertetés, hogy a művészt fölül emelje kétségein s kívülről adja meg neki a biztosságot, melyet belülről nem mindig érez: hogy van abban valami, ami neki eszébe tudott jutni s amit ő meg tudott alkotni. S kell, még a legkisebb igényű alkotó embernek is kell — pedig az alkotó érzékenység inkább tele van szükségekkel — kell az anyagi ellátottság egyfelől arra, hogy ne csak kerítésen kívülről nézze a világ dolgait, s másfelől, hogy min-

den egyéb gondtól menten csakis a leglelkét hántorgató dolgoknak, ezeken való töprenkedésnek, ezek kiformalása munkájának élhessen.

Már most, kivált Magyarországon úgy állunk, hogy egyrészt nem túlságos nagy még a lelkiek iránt való szükségszerű érdeklődés, inkább valami gyökeretlen pártfogolási eltökélés helyettesíti sok helyütt, másrészt ez az érdeklődés ilyen módon egy kicsit csinált és mesterkéltn lévén, nem is hajlik természetesen a maga igaz rendeltetése felé. Nem lévén határozott, nem is eléggé önálló; támasztékot és irányítást keres — s épp úgy, mint ahogy a magyar társadalom egyéb tereken mindent az államtól s a kormánytól vár, művészieken is hivatalos fémjelzés szerint indul.

Nem mondhatni, hogy nálunk is ne járna ki, mint egyebütt, az íróknak a kegyelet vagy az édeklődés, a társadalmi elismertetés, sőt a pénz is. De majdnem csakis az irodalomtörténetbe vagy a hivatalos irodalomba bevonultaknak; eleven íróról nehezen hisszük el, hogy lehet akkora ember, mint amikről az iskolásgyerekek tanulnak s valamely szabad portyázó cigányról vagy éppen ujságíróról nehezen hisszük el, hogy lehet olyan komoly férfiú, mint az akadémikusok.

Nos: a Nyugat minden sorának s vállalkozásának az a legfőbb törekvése, hogy mindenkit, aki író és mindent, ami irodalom, elismertessen ilyen gyanánt. Lehet, hogy íróink nem mindig a legtökéletesebb emberek s amit írnak, nem mindig netovábbja a világ-irodalomnak — de mégis csak azokat kell el-

fogadnunk írókul, akik azok, s ami szeretet, érdeklődés, pártfogás és alázat az írónak kijár: az mind kijárjon nekik és nekik járjon ki. Az irodalom léte vagy nem léte függ attól, hogy a közönség olyanokul fogadja el az írókat, amilyenek.

Alázat — ezt a szót mondtam az elébb. Hiába, nem tudok gyengébbet. Vagy adok valamit lelkiekre s művésziekre, vagy nem, de ha igen, akkor alázattal kell megállanom a művész előtt. Nem mert ez jól esik vagy dukál neki, hanem mert e nélkül nem lehet művész. A művésznek nem az ő személyisége ad jogot a meghallgattatásra, hanem az, ami e személyiségből kikivánkozik, s ami olykor magát a művészt nem kisebb idegességbe vagy álmélkodásba ejti, mint a közönséget. Minden művészet kézen-közön lira, mert megcsinálni a művész csak azt tudja, amit gondol, amit érez, ami foglalkoztatja, nyugtalanítja, szívéen fekszik és álmát zavarja. Abban tehát különbözik a művészi termelés és fogyasztás, a művészi vásár a gazdaságától, hogy míg cipőt a varga olyat szab, amilyen a lábam, verset vagy mi egyebet olyat kell szó és ellenkezés nélkül elfogadnom, amilyenre a művészem keze rájárt. Miért? Mert jó dolgot akarok tőle, s jót ő csak olyat tud csinálni, ami az ő lelkéből lelkezett, s ha jót akarok tőle, az ő gusztusa szerint valót kell elfogadnom, ha tán nem is felel meg az én gusztusomnak.

Már most, megint csak a mi hazai műpárto-

lásunk sokban erőltetett voltánál fogva, ebben az alázatban vagy türelemben is sok nálunk a hiányosság.

A művészt még mindig úgy képzeljük s olyannak is kívánjuk, többé kevésbé, mint a cigányt, aki a rendelő nótáját húzza. Sehol a világon nincs akkora válogatás még a tehetségeből elismert írókkal szemben is, mint nálunk. Akár abban a formában, hogy: de már ezt nem veszem be, vagy: kotródjék az idegen, ha még oly ékesen szól is, de nem a mi érzéseink szerint —, akár abban a formában, hogy: ó mily kár, hogy e szép tehetség oly helytelen utakon halad: majd minden irodalmi érdeklődés egyuttal arra is igyekszik nálunk, hogy az írói termelést meghamisítsa, az írókat érzésük, gondolkozásuk s érdeklődésük elfojtására, megkötésére vagy meghamisítására szorítsa. Ezzel pedig az irodalmat fojtogatja, mert irodalom csak egy van — az amely őszinte.

A művésznek csak egy kötelessége van a közönség iránt: nem törődni a közönséggel. Akkor tiszteli meg, ha nem hajol meg előtte; sem a közönség, sem az állam, sem senki a világon nem diktálhat az írónak, nem szabhatja meg, mit s hogyan írjon, valljon, lásson és érezzen; az irodalom csak à prendre ou à laisser; vagy elfogadom olyanul, amilyen, vagy le kell mondanom róla. S a Nyugat minden szavának és vállalkozásának második főtürekvése az, hogy úgy írói egymás iránt, mint olvasói az írók iránt

türelemre szokjanak; hogy ne a maguk gusztusát keressék, hanem az író egyéniségére legyenek kíváncsiak az ő írásaiban, s írók s bírálók és közönség megteremtsék végre nálunk az irodalmi levegőt azzal, hogy elfogadják az irodalmi munkákat olyanokul, amilyenek. Ez a követelés a világért sem pökhendiség; ez maga is alázat és meghajlás; alázatos meghajlás a művészi megváltozhatatlan törvényei előtt . . .

GYULAI PÁL.

ELMONDATOTT A NYUGAT GYULAI-GYÁSZÜNNEPÉN.

(1909.)

Hölgyeim és Uraim, a megilletődés közepett, mely Gyulai Pál nevére mindannyiunkat elfog, nem feledkezünk meg arról, hogy e kora emlék-ünnep ha nem is mentségre, de magyarázatra szorul. E magyarázat elől nem is térünk ki. Hölgyeim és Uraim, mindnyájan úgy vagyunk, hogy életünk és olvasmányaink rendjén s ahogy életünk egy részét olvasmányainkban éljük át, lassankint több az ismerősünk azok közt, akikkel sohasem találkoztunk, mint azok közt, akikkel együtt éltünk. Valamikor azt tartották jó arcképnek, mely minden egyes nézőjének mintha egyenest a szemébe nézne. Ilyesmi áll a jó íróról is. Könyvei és sorai mögül meghitten néz minden olvasójára, s ahogy ez azt érzi, hogy a rég porladó nagy ember tulajdonképp őneki élt és írt, e meghittség

mind személyesebb viszonyná válik a holt halhatatlan s az élő egy a sok közül között. Nos, tisztelt hallgatóság, néhányan, Gyulai Pálnál egy, sőt két nemzedékkel fiatalabb írók, ez utolsó klasszikusunknak személyével s a valóságban voltunk olyan mód ismerősek, ahogy rendszerint csak holt nagyokkal szokás, és képzeletben, lenni. Már azzal a szemmel nézhettünk rá fel, ahogy a szobrokat nézzük, de még oly meghitten szoríthattuk meg férfias kis kezét, ahogy apánk ujjaiba kulcsoljuk ujjainkat. Minden írónak megvan az az ábrándja, hogy mi volna, ha a hajdan volt mesterek tudomásul vehetnék a késő utódok munkáit s vajjon mit szólnának ezekhez? Nos, mi, ami Gyulai Pált illeti, megérhettük, hogy a mult nevelje és bírálja a jelent, s mivel az a csendes mult, melynek Gyulai Pál utolsó hírmondója gyanánt járt-kelt zajos utcáinkon, mivel az a mult aranykor volt, s az emberfajta, melynek utolsó példányát szerethettük a vén harcokban azok a férfiak hősök voltak: a Gyulai Pál ítélete, lett legyen elfogult vagy ha elfogadhattuk, mindig úgy hatott ránk, mint mikor a régi görögöknél az Olimpus lakói vegyültek perdöntőnek a halandók verekedéseibe. Numen adest, lélek van jelen, azt éreztük állandóan, míg Gyulai Pált földi lakónak tudtuk — s mikor minap végre elköltözött oda, ahová egy negyedszázada szakadatlan kívánczozott, mikor megtért végre nagynevű barátaihoz: úgy éreztük, hogy a magyar irodalmiság lelke költözött el e feldúlt ország oltárai mellől.

Ez az érzésünk tevődik át, Hölgyeim és Uraim, olyas mozdulattá, mintha külön gyászt jelképező külön koszorút tennénk most egy frissen hantolt sírra, minekutánna mindazok elvonultak onnan, akiknek vérségből vagy hivatalból volt tisztjük a gyász s a temetés. S ha egy pillanatra meghökkenünk, hogy nem tolakodás-é ez, azt érezzük, hogy nem, legalább nem jobban, mint sokaké, hivatalos vagy ellenséges siratóké, kiknek olyiknak szavára olyasmit vártunk a kiterített Gyulai Páltól, mint amit a híres Cidről regélnek: hogy holtában is kardjához kapott, mikor egy kalmár megfogta a szakállát.

Ez persze mindenképpen káprázat. Gyulai Pálban nemcsak a végén, de elejétől végig nagy tisztelet élt a hivatalosság, az intézmények, az elrendelt és elrendezett dolgok iránt. S nem csupán ifjúságának kétségtelen hatásai folytán, melyek a tizenhárom éves kora óta maga munkájából élő szegény ifjút hamar megtanították a rang, a tiszt s mindenfajtajú hatóság tiszteletére. A világ egyéb urai: a mágnások s a nők iránt való áhítat is ekkor eresztethett benne gyökeret, de az irodalmi hivatalosság iránt való hajlandóságának külömb és magasabb oka is volt. Úgy volt ő az ilyesmivel, mint voltak nagynevű barátai, mint voltak Eötvös Józsefék, Kemény Zsigmondék, Deák Ferencék és Andrássy Gyuláék azzal az új Magyarországgal, melynek alkotmányát s ezen épülő intézményeit és hivatalait is mintegy ők építették, s ezeknek vakolatába, mint a középkori

várfalakéba, az ő szívük vére volt bele vegyítve. Ha a politikában e nagyokhoz képest Gyulai Pál csak fegyverhordozónak érezte magát, az irodalomban több volt. Ebben ő maga volt építő vagy építtető, — ahogy tetszik, e hasonlathoz nem ragaszkodnám, ha a hivatalaiból rendre kivénülő és kiszorított öreg Gyulai Pál mindinkább olyan megható kép nem lett volna mindezen irodalmi intézmények és testületek előtt, mint az elszegényedett mágnás, ki az utcai fasorban leül egy padra, szemközt a kastélylyal, melyet még ő maga építtetett, saját álmai, tervei, meghittségei szerint; a kastély már rég nem az övé, már rég nem is kastély, hanem hivatalos épület, melybe törekvő közömbösek meghatározott órákra járnak be, haladni rangra és jövedelemre és evezni nyugdíj felé — de a multban élő nagyúr még mindig személyes szemmel nézi köveit, még mindig tartja az atyafiságot az emberekkel, akik lépcsőin föl-le járnak s a kert virágait a házmesterrel őriztetik. Gyulai Pál, az irodalmiság megtestesülése, mindvégig az irodalmat látta az irodalmiság hivatalnokaiban, ugyanazzal a lírai optikával, melylyel örökkévaló költészeti törvényeket látott az ő nem közönséges ítéletének benyomásos megállapításaiban.

Mert ítéletei nem voltak közönségesek. Gyulai Pál elsőrendű értékelő volt s való, hogy legtöbb megállapítása, ha nem is végérvényes (mert sehol sincs örökkévalóság, legkevésbé a művészetben), de sok ma is megáll, mai benyomásaink szerint

is, húsz, harminc, negyven, sőt ötven évvel megállapíttatása után. Ez persze ne téveszsen meg bennünket az iránt, hogy a Gyulai Pál bírálata éppúgy csak benyomásos bírálat volt, mint bárki másé, azon az egyszerű okon, mert a művészetben nem igen lehet egyebet parancsolni, mint amit az egyes művészetek matériájának természete parancsol, s művészi dolgot sem mérni, sem megítélni nem lehet pontosan. Próbája ennek az, hogy bár Gyulai Pálnak sok ítélete még mindig megáll, megokolásuk sokszor már nem. Ez állandó jelensége a művészet történetének. Minden újabb nemzedék egy-egy felebbviteli bíróság, mely még ugyanazon ítéletet is más okoknál fogva hagy helyben, mint amelyekre az első bíróság építette. Hiszen a képírásban is a régi jó Vasarinak nem megmaradt-e akárhány értékelő megállapítása, melyet azonban a mai festő csak tónusos, formás és valőrös műszavakkal, vagy még ezeknél is némább hüvelykmozdulatokkal tud megokolni, a régi jó Vasari azonban oly novellista módon okolt meg, hogy Boccaccio is megirigyelhette volna érte? Ez a dolog alighanem úgy áll, hogy valamely eléje kerülő művészi dologról jószemű és arravaló embernek, valahogy és valahonnan, de megvan a maga ösztönszerű, mert egyéniségéből fakadó ítélete, s ez joggal ösztönszerű, mert maga a művészi termék is egyéniségéből fakadt, és, a legtudatosabb művésznél is, ösztönszerűen készült. Ám, viszont, értelmes embernek nem nehéz valami katekizmusos vagy törvénytáras okot álmodnia

ítélete aljára, valahogy megfordítva úgy, mint mikor ha álmunkban a lepedőnk összegyűrődött, nem nehéz azt álmodnunk, hogy Prométheus vagyunk, akit kikötöttek a sziklapadra. Így nem nehéz az egymásra következő nemzedékeknek új meg új végérvényes megokolást találniok ugyanazon művészetbeli megállapítás vagy értékelés megtámogatására, de valójában és velejében ez a kritikabeli objektivitás éppúgy szubjektív, éppúgy mérő lira, mint a kimondottan impresszionista kritika, s a művészeti kis káté, melynek törvényei szerint az említettem jószemű és arravaló emberek ilyen találó ítéleteket tudnak mondani, az egyszeri lutrijátékosra emlékeztet, ki, mint bizonyára halották, a negyvennyolcas számmal nagy nyere-ményt ütött meg, s mikor megkérdezték, miért tette meg éppen a negyvennyolcas számot, azt felelte, hogy két számot álmodott: ötöst és nyolcast, ötször nyolc pedig negyvennyolc, ezért tette meg a negyvennyolcas számot . . . Figyeld meg az örök törvények szerint ítélő objektiv kritikust, s hamar észreveheted, hogy múlhatatlan törvényeinek csodálatosképpen ez nem felel meg, ami nem felel meg mulandó ízlésének, nem felel meg hajlandóságának, nem felel meg egyéniségének. Viszont ahol a tehetség hódító hatalma oly nagy, hogy legyőzi a bírálóban még az egyéni ízlés ellenkezését is, ott az örök törvények szépen hozzáilleszkednek a mértékük alá tett extravaganciához. Így tudta önkéntelen hozzáilleszteni Gyulai Pál is az ő geometrikus, hogy úgy mondjam kálvinista tör-

vényeit a Katona József Bánkbánjának vad genialitásához, spanyolosan és katholikusan fülledt viharhangulatához. Holott, valójában, ez a darab ellenkezik mindennel, amit azon időkig a dráma s a tragikum örök törvényeinek tartottak, s Gyulai Pál, ha az ő objektivitása is gyökerében szubjektív nem lett volna, az ő híres jó szemével hamar meglátta volna az örökérvényűség relativ voltát abban a döntő próbában, hogy az örök törvényekhez mindent hozzá lehet prokrustesezni, s legfőbb erősségeik a kivételek, amiket alóluk tenni lehet. Hogy Gyulai Pál mégis mindvégig vakon hitt az objektiv kritika lehetőségében, az éppen azért volt, mert született impresszionista, tehát született lírikus lévén, vakon hitt önmagában. Aminthogy az ő híres vallomások mondásának, hogy magával akar békében élni, nem a világgal, első mondója egy par excellence lírikus volt: Petőfi Sándor.

De Gyulai Pálnak is igaza volt e büszkeségével; méltán hihetett magának, méltán hihetett magában s méltán elébe tehetette a magával való békességet a világgal való valónak. Mert ízig-vérig irodalmi ember volt, az irodalomnak nemcsak szerelmese, de műértője is, ami különben egyik a másik nélkül éppoly lehetetlen, mint ahogy lehetetlen olyan Don Juan, aki ne szeretné a nőket s viszont ne értene hozzájuk. Ő, ha már annyit vívódott a költészet törvényeivel, viszont nem is akart egyéb törvényt ismerni a költő felett, mint a költészet törvényeit. Ő, a

szenvedélyes politikus, szenvedélyesen tiltakozott a politikának a költészet fölé való tolakodása ellen, s ő, a szenvedélyes magyar, a csökönyös puritán, gyönyörű elfogulatlansággal mindig csakis a költészetnek törvényeihez (már mint amiket ilyeneknek hitt) csakis ezekhez mérte a magyar irodalom minden jelenségét s e jelenségekben a magyarságra ható nyugati világ, a magyarságba olvadó újabb rétegek, a magyar műveltségben elvegyülő újabb foglalkozásuk jelentéseit. Sokakat kikergetett az irodalom kertjéből, de mindig azon a címen, hogy nem költők, nem azon a címen, hogy nem magyarok. Sok mindenre mondta, hogy nem szép, nem jó, de semmire sem mondta, hogy nem szabad. S ezért esik Gyulai Pál az ő magyar magyarságával nemcsak fiatalkori harciasságában, de öregkori konzervatizmusában is oly közel ahhoz, amit irodalmi modernségnek és forradalmiságnak neveznek.

Mert a művészetben mi a modernség s mi a forradalom? Irány? Az nem lehet, mert a művészetben nincsenek irányok, csak emberek vannak. Új törvények? Az sem lehet, mert a művészetben nincsenek törvények, csak lehetőségek. A modernség s a forradalom a művészetben sohasem jelenthet egyebet, mint újra meg újra biztosítani, minden politikai vagy iskolai tolakodás ellen a művész szabadságát, a művészet lehetőségeit, — olyasmiket, amik lehetetlen, hogy drágák

ne lennének mindenki előtt, akinek lélekben köze van a művészethez.

Ezért van és lehet rokonság: nemcsak minden idők modernjei, de ugyanazon idők tisztességesei között is, a legkülömbféle hadállásokban. Mint ahogy a Faust pantheista spinó-zizmusára a jó Gretchen rámondhatja az ő drága ártatlanságában, hogy: „ilyesmit mond a tisztelendő úr is, ha tán nem is ezekkel a szavakkal” — sok egyéb forradalom is sokban találkozott azokkal, akik ellen kardot rántott. Mindenfelé, de legkivált a művészetben — s a mai úgynevezett modern, mikor verekedései közepett egy percre vagy egy üdülő órára megtörli homlokát s lapozgat kipróbált régiek kipróbált írásaiban, meghatótan s megerősödve találkozik mindenfelé a mai nap igazságaival, hogy ilyesmiket írt Gyulai Pál úr is, és mindig márványba vésni való szavakkal.

Mindíg. Mert Gyulai Pál olyan író volt, aki tudott írni. Aminthogy olyan irodalmi ember volt, aki szerette az irodalmat. Tudott írni — ez a legnagyobb, amit íróról mondani lehet. Szerette az irodalmat — ez az első, amit kritikustól meg kell követelni. Abban, ami maga volt, s abban, amit másoktól követelt: Gyulai Pál egész író volt és egész férfi, mestere és jelképe annak az irodalmi férfiasságnak, mely éppen, mivel az irodalmat nem tekinti társasjátéknak, meg is verekszik tisztaságáért, igazáért és szabadságáért. Az irodalmi Magyarország utolsó nagy alakját kísértük levett kalappal s fiúi gyászszal az Akadémia halottjában,

s ha személyes érzésünk szemérmeteskednék abban, hogy szeretetét, háláját és fájalmát nyilvánosság elé vigye: a harci kötelesség parancsol bennünket külön koszorúval az írástudó sírjához, mikor síronkint, mezőnkint és talpalatonkint visszapereljük hazánkat az írás tudatlanaitól.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IRODALMI SZEMPONTOK.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VEZÉREK NÉLKÜL.*)

(1907.)

I want a hero, énekelte Lord Byron, s ez furcsa szó volt, maga is mulatott rajta, 1819-ben, mikor, mást nem említve, még élt Napoleon. Mai költő már inkább énekelhetne így; körülnézve a világ vezérei és királyai közt, nem igen találni ma királynyi és vezérnyi embert, s nemcsak hogy Bismarck volt az utolsó híres ember, akiről nem lett volna nevetség verset írni, de különösen olyan nincs, aki messze túlnőne hazájabeli jelentőségén, s az egész világ érdeklődése s engedelmessége követné útjain. Igaz, sőt még igazabb, hogy viszont nincs ilyen ma a versírók közt sem s kivált kevés a nagy költő, s aki van, azok közt sincs, aki fényével előtte

* L. egyfelől *A költők hajnala* c. cikket, mely rokon megfigyeléseket fejteget, másfelől *A megváltás felé* címűt, mely valamivel továbbmenő eredményekre jut.

járna az emberiségnek, gondolataival előtte az időknek, kívánságaiban, képeiben, megérezkítéseiben előtte annak, ami történni fog, aminek történni kell, s a manapi ember mai vergődéseiből keveset venni észre a mai költészetben.

Legkülönösebb az Anatole France esete, egyfelől azzal, hogy megírta volt már a költői remekeit, mikor rábukkant a gondolatokra, melyeknek azóta buzgó hirdetője s becsületes katonája lett, másfelől, ami még furcsább, azzal, hogy amire ez a fényes és saját elméjü ember e késő munkájával s észbeli nagy vivódásaival rábukkan, az tudományos igazságul javarészt negyven, ötven, nyolcvan, száz esztendeje megállapított dolog, egy emberöltő óta pedig közhely, ami, ha nem is ily elmésen és sajátosan megformálva, de viszont teljesebben és világosan megtalálható a német s a francia szociáldemokrata párt tiz filléres izgatófüzeteiben. Kereszténység, anarhia és keresztényanarhia volt és megvolt már Tolsztoj előtt is, a katolikus s a protestáns modernizmus pedig már rég szemet szúrt a luteránus s a jezsuita pápáknak, mire a Foggazzaro s a Frenssen írásaiban felbukkant. Az irodalom s a költészet nem vezére, hanem utána kullogója lett az életnek; az elkövetkezendő események és forradalmak nem a költészetben küldik előre szelüket; a nagy, az új, a megváltó gondolatok nem költők fejében teremnek, s mialatt az élet nemzetközisége s az emberiség szervezettsége teljesebb, mint valaha, költői egysége és vezérlete e teljességnek nin-

csen, s a mai költészet és költői irodalom kevésbbé tükre a mai történelemnek, mint az előttünk járt nemzedékeké az ő történeteiknek.

Nyilvánvaló, hogy ennek egyik oka a fejlődés, melynek útja és módja mindenben az elkülömböződés és különalakulás. A költőség éppúgy elválik a vates-ságtól, mint ahogy a fogorvos, a sebész és a borbély, vagy a címfestő, a szobafestő s a képfestő idők folytán különvált egymástól. A gondolatokat ma már tudományos pontossággal kell megtermelni, s a megálmodó elmék nem lehetnek egyben megszabó elmék is. Az a két elme, melynek a mai gondolatvilágra a legnagyobb hatása volt: Ricardo és Marx, — s az ő gyilkos analízisük megférhetetlen a költői szintézissel. Éppígy kezd elkülömböződni általában a tanítás, az izgatás, a politika s a célzatosság a tulajdonképpen való költészettől. A l'art pour l'art érzése kezd elhatalmasodni művészi szemléletünkben, s követelődzését megerősíti az olyan hibrid költészet, mint amilyen az Upton Sinclairéké. Ez persze nem zárja ki, hogy a művészi remek az ő l'art pour l'art-os némaságában is társadalmi és politikai szónok és izgató legyen, sőt e sorok írója sokat vesződött már annak bizonyításával, hogy nincs az a művészi munka, mely akár alkotója tudtán kívül vagy akarata ellen is valamit el ne mondana s valamire ne tanítana. Annál furcsább, ha ez igaz, hogy amit manapság tanulunk, amivel vivődünk s amin hevülünk, azt

kövek inkább megmondják (teszem a Meunier-től faragottak), semmint a költői könyvek.

Vajjon nincs-e ebben része annak, hogy a költői mesterség egyfelől: mesterség, vagyis, mint minden mesterség, nagyjában polgári dolog, viszont, másfelől, a művészi mesterségek között legkevésbé kézmíves mesterség (mindenesetre kevésbé, mint a képírás vagy éppen a képfaragás) s az érzés mellett az értelemnek több határozottságát s tudatosságát kívánó, mint a zene?

Mint az ipar s a kereskedelem: ennek lélekbeli megfelelője: a műveltség, az elmélyedő értelem is nagyjában s a szabályt megerősítő kivétellel polgári jelenség, s messze Krisztus előtt a görögöknél s messze Krisztus után az olaszoknál polgári republikákban virágzik a tudomány s a művészet. Valójában az urak mecénátusán élő udvari művészet is éppúgy polgári jelenség volt, mint az udvari cipészség vagy pékség, s már jóval túl a lovagi időkön a nagy Shakespere, aki úgy lenézi a hagymalehelletű polgárt, igazában maga is ily fűszerszámos lélekzetű polgár, s ő és egész költészete és ismeretvilága elképzelhetetlen a hagymalehelletűek rendje és munkálkodása nélkül. Már most: amig mostani európai fejlődésünkben a polgárság alul lévő s felfelé törekvő osztály volt s mikor a történelem kezdett mindinkább e felfelé való törekvésnek, a felül levőkkel való birkózásának külső eseménysora lenni: az, amit a költő érzett és gondolt, egybeesett azzal, ami a világon ébredezett, mozogni és fe-

szülni kezdett, s amit a művész akart és megálmodott, előfutója és mintája volt annak, ami készült és később megtörtént. A polgári költészet és költői publicistika éppúgy jósa és gondolattermelője a polgárság hatalomba való emelkedésének, mint ahogy az ember elébb akar valamit s csak aztán éri el.

A mai világ a negyedik rend világa. Ami történik, egyenesen vagy valamely közön át az ő feltörekvése körül, annak következtében vagy rendjén történik. Ez való igaz, de való igaz az is, hogy ez nem változtat, legalább eddig nem változtatott az elmebeli és művészi mesterségek polgári természetén s a polgári osztályhoz való kötöttségén. Gyerekes és tudománytalan hiúság volna letagadni, hogy a munkásságnak ugyanaz az emberhez nem méltó helyzete, melynek felismerése most a történelem mozgatójává tette, kizárta a múltban s kizárja nagyrészt még ma is azt az értelmi és érzelmi fejlettséget, melyből tudomány és művészet fakad. A munkásosztály vezérei, tudósai, publicistái és szervezői elsősorban többségben polgári rendbeliek voltak s azok ma is, s ez éppoly kevéssé szégyene, mint ahogy a polgárságnak sem szégyene a Mirabeauk s a Széchenyi Istvánok, akik politikai haladásának útját egyengették. Van-e természetesebb, mint hogy az a réteg emberiség, amely felől Thomas Hood megírhatta az ingről szóló énekét, maga ezt az éneket megírni nem tudta?

Hiszen ma már ez sincs egészen így. Morris

Rosenfeld, a szabólegény, gyönyörű vasalódalokat írt, s Maxim Gorkij, a gondolom, péklegény, kitűnő csavargó-novellákat, bár az ipari munkásságból még nem igen nőttek ki olyan óriások, mint a parasztságból Burns, Petőfi vagy Arany János. Nagyjában azonban még mindig azt lehet mondani, hogy tudomány és művészet polgári mesterség, polgári kezekben. S ha ez így van, akkor talán nem is egészen érthetetlen, hogy míg a polgári rend tudott teremteni az új idők s az utána törő rend számára vezérlő tudományt és politikát, mely vezérlő a mai napokban is, mikor nagyobb vezérlő egyéniség nem igen talál-tatik: vezérlő költészettel nem szolgál s talán akkor sem tudna szolgálni, ha költészet, tudomány és politika nem különböződött volna el, s a l'art pour l'art nem hatalmasodnék el a költészet felől való művészi felfogáson.

Mert a polgári uralom és hatalom elég rideg arra s a saját alsó rétegei számára elég rettentés és végzetes, hogy a többnyire vagyontalan s az élet javai után kerítésen kívül epedő polgári, javarészt kispolgári intellektuálisok számára gyűlöletessé, elviselhetetlenné s ezzel az alsóbb rend érdekeinek megfelelő gondolatokat ébresztővé legyen. A pénzgazdaság s a bankáruralom egyrészt rettentően eldurvítja a világot s a polgári renden belül mind kevesebb tisztességet és tekintélyt hágy a váteseknek, kikhez a polgári rend, amíg alul volt, mint félistenekhez tekintett volt fel. Másrészt, mint általában a vagyontalan

polgárság, az intellektuálitás is elproletárosodóban van, s a tudósok és művészek kezdenek mindinkább, mint egy kitűnő terminus mondja, fejmunkások lenni. Mindez elég arra, hogy tudományban és politikában a nyílt elméjű intellektuális felül tudjon emelkedni a polgári osztályérdeken s ki tudja fejteni s meg tudja állapítani a saját szülő osztálya iránt ellenséges tudományt, politikát és taktikát. De a költészet: az más. Ahhoz nem elég sem az érzés, sem az értelem, sem a helyzet, sem a gyűlölet, sem a szeretet. Ahhoz egyéniség kell és származás kell, pontosabban szólva: a költői, mint általában a művészi munka, kivonója és megtestesítője a művész egyéniségén át a művész származásának. A saját rendje elég gyűlöletes lehet a polgári költő előtt arra, hogy tönkrementének vagy halálra ítéltetésének melanhóliája ne ihlesse a polgárság felől oly bánatos mélézásokra, mint aminők, a nemesi rend felől, a kivesző lovagkorról, a szegény nemesekről s a pusztuló udvarházakról szóló elandalító novellák. Előttem, mai polgári költő vagy bíráló előtt egy évtizeddel a költőjük halála után évezrednyi avultságoknak, hártványi sekélyességűeknek tetszhetnek a Dumas fils bourgeois-problémái. Ám, hogy a bérmunkás népet mi mozgatja és érdekli, azt tudni tudhatom, érteni érthetem, követni követhetem, de költészetemben ki nem fejezhetem, mert abban magamat adom, én pedig nem közülök származom. Elmélkedésben, tudomásul vétellel el lehetek és vagyok

telve a pincérek szervezettségének nagyszerű voltától, de impulzív érzésem — s a költészet ezeket tolmácsolja — a dühbe gurulás azon, ha nem segítik fel kabátomat s nem köszönnek előre.

A költői ihlet és látnokság sokat pótolhat, s Tolsztoj a parasztnak, Zola a munkásnak sokszor lelkébe lát. Mindazonáltal a Tolsztoj művészi költészetének igen kevés köze van a néphez, a Háború és Békének, a Karenin Annának — s ami a Feltámadást illeti, az a Tolsztoj művészete magasán igazán csak a Nehlyudov alakjában jár, a felülről lefelé néző filantróp és szektárius arisztokrata figurájában. A *Germinal* vagy *Asso-moir* nagyszerűen találó és hatalmasan beszélő képe a munkásságnak s az alja népnek, aminőnek az kívülről látszik, de szocializmust vagy szociáldemokráciát épp oly kevéssé hirdet, mint ahogy a *Shylock* alakja nem hirdet cionizmust. Mikor hirdetni is akart Zola és eltökélte, hogy próféta lesz, akkor rossz regényt írt. Anatole France sokkal tudatosabb elme, hogysen ily gyerekességbe keveredjék. Az ő négy kötet *Histoire Contemporaine*je pompás szétszedése a polgári társadalomnak, vagyis a polgárságról szóló polgári munka. Azokat a regényeket, amiket csak egy anatole-francei tehetségű népbeli ember írhatna meg, Anatole France eddig meg nem írta, s aligha fogja már megírni. S ha meg is írná: gondolataival már nem járhatna előtte e világ fejlődésének s törekvéseinek. Mert e

gondolatokat már jóval ő előtte tisztázta a tudomány, a publicisztika, a politika.

Visszanézve a költészet eddigi útjára: mintha egy rész, egy darab kiesett, elsikkadt, ki nem alakult volna belőle. Körülbelül a múlt század hatvanas éveitől fogva, egyidőben a marxizmus, a darwinizmus s a spencerizmus diadalútjával, egyaránt a Flaubertban, Hugoban vagy Baude-laireban, Heinében s Gottfried Kellerben, Tennysonban és, hogy a legnépszerűbbjét nevezzem meg, Dickensben körülbelül utolsó nagyot emelkedő nyugati polgári*) költészettel egy hatalmas proletár-költészetnek kellett volna megindulnia, melynek lába alatt megdobbant volna a föld, s dobbanásától hamarabb esett volna össze, ami korhatag a világban. De a proletáriátus néma gyermek volt, s mire most lassankint megtalálja szavát, a mondanivalóját már mintha elmondták volna előtte. Csak elmondták és mondták, mint ahogy az ügyvéd vagy a tudós beszélhet. Elénekelni, ahogy tavasszal szokás, nem énekeltek el — ma pedig már, ha a jelek nem csalnak, nyár van.

*) Polgári itt annyit tesz, mint bourgeois, szociáldemokrata értelemben, vagyis minden osztály, mely a munkásosztály felett áll.

A KÖLTŐK HAJNALA.

(1907.)

Azt merném megjósolni, hogy rövidesen megint nagy divatja lesz a szorosán értett költői irodalomnak. Ezt ugyan furcsa állítani olyankor, mikor, mint nálunk, verses munkára nem találni kiadót és, mint Angliában, a nők vették birtokba a költői munkáknak nemcsak olvasását, de lassankint írását is. Mindazonáltal merem állani jóslatomat. Egyfelől ugyanis azt látom, hogy az irodalom roppant hatalmának kezd ideje múlni, az írók már nem olyan vezérei a világnak, mint még nemrégiben, s a műveltségnek nem oly köteles velejárója, mint ennekelőtte volt, az irodalmi rajongás. Másrészt azonban nehéz elhinni, hogy ami csak olyan leglelkéből lelkezett szüleménye az emberi hevületnek, mint akár a muzsika, akár a képírás vagy képfaragás: hogy a költészet végképp kipusztuljon az emberi kultúrá-

ból. Mindig lesznek emberek, akiknek lesz olyan mondanivalójuk, amit a szók bizonyos megtalálásával s elrendezésével lehet csak kifejezni, s mindig lesznek emberi szomjuságok, amiket csak ilyen főzetű itallal lehet majd oltani. A muzsika és egyéb művészetek mellett a költészetnek is mindenkorra megmarad helye az emberi érdeklődésben, sőt éppúgy mindinkább mindenek érdeklődésében, mint ahogy lassankint minden ember művelt lesz s minden művelt ember egyformán érzi majd jogát mindenfajta művészet élvezésére. De annak a fajta irodalomnak, mely nem egy-egy egyéniségnek művészi munkában való testet öltése, hanem csak egy érdekes vagy kellemes vagy tartalmas egyéniségnek ötletes vagy formás vagy hatásos elbeszélgetése az olvasóval: annak mintha kezdene befellezni. S ez helyes fejlődés lesz, éppen mert fejlődés lesz.

A költő, aki egy személyben művész, próféta, politikus és léleklátó, voltaképp éppoly differenciálatlan ember, mint az olvasója, aki egy ugyanazon személytől fogad el művészetet, vezérletet, oktatást és példaadást. Öreg zsidó filológusoktól hallottam sokszor a dicsekvést, hogy mily gyönyörű, fenséges, erővel, mert velővel teljes a héber nyelv, amiért van egy-egy formája, mely ugyanazon időben jelent má, tegnapot és holnapot. Nyilvánvaló, hogy ez a fenség csak fejletlenség és tökéletlenség: valamely nyelv annál tökéletesebb, mennél inkább külön formája van minden lehetséges vonatkozás számára. Amily

fenséges jelenségek a Leonardók s a Goethék, olyan fejletlen még az az emberiség, melynek számára építi a legjobb várakat, aki egyben a legjobb képeket is festi, s az ismeri legjobban az embert, mint állatot, aki legszebben tudja megszólaltatni az emberi állatot.

Aminthogy így is volt; az emberi műveltség még ma is igen-igen differenciálatlan, pedig a Goethe napjai óta máig szinte nagyobbab fejlődött, mint a világ kezdetétől fogva a Goethe napjaiig.

Gondoljuk csak el, mily kevés század választja el a mult század elejét attól az időtől, mikor maga az írás-olvasás már tudomány- és műveltségszámbe ment, viszont ettől az időtől fogva mily nagy időnek nagy fejlődése az a fok, mikor a szentírásnak s néhány latin és görög költőnek ismerete már megfelelője volt annak, amit ma általános műveltségnek szokás nevezni. A mult század elejének művelt embere zenével, képpel, szoborral sokkal kevesebbet törődött, mint a mai, utazni, világlátni, a föld különféleségeit maga szemével szemlélni igen kevésnek futotta pénze és ideje. Politizálni annyit jelentett, mint forradalmat szítani, a tudományokat pedig tolvajnyelven pertraktálták a sokaságtól elzárkózott tudósok. Ami politikai, tudományos, társadalmi és művészi törekvés vagy érdeklődés művelt emberben nyugtalankodott, annak vagy elegendő volt, vagy muszáj volt, hogy elég legyen, ami gondolatot, tájékozódást, gyönyörűséget az írók szereztek neki.

A politikai elnyomáshoz képest a szabadsági törekvések, a teológus világnézethez képest a természettudományi eretnokségek, a társadalmi előítéletekhez képest az erkölcsi fellázadások a költők írásában ütötték fel fejüket, megkapóan, lázítóan, érzékletesen és érthetően. Bizonyára nem tudományos pontossággal, de ez nem is volt fontos olyan időkben, mikor maga a tudomány sem volt pontos, s tele volt száraz önkényességekkel s pedáns fantazmákkal. Bizonyára nem gyakorlati munkatervül, de ez úgyis csak tantalusi feleslegesség lett volna olyan időkben, mikor cselekedni nem igen volt szabad. A költők bizonyára nem voltak sem nagy tudósok, sem nagy politikusok, sem nagy társadalomalakítók. De a céhbeliéknél nagyrészt különbek voltak; újat, ami az eleven életet mozgassa s abból szivódott ki, nagyrészt csakis önáluk lehetett találni, — viszont az ő művészetük volt az, melyhez minden embernek megvolt a szükséges előismerete, mert minden ember tud beszélni, s minden ember tud egyet-mást az életről, a világról s az emberekről. Felnőni felnőhet úgy az ember, hogy harminc éves korában is vak és szűz legyen muzsika vagy piktúra iránt. De nem nőhet fel úgy, hogy ne elmélkedett, ne ábrándozott, s ezt már maga szóba ne foglalta legyen. Ami már mind előiskola a költészet megértéséhez.

Ehhez az állapothoz képest a mai világé mindenestül megváltozott. Mindenekelőtt: az írás ma már nem a költők s a céhbeli írók monopó-

liuma; minden művelt ember többé-kevésbbé tollforgató, s a mai tudós és politikus, már aki az, érthetően és világosan el tudja mondani, mit akar. S úgy a tudománynak, mint a politikának minden ága s minden vonatkozása olyan végtelen terjedelmű, hogy mindegyikhez egész ember kell, aki értőt akar rajta termelni. Földművelés, ipar, kereskedelem, közigazgatás: mind csupa roppantul megnövekedett, de mindenkit érdeklő tudomány, ezer határozott ismeretet adó és követelő. Alig van, ami a kóválygó általánosságból határozottá ne különbözödött volna el, s a költő, aki kellő gazdasági ismeretek nélkül politizál és kellő végiggondolás nélkül tudakoskodik, kezd lógóssá alacsonyodni, akit csak geniális ösztöne ó meg attól, hogy tudatlanságban ne marasztaltassék, s mint fogadatlan közbekotyogó, nevetségessé ne váljék azok előtt, akiket tanítani akar. A legtöbb, amire viheti, az, hogy a szakbeli tudósok megveregetik vállát: nini, szinte ráhibáz az igazira; nem is mondja rosszul, ahhoz képest, hogy nem tanult ember! Ez a legnagyobb fokú elismerés jár ki, teszem, a Tolsztojon kívül legegészebb és legműveltebb mai írónak, Anatole France-nak, aki ma, hatvanöt éves korában vitte annyira, hogy valamely agitációra kiképzett húsz éves lakatoslegény csak csekélyebb hibákat és naivságokat mutathasson ki az ő szocialista gondolatmenetében. Tolsztoj, sajnos, még ennyire sem állja meg a helyét; az ő filozófálása és esztetizálása nem sokkal különb egy tudatlan vén

paraszt kusza félrebeszélésénél. Hát kellett ez nekik a Thais s a Karenin Anna után?!... Nem; abból, hogy valaki a Karenin Annát meg tudta írni, még nem következik, hogy illetékesen szólhasson bele etikába és eszthetikába, s viszont, amely olvasó teljes szépségében és fenségében ki tudja élvezni a Karenin Anna tökéletességét, az megérti s elolvassa (s el is olvashatja, mert éppoly érthetően és művésziien vannak már megírva) magukat a teljes és igazi tudományos etikákat és szociológiai vagy politikai munkákat, s érdeklődik muzsika, meg képek, meg szobrok iránt is, bejár idegen országokat s megismerkedik minden fajta emberrel. Veszik észre, hogy ilyen körülmények között a költő, az író mind kevésbbé arrogálhatja azt, hogy a többi művelt embernek tanítója, vezére, igazítója legyen, mikor mind kevésbbé egyéb, mint maga is egy művelt ember (ha ugyan az) a többi művelt ember között?

Van azonban valami, amiben különb a többinél: a költői művészet. Amit ebbe vágót teremt, azzal megállja helyét az emberek gyönyörűségében s tiszteletében. De amibe ezen túl beleköttyog, abban az, aminek művészembernek sohasem szabadna lenni: dilettáns. Még egyszer mondom: mik az Anatole France szociális megálmodásai a Marx tudományos meglátásaihoz képest? Mik még a Goethe geniális megsejtései is a Darwin nagyszerű teljességéhez képest? Igaz, van még egy fajta tudákoskodás, mely

mintha a költőemberek számára megmaradhatna: a kritika. Csakhogy erről mindinkább kiderül, hogy magtalan fáradság, céltalan egy helyben topogás. A művészi teremtés lélektana a szakbeli pszichológiába vág, egyébként pedig a művészi termelésnek semmi egyéb megfogható s a delikvensre ráhuzható törvénye nincs, mint az, hogy kiki azt csináljon, amit tud. Az a fajta kritika, mely, mint agyerek a bábút, apróra szedte a műremekeket, hogy jól vannak-e megcsinálva, ma már végképp idejét multa. De csakhamar idejét mulja majd a művészibb fajta, amely a művészi munka keltette benyomásokat fogja össze új egészbe, tehát mintegy újra megteremti azt, ami már egyszer meg van teremtve. Ezt sem sokáig fogadják majd el az emberek. Nemsokára rájönnek majd, hogy ez éppúgy pleonazmus és tautológia, mint valamely versnek megillusztrálása vagy megzenésítése. Amely vers megbírja ezt a hozzátételt, az nem volt teljes, nem érdemelte meg a megillusztrálást vagy megzenésítést. Vagy pedig magában is teljes volt, s akkor a kép s a zene csak zavaró túlterhelés. Kritizálni vagy nem érdemes, vagy tolakodás. A költő költsön első kézből s ne a mások bőrére.

De költsön. Azt hiszem: rövid idő múlva igen felvirrad a költő költőknek. Mert éppen az az igazi, teljes és jó forrásokból táplálkozó műveltség, melynek szükségait a költők tudákoskodása többé ki nem elégíti, s amely a költészet mellett a többi művészeteken is élesíti ítéletét s

fejleszti fogékonyságát: olyan fogékonyságot fejleszt majd a költői művészet iránt, s olyan méltó, megértő s amellet széleskörű közönséget nevel majd azoknak a költőknek, akik semmi egyebek, mint költők, amilyen közönsége nem volt sem Goethének, sem Byronnak, sem Victor Hugónak, sem Tolsztoj Leónak. Minden igazi tudós, aki igazi tudományt fejt ki, minden igazi politikus, aki épkézláb politikát folytat, minden igazi üzletember, aki új lehetőségeit találja meg a gyarapodásnak és boldogulásnak, arra neveli az embereket, hogy elandalodjanak egy verses sóhajon, felhevüljenek egy elmondott történeten. S a költők mégis csak vezérek és nevelők lesznek, mert ami gyönyörűséget szereznek, arra frissíti és nemesíti az idegeket, hogy még erőbbet dolgozzanak s még igazabbat gondoljanak, még teljesebb tökéletességgel.

A FEKETE ZONGORA.*)

(1908.)

„ . . Ez a csupa értelem-ember ritkán ír olyan verset, melynek pontosan kipécézhető értelme volna. Ezért, hál istennek nem muszáj megérteni, s nem is fontos, hogy megértsék. Ez különben is csak a tudományban fontos. A költészetben az értelem számára való foglalat csak egy az ezer adalék közül, melylyel a költő együttvéve mesterkedik ki, hogy a papirosra olyasmit szegezzen le, ami az olvasót ugyanolyan állapotba ejtse, mint aminő ő benne nyugtalankodott volt kifejeztetés után. A versnek értelme semmivel sem fontosabb, mint az, hogy hány új betű fordul benne elő s az egyes szók milyen sorrendben következnek benne egymásra — jobban mondva: ez mind éppoly fontos, mint az értelem,

*) L. u. e kötetben az Ady Endréről szóló cikket.

sőt összetartozik az értelemmel, sőt, néha, költője válogatja, ezeken át fejeződik ki az értelem. Ezért nem mindegy, hogy valamely vers magyarul vagy németül van-e megírva, alexandrinusban-e vagy szonettformában. Ezért pallérmunka az olyan ház, mely tegnap barokk volt s ma szecessziósra lehet átvakolni, s ezért mestermunka a párisi Sainte Chapelle, a francia királyok egyhajós kis gót-kápolnája, melynek néhány pillérfala csak odalehelt kifogás arra, hogy üvegfestésű ablakokat illeszthessenek közbe; a kápolna voltaképp nem maga az épület, hanem az a színözön, mely az ablakokon át mélyen és félhomályosan beleömlik, s amint leszáll a nap, vége a kápolnának. A vers szavakból áll. Minden szónak van valami külön értelme. Van egyéb fogalmakat eszünkbe juttató ereje. Van olyan lehetősége, hogy erősebb szó mellett gyengébben, gyengébb mellett erősebben hasson, hogy egy más szóra ráütve, valósággal, mint a muzsika fülelmen által hasson át érzésekre. Van költő, aki egyik erejét hasznosítja. Van, aki valamennyinek ura s még ezenfelül olyan ujakat csal ki belőle, amikre előtte nem gondoltak. Lehet-e ebben külömbiséget tenni egyebet, mint legfeljebb azt, hogy a formát kívülről húzták-e, mint a keztyűt, az előre kimódolt tartalomra, vagy mint a bőr, egy test az izmával s a vérével? Ezek az egytest versek az igazi versek, költőik az igazi költők. Az igazi költők közt vannak egyhúrú költők és százhúrú költők, viszont vannak, akik egy húron százat

tudnak elmondani, s vannak, akik száz húr-
ron mind csak egyet mondanak. Ady Endrének
sokféle a mondanivalója — körülbelül minden,
ami embert nyugtalanít, férfit felver, művelt
lelket megkap, s egy magyart megkínoz, meg-
ráz, vagy lesújt. Sokféleképp is mondja el,
csak abban egyforma, hogy értelméhez in-
kább füleden át beszél, mint eszeden át. Hogy
igaza van-e, hogy joga van-e hozzá? Bolond
kérdés; meg tudja csinálni, tehát igaza van és
joga van hozzá. „Bolond hangszer: sír, nyerít
és búg. Fusson akinek nincs bora. Ez a fekete
zongora. Vak mestere tépi, cibálja, ez az Élet
melódiája. Ez a fekete zongora. Fejem zúgása,
szemem könnye, Tornázó vágyaim tora: Ez mind,
mind: ez a zongora. Boros, bolond szívemnek
vére Kiömlik az ő ütemére, Ez a fekete zongora.“
Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha
hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással meg-
közelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű,
ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsen-
gésű . . .“

Mikor a fentebb kifejtettek a Magyar Hirlap-
ban megjelentek, különösen a vers és az értelem
viszonyára vonatkozó részeiken, sokan fennakad-
tak — kivált író és versíró körökben. Egy
kollegám ajánlkozott, hogy saját verseimen bizo-
nyítja be, mennyire nincs igazam, lévén ezeknek s
minden soruknak pontosan meghatározható értel-
mük. Azt kell következtetnem, hogy prózában nem
vagyok ennyire szerencsés, ha ime ily kevésbé tud-

tam — pedig lám nem fekete zongorán s nem a fülekhez szólva, hanem száraz szavakkal s egyenest az értelemhez fordulva — megértetni, mire gondolok, s ha szavaimból olyasmit lehetett kiérteni, hogy hitem szerint a versnek nem szabad értelmének lenni, s ami értelme mégis csak van, azt nem szabad pontosan kifejtenie. Ez szakasztott oly barbárság volna, mintha megfordítottját követelném: hogy a versnek határozott értelmének kell lenni s azt pontosan ki kell fejeznie. Igazában s valóságos hitem szerint — s ezt nem sikerült, úgy látom, világossá tennem — ez vagy amaz, vagy bárminő, magát esztétikainak vélő ilyen szabadságosztás vagy tilalomállítás semmivel sem kisebb tolakodás, mint amit jogi vagy erkölcsi vagy politikai köteleességeknek a költői munkára való ráerőltetését ma már közönségesen ennek ítélnék.

Lehetséges, sőt máris látni nyomát, hogy az utánzás éppúgy nekiesik majd Ady Endrének, mint ahogy nem kímélte volt sem Petőfit, sem Aranyt, sem Kiss Józsefet, Reviczky Gyulát vagy Heltai Jenőt. Maga Ady Endre sem telj. sen példa és előzetesség nélkül való jelenség, s ami benne egyéni, az egyben tipikus is a manapi intellektuális emberre. Az intellektus lassankint mindent áthat s mindenbe belevegyíti a maga mellékizét. Az intellektuális hajlandóság, érdeklődés, világnézet lassankint családi közösségbe szerzi az embereket — olyasfélébe, aminőben hajdan egy-egy falu vagy egy-egy emberhad lehetett közös

élmények, események, háborúságok, jó vagy balszerencse révén. Ezek az emberek maguk között szóból is értenek, sőt kevés szóból, sőt célzásból is, mert ismeretes előttük, ami történt s elég a puszta utalás, hogy egész teljességét felébressze bennük az érzésnek vagy emlékezésnek. Így voltak lehetségesek, ugyebár, ugyanazon időkben, mikor a dadogó beszéd roppant hosszadalmasan és körülményesen tudta még csak elmondani a legegyszerűbb eseményt s kifejtteni a legfelszínebb gondolatot is, így voltak lehetségesek olyan szűkszavú és sejtető költemények, aminők a skót vagy a magyar népballadák. Viszont a nyelv is instrumentum, mely idő és használat folytán egyre tökéletesedik, vagyis (ez a tökéletesedés) mind kevesebb pazarlással tud mind nagyobb munkát végezni, ebben az esetben gondolatokat és fogalmakat pontosan kifejezni. S nemcsak a nyelv tökéletesedik, hanem, ha szabad e megkülömböztetést tenni, a beszéd is; mindkább hozzáalakul ahhoz az adott valósághoz, hogy intellektuális embernek a célzás is elég, viszont arra, hogy biztosan célozzon, mind alkalmasabbá teszi a nyelv tökéletesedése. Így keletkezhetik olyasféle költői technika, mely mint a képírásban a Puvisé vagy a mi Fényes Adolfunké, letesz arról, hogy a gyapjút gyapjúnak, a fát érdesnek, a matériát materiálisnak fesse, letesz arról is, hogy körülményesen megfesse fény- és árnyékplasztikájuk minden részletét s színjátzásuk minden adalékát, hanem ki nyu-

godtan, ki nyugtalan, ki holdvilágát, ki pokol tüzét, ki a füvet, ki az emberi ábrázatot egyszerűsített színekkel s ezeknek mindent tolmácsoló, pótló és helyettesítő erejével festi meg. Ez a festő mód sem egyedül üdvözítő, s ha mai festő inkább kap rajta, mint régebb módokon, az ugyanazért van, amiért mai ember inkább jár vasúton vagy gépkocsin, mint parasztszekéren. Meglévén a lehetősége annak, hogy értelmes emberek számára a mondanivalónkat csak megpedzésével mondjuk el, bő kifejtése helyett, a bennük okvetetlen meglévő gondolatsoroknak; meglévén a lehetősége annak, hogy egy hanggal vagy hasonlattal biztosabban megindítsam felebarátom emlékező gépezetét, mintha leltározó felsorolással elbágyasztanám figyelmét; meglévén a lehetősége annak, hogy érzékeihez kapcsolódó értelmi adalékait érzékein át teljesebb összeállásra zaklassam fel, mint eszén át: alkalmasint mind több költő él majd e lehetőséggel, s mind több olyan költői egyéniség találja meg hangját és szavát, akinek egyénisége már e lehetőség szerint alakult, akinek művészete ezekben a műveletekben friss és erős.

Ám ezt a világot sem muszáj; ezt is csak lehet, csak szabad, mint ahogy a művésznek minden szabad, amit tud.

Persze, ez a lehetőség ma nagyobb (s ezzel nagyobb, természetesen, a csábítása, nagyobb némelyfajta egyéniségeket művészekké avató ereje is), mint hajdan volt. Nagyobb, mert az intellek-

tuális is terjedtebb, mint hajdan volt, mélyebbre is hatolt, mint ennek előtte; a megértésre több képességet és bekapcsoló horgot, a megértetésre több adalékot és több fogást szolgáltató, mint régebb időkben. De parancs vagy törvény ez a költő mód éppúgy nem lehet az elkövetkező költők számára, mint ahogy nem tilos olyan mód hatniok — ha ma még lehet vagy ők tudnak olyan mód hatni — miránk, mint őseink tudtak apáinkra. A kérdés az, hogy mai embernek nem nehéz-e, nem egyre lehetetlenebb-e a maga egyéniségét teljesen kifejeznie s a mai olvasót teljesen megigéznie ugyanazon eszközökkel, aminőkkel hajdani mesterek hajdani olvasókat megigézték? Vagyis, hogy mai ember való-e, képes-e arra, hogy ma, a Winchester, a Browning s a Manlicher idejében parittyán vigye olyan művészetre, mint Szent Dávid, s ha való erre: van-e kedve hozzá, s ha van kedve, van-e kinek, mikor a parittyahajítás ma már nem azt jelenti s nem is hat úgy, mint Szent Dávid idejében? A Szent Dávid zsoltárai ma is gyönyörűek, de ma csak gyönyörű dadogás számba mennek ahhoz képpest, hogy mi mindenről tudunk mi, mi mindent tudunk elmondani mi, s mi minden módunk van arra, hogy elmondjuk. Akkor ez volt a minden s a netovább; lángelme volt, aki ezekre gondolt, és mester, aki így fejezte ki. Ma együgyű ember, akinek csak ez a mondanivalója, és gyámolatlan, akinek csak ennyi az eszköze — együgyű és gyámolatlan egyéniségek pedig csak igen ritkán

szoktak nagy költők és nagy művészek lenni. Viszont aki mai, összetettebb és felszereltebb ember mesterségesen szerkeszti magát vissza e nagyvonású szegénységbe, annál e magamegszorítása legjobb stilizáló hiszemmel is tettetés, tetetéssel hűvösített lélek pedig legritkább esetben tud mégis felfülni a szerencsés kifejezés révületéig.

Mert hiába: a költői kifejezés többé-kevésbé mindig szerencse, mert többé-kevésbé mindig révület dolga. A szók csak megegyezés révén jelentik azt, amit jelentenek; a lelkieket kifejező minden szó tulajdonképp csak hasonlat, mely valamely materiális cselekvésről van lelki folyamatra áttéve; eleinte — mint minden hasonlat — csak nagyjában, csak megközelítően jelenti azt, amit jelölni kívánnak vele, s csak mikor az új használat rendjén eredeti materiális értelme mindinkább elkopik s elménk mindinkább megszokja, hogy a lelki fogalmak egy bizonyos körülkerített mezősege elevenedjék meg a hallatára: ebben a menetben válik lassankint mind kifejezőbbé, mind pontosabbá. Egyben azonban — s ez a baj — mind színtelenebbé, mind kevésbé izgatóvá, mind kevesebb továbbrezgést keltővé. Mentül élesebbek a határok, ameddig jelentőhullámai elhatnak, annál kevésbé csapnak át e hullámok e határokon, s az ilyen szó erejével az olvasóban keltett lelki mozgalom mind kevésbé hasonlít ahhoz a költő lelkebelihez, melynek kavargásából ez a szó kivált és kirepült volt, s

amely kavargás rendjén, természetesen az egész lélek, az egész ember forrongott és hullámozott, nem csupán lelkének egy különkerített kis parcellája.

Éppen ezért a polgári élet s a tudományos gondolkodás megegyezései során kikovácsolódott és símára kopott szavakkal a költő csak igen keveset ér, mert neki egyéb a mondanivalója, mint a polgári életnek s a tudománynak.

Neki egy egyéniséget, vagyis egy nem egészen ismert, nem egészen kiaknázott világot kell kifejeznie, s erre kevésbé alkalmasak azok az eszközök, melyek már kimért területek kiaknázása során váltak közkeletűvé. Viszont ő sem dolgozhatik egyéb mozgatókkal, mint amelyek iránt való fogékony-ságot, felkapó, felvevő, velerezgő képességet és hajlandóságot tehet fel felebarátaiban; az ő izgalmas, mámoros ráhibázó munkája voltaképp nem egyéb, mint egy új megegyezési folyamat megindítása ember meg ember között, vagyis maga között és közöttünk, olyasmik felől, amiket egyelőre csak hanggal, szóval, kézzel, lábbal, rímmel, zengéssel, százféle eszünkbejuttatással tud valahogy megértetni velünk, s amik számára e sokféle mozgatóval valahogy — ő tudja és szerencséje dolga, hogy hogyan — kimesterkedi azt, hogy ugyanazon forrongások támadjanak mi-bennünk, mint amik őt verték fel és hajtották volt szája kinyitására. Mi jogossága volna a rímnek, a ritmusnak, a szó csengésének, a szórend zené-jének, a hangsúly kiemelő erejének, a képletes-

ségnek, a szók felfrissítének, eredeti testi értelmükre való visszaszorításának, ha nem az, hogy mind e mozgatókra szükség van, s a szavak szótári értelme csak mindezekkel együttvéve tudja bennem, hallgatóban, felkavarni mindazt, amitől a költő nem találta álmát? Szerencse dolga, hogy a költő ráakad-e mindezen mozgatók alkalmas összefogójára és, újra csak azt mondhatom, egyéniség dolga, hogy ezen elegendőben mely adalékok s mely mozgatók az uralkodóak. Értelmének — igen, értelmének kell lenni a versnek; pontosabban szólva: rossz és tökéletlen vers az, mely bennem, olvasójában határozott átérzést és átértést nem kelt, — de hogy inkább rímei csengésével vagy emlékébresztő célzásokkal vagy mozdulatokat eszembejuttató hangutánzásokkal, vagy bizonyos fajta műveltségemre számító terminusokkal éri-e ezt el, mint szótári szóknak szótári értelmével: az az ő dolga, amibe én nem szólhatok bele s az idők haladásának dolga, amelyet én nem tartóztathatok fel. Én azt mondhatom, erre jogom van: Nem értelek . . . Nem tudom, mit akarsz . . . Nem látom merre tartasz . . . Nem tudtál megragadni . . . De ha megértettem s ha megragadott, — bár szótári szóval én sem tudom, legalább egyelőre, elmondani, hogy mi az, amiben e lelki viadal, indukció és marconismus rendjén megegyeztünk, — akkor nincs jogom megszabni, hogy a költőnek mi szabad, mi nem szabad, aminthogy egyáltalában nincs efféle jogom; semmi egyéb jogom

nincs, mint megkövetelnem a művésztől, hogy tudja is megcsinálni, amit meg akart csinálni és sikerüljön neki az, amit szeretne. Ha sikerült: minden eszközében igaza volt. Ha nem sikerült, az tehetségén vagy szerencséjén múlt, nem pedig eszközein.

Egyelőre. Hogy egyelőre nem tudom szótári szóval elmondani, bár valósággal megértem, amit a költő mindenféle boszorkánymesterséggel megértetett velem. Mert ne feledjük: ami ma szótár, az tegnap még értelmetlenség volt; ami ma használati eszköz, tegnap még boszorkányos makhina volt; ami ma meghatározás, tegnap még célzás volt; ami ma próza, tegnap még vers volt; ami, egyszóval, ma már szótári betűjével jelenti azt, amit jelent, ahhoz tegnap a mondójának még tótágast kellett állania, nyelvével kellett csettenenie, tömjént kellett égetnie, fehérbe kellett öltöznie és csengetnie kellett hozzá, utánoznia kellett az öregapám fejetartását s a pincehelyi kondás hajnali tutulását, hogy valahogy megsejtesse velem, mire gondol voltaképpen. Alig volt régi költő — már mint olyan, aki a magából is adott, nem pusztán az előttejártak nyomát taposta — hogy ugy ne panaszták volna föl értelmetlen voltát, mint mi panaszoljuk az újabb költőkét. S úgy is van, hogy kortársaik számára nem voltak, legalább szótári értelem szerint nem, olyan világosak, mint a mi számunkra, kiknek szótárába már meghatározott értelemmel került be sok olyasmi, amihez az ő hatásuk kapcsolta e meg-

határozott értelmet s amely értelemnek szerencsés felajzása volt az az ujság és szépség, mely őket kortársaik előtt nevezetessé tette. Innen van az is, hogy ha én mai ember csakis az ő szótárakra, az ő megállapításaikra, az ő utánzásukra szorítkozom, nem oly szép, amit írok, mint amily szép volt az, amit ők írtak, mert én már ezekkel az eszközökkel a mai emberben nem tudok olyan izgalmat kelteni — pedig a szépség aligha egyéb, mint valamely izgalom a percipiáló személyben — aminőt ők ugyane mesterkedésekkel, a velük egyívásuakban még fel tudtak volt kelteni. Innen az is, hogy a mi szemünkben ma már nem mindenki nagy költő, aki a maga idejében az volt; hogy nagy és gazdag hajdani költőkben ma már nem minden és többnyire nem az tetszik nekünk, ami kortársaiknak tetszett, hogy viszont voltak korukat megelőzőtt boldogtalan lángelmék, kiket csak mi kezdünk megérteni, mert a fejlődés rendjén megszereztük azokat az ő mondanivalójuk és kifejező módjuk számára fogékony befogadó képességeket, melyek az ő közönségükben még nem fejlettek volt ki. Innen van, a mai világ intellektuális szabadkőművességénél, intellektuális telegráfstílusánál, értelmiségig finomodott érzékiségénél s érzéki reflexszé erősödött értelmességénél s az így alakult újfajta befogadó lehetőség-nél fogva, annak valószínűsége is, hogy a mai költő olyan célzásos és instrumentáló költő lesz, aki a fülem felől kerül az értelmemnek. Ám ez a világért sem kötelesség, a világért sem tör-

vény, a viláért sem egyedül-idvezítőség, s ha akadna ma költő, aki olyan értelembeli geometriával tudja megragadni lelkemet, még formában is *more geometrico*, csak a logika szépségével, mint aminő zengésbeli geometriával tud megragadni a fönséges Bach: ennek a költőnek éppoly igaza volna, de ez egyéni igaza épúgy nem merevedhetnék egyedül üdvözítő parancscsá, mint a fülembé muzsikáló költőnek és költőé.

Nem mind értelem, ami annak látszik. Ha nem így volna, miért volnának — köztudomás szerint — legkevésbé lefordíthatóak éppen azok a versköltők, kiknek egyéni felszereltsége pontos értelemnek pontos szóbeli kifejtésére hajlik? Arany János csak elég pontos értelmű költő: miért nem lehet lefordítani egy sorát se idegen nyelvre? S viszont Shelleyt, a túlságosan mély értelmű, a kóválygó, az andalgó, a muzsikáló Shelleyt miért lehet nagy könnyűséggel együletben lefordítani, akár egy kúriai indokolást? Azért, mert a Shelley muzsikája csakis az érzékekhez szóló muzsika, melyet át lehet instrumentálni más nyelvre is, s a fogyatékos értelmet éppúgy fel lehet cifrázni vele, teljes hatással. Míg az Arany János pontos értelme együtt adódik ki szavainak nemcsak betűiből s betű szerint való értelméből, hanem rendjéből, hangsúlyából, csengéséből is, abból a numerusból, mely csakis a magyar mértékben helyezkedhetik el. Ez az, amit úgy bátorkodtam híni, hogy egytest-vers; a Shelley verséről elég lehúzni az angol keztyűt s

magyar keztyűt húzni rá; az Arany Jánosét meg kellene nyúzni és más bőrt plántálni rá, ha tudnánk.

Ha tudnánk. A művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, mint ez az egy. Tudd magadat kifejezni! Magadat és kifejezni — ez, persze, származékosan, mai összetételű és mondani-
valójú embert jelent, ki a megragadásnak és megragadhatóságnak mai lehetőségeivel dolgozik. De csak gyakorlatban; elméletben nem. Ha egy mai költőnek sikerülne a mai embert ugyanolyan nótákkal megmozdítania, mint aminőkkel Orfeus mozdította volt meg a köveket s a birkákat, e mai költőnek éppúgy igaza volna, mint ahogy volt Orfeusnak. Noha, jusson eszünkbe, még ez a hatalmas énekes is azzal vesztette el az ő keservesen visszaszerzett Euridikéjét, hogy visszaneézett, ahelyett, hogy előre nézett volna.

VERSEKRŐL.*)

(1909.)

Versíráshoz egy kicsit bolondnak kell lenni. Józan ember, lelkében jól elrendezkedett, hol is minden k e r e k e helyén van, és, különösen, ideg-szállaira szétoztott ereje szép egyensúlyban fogja le egyik a másikat, bizonyára nem ugrik fel álmából, hogy még félig mámorosan, talán sötétben, s reggel el sem olvasható ákombákkal papírra vessen egy sort vagy olykor csak egy-két szót, melyben az a fontos, hogy teremtett ember ne akadjon, aki élő szóval s világos nappal ilyen módon szokna beszélni. Azt hiszem, a versnél — minden művészetnél sőt tudomány-nál is, de különösen a versnél — ez a fontos, az álmukból való felugrás. Nem vers az, amit lehetett volna nem megírni is; amitől nyugsága

*) L. ugyane kötetben a Babitsról szóló cikket.

volt írójának; amivel szemben válogatása volt, hogy ezt írja-e vagy egyebet; amit ne lett volna talán kín és fogcsikorgató vergődés megírni, de még nagyobb kín ne lett volna az a várandós és vajúdo állapot, melyben mindaddig minden egyébre használhatatlanul kínlódik az ember, míg csak a versét, mint a kutya a kilenc kölykét, le nem tette. A vers bolondság. Lehet szép, magasrendű, halhatatlan bolondság, de akkor annál nagyobb bolondság. Nincs bolondabb, mint egy bölcs, mikor bolond, mint egy mindenlátó ember, mikor alvajáró, mint egy mindentudó lélek, mikor öntudatlan. De nincs is aztán igézetesebb látvány, mint mikor a bolondságon meglátszik, hogy bölcs embernek a bolondsága, az alvajáráson, hogy mindent meglát vakságában, az öntudatlanságon, hogy semmisen idegen tőle.

Ezért: amily bájosak a népdalok, amily elragadóak a szerelem hangjai, melyekben alig van távolság a danoló pásztor s a költőkirály között: engem legjobban az értelem költészete kap meg, a tudásé, sőt — költője válogatja — a tudákos-ságé s a pedanteriáé is. Van nekünk most egy fiatal költőnk, Babits Mihálynak híják. Kötete, úgy tudom, nem is jelent még meg; verseit nagyrészt a Nyugatban adtuk ki; egy különben abban a Holnap című gyűjteményben látott napvilágot, melyen irodalmi öregeink annyira megbotránkoztak. Ez a vers pedig arról szól, hogy minden fekete, sőt nemcsak fekete, hanem fekete, fekete, fekete. Ez többször megvan írva

ebben a költeményben, sokféle változatban, feketével feketébe, a feketének annyi árnyalatával és vonatkozásával, hogy az embernek belefeketedik a lelke s a látása, s ebben a feketeségben látja, amit a költő mutatni akart s ahogy a költő mutatja: a világot, melynek, mint a fizika tanítja, nincs színe, csak a nap világától kapja, a fénynyel együtt, a színt is, s ha nincs fény, amely megszínezza és nincs szem, amely felfogja, akkor minden, az egész világ: fekete, fekete, fekete . . . Nem furcsa, hogy egy tudományos tétel vagy megfigyelés, melyet ezren meg ezren tanultunk, tudomásul vettünk és nem törődtünk vele tovább, úgy izgatja e felebarátunk idegzetét, úgy zaklatja a lelkét, úgy hevíti az agyvelejét, hogy, mint nekünk a szerelemtől, nincs nyugsága tőle, látomásokban látja maga előtt, káprázatokban zúg a fülébe, ütemben vegyül a szíve dobogásába, míg csak fel nem ugrik fekvőhelyéről, és, hogy megszabaduljon ez igézettől, de egyúttal tovább adja mindenkinek, akinek van látó szeme, felfogó füle és elméje, csakugyan leírja, hogy a világ és benne minden: fekete, fekete, fekete?! . . . S ugyanígy izgatják ezt a fiatal professzort (mert az) ritka versmértékek, különös színapcsolatok vagy gondolatjátékok, szokatlan formák és stílusok, melyek hajdan volt emberekről vagy elhanyagolt nemzetekről maradtak ránk; élmény és megoldandóság gyanánt éppoly révületbe hajtják, mint bennünket az életünk eseményei, s nincs nyugsága, míg meg nem írta a szonettet, a görögös verset

vagy ki nem formálta azt a Poe-fordítást, mely művészi tökéletességével és kifejezőségével éppoly vallomás az ő legbelseje felől, mint mikor más költő epedéseiről, boldogságáról vagy kétségbeeséséről számol be. Külömben is ez a Babits olyan virtuóza a verselésnek, aminőről a mi magyar nyelvünk lehetőségeinek még olyan fanatikusa sem mert álmodni, aminő e sorok írója; amily verselésre az átlagos műveltség számára hozzáférhető nyelvek közül eddig legfeljebb a görögöt s az angolt hihettük alkalmasnak. A nyelv zenéje a legizgatóbb zene, mert megfeszített idegzetünk a húrrendszer, melyből hangjait kipengeti. Kevés olyan intellektuális költőt tudok, mint aminő ez a Babits Mihály, aki, mondom, professzor valahol Fogarasban s fiatal évei gertyáját iskolai dolgozatok javításával fogyasztja. A legműveltebb ábrándozó, aki Swinburne óta rímjátékokban pattantotta ki elméjének elektromos feszültségeit.

S a versírás ebben áll: idegbeli felgyűltségeknek elektromos kisütésében. A józanság, mely, ugyebár, nem egyéb, mint fékezettség, ezért nem kedvez a versköltésnek. A legnagyobb szerűbb verselők ezért voltak az értelem s az érzelem nagy megittasultjai: a görögök s az angolok, s nyelvük, mondom, így alakult oly mindenek felett verselő nyelvvé. Legszebbek, mert legbátrabbak azok a versek, melyek félálmban csendülnek fel a költőjük fülében, hogy csak papírt és ceruzát kell ragadnia, hogy hamarjában leszegezze, amit daimo-

nionja diktál neki. S legjobb megmaradnia így félálomban; csakugyan ágyából szöknie fel íróasztalához, még ittasan az álom mérgétől, mert ha kijózanodik: elméje nem mer többé s nem is tud aztán. Nem véletlenség, hogy a versforma legnagyobb szerűbb játékosá eddig az az Edgar Poe volt, kinek minden verse és novellája egy-egy delirium tremenses rohamnak, egy-egy ilyen roham látomásainak megmaradt emléke. Az ember költői értékei a tudat küszöbe alatt szunnyadnak. E küszöb alatt egy teljes világnak minden adaléka együtt van, még pedig eleven s egyre fővő összefüggésben, szerves rendben, melynek megvan a maga külön logikája is, amely csak vakmerőbb és meglepőbb, de semmivel sem kevésbé okszerű, mint a tudat küszöbe fölött valóé. Rézségtség vagy delirium nem egyéb, mint a fék eltolódása; a tudat küszöbe feletti világot fogja le, s a küszöb alattit szabadítja fel. Akadt orvosdoktor, ki Poenak egy-egy verséről s novellájáról pontosan kimutatta, hogy minden mozzanataik és adatuk a deliriumos roham mely stádiumának és valószínű eseményének felel meg; mint korrespondál a novellának az a passzusa, melyben a hős az örvény széléről a szakadékba zuhan, a valóságnak azzal a eseményével, hogy Edgar Poe a kocsmában holtrészezen bukott a padról az asztal alá. Nos: a részeg örület e kísérteties emlékjelei egyúttal standard workjai az éleseszű, az ugyancsak kísérteties logikának. Tudjuk, hogy e különös novellák következtetési

rendszerükkel azóta el nem ért mintái a logikán és pszichológián alapuló detektívtörténeteknek, egyik legfantasztikusabb versével, A holló-val, pedig maga Poe cselekedte meg azt a tréfát, hogy majdnem matematikus kiszámítással mutatta ki, mily mérlegelés, megfontolás, hatáskimérés és asszociációs törvényszerűség szerint kellett annak minden sorát és szavát úgy megírni, ahogy az meg van írva, sőt a vers ötletére, tárgyára és menetére is annak kiszámítása rendjén jutni el, hogy mi az, ami az átlagos amerikai olvasó idegzetét a legbiztosabban megkapja?! Ime tehát: a tudat küszöbe alatti világnak nem más a logikája, mint a küszöb felett valónak, csak még élesebb, még biztosabb, és mindenekfelett, bátrabb — vagyis abban különbözik a józanság világától, amiben a genie különbözik a rendes és megfontolt polgártól. Genienek azt nevezzük, aki a dolgokkal boldogulni tud. S a dolgokkal az boldogul, aki bátran és megfontolás nélkül megy nekik. A vers ezt a bátor részt váltja ki embe-réből, a minden emberben — bár csak a tudata küszöbe alatt — ott lappangó geniet.

S nemcsak az emberből vált ki titkos, lappangó, eladdig észre nem vett értékeket. A nyelvből is, mely éppúgy eleven lélek, akárcsak az egyes ember vagy a nemzetek s a társadalmak. Minden irodalmon észrevenni, hogy ideig-óráig tartott pangás és elprózaskodás után hirtelen verselő roham fogja el, vagy, mondjuk, vajúdás, mely után új versköltészet születik. S mint ahogy

a szülésről azt mondják, hogy kell az asszonyi szervezetnek; hogy felcseréli és felfrissíti nedveit, s utána a menyecske üdébb, elevenebb, kívánatosabb és finomabb, mint annakelőtte volt: a nyelv is felfrissül, megújul, meggyarapszik és megfinomodik az ilyen verses korszakoktól, s a próza, a megfontolt és kiszámított próza, minden báját, fordulatosságát és kifejezőségét a versköltők örületének köszönheti. Ezért nem hiszem, hogy a próza fejlődés volna a vershez képepest, s még kevésbé hiszek a nagy Macaulay abbeli jóslatában, hogy a próza meg fogja ölni a verset. (Persze: a nagy Macaulay fényes prózát írt, ellenben az ő római énekei igen gyenge verselmények). Szoktak efféléket jósolgatni; minap is egy kiváló ingéniumtól azt a jóslatot hallottam, hogy a fotografia meg fogja ölni a festést, vagyis olyan silány halált jósol ez úri művészetnek, mintha egy úrlovasnak azt jósolná, hogy omnibusz fogja elgázolni. Nem félttem sem a képírást, sem a versírást ily csúfos haláltól; egyáltalán a haláltól. Minden művészet halhatatlan legalább annyira, amennyire az emberiség az, mert valamennyi az emberi idegzetben gyökeredzik, s annak nemcsak terménye, de olyan szükséges életnyilvánulása és kielézési folyamata, akár a szerelem, melynek szintén aligha múlik divatja. S leghalhatatlanabb a vers, mert addig fog élni, amíg lesz a világon valaki, aki valamitől megbolondulhat.

SZINHÁZ ÉS STÍLUS.

(1907.)

1.

Régi közönség létemre még mindig nehezen értem, hogy kivált férfiember mint állhat színésznek. Nőnél is, bár a nő a társadalmi pályát is testével futja, de férfinál meg éppen furcsállom, hogy testében képes felebarátai elé állani, s így, a maga testén s az ő testükön át, kíván hatni rájuk. Talaja ez érzésemnek nyilván a zsidókeresztyén testi szemérem, melyet több ezredéves folyamatos nevelés rakott le bennünk; ez rezzen, hogy úgy mondjam: horkan föl bennem, mikor végighullámszik rajta a színészet leglelke: a testbeliség.

A testiek felől való ősi vélekedés éppen most van megfordulóban, sőt némi kacérsággal s erőltetettséggel viszájára kezd fordulni. Nem nehéz észrevenni: amit a mai színjátszásban modern-

ségnek, manapiságnak szokás nevezni, ugyanily természetű fordulat, megfordulás, kacér s egy kissé keresett háttal fordulás a közönségnek. Mint a képírásnak a szín meg a vonal vagy az írásnak a nyelv: a színjátéknak anyaga azok a testi külsőségek: hang, beszéd, mozdulat, tekintet, viselkedés, öltözködés, melyekről emberismeretünk éppúgy megszokta rákövetkeztetni arra, hogy ki micsoda és ki fia, mint ahogy a földmérő a föld színéről nagyjában meg tudja mondani, mi lakik a mélyében. Minden időben s minden helyen az, amit színészi stílusnak neveztek, s rokona és megfelelője volt az egyéb művészetek s az egész életvitel azon időbeli stílusának: egyfelől rendszere és destillátuma volt az akkori viselkedésnek, másfelől e viselkedést a testiek iránt való akkori és ottani érzés szabta meg.

Mily megható volna, ha meg tudnók újra szerkeszteni, a középkori klostrom-színjáték aszkéta lelkiessége! Mily tanulságos észrevenni a francia klasszikus színjátszás ma is eleven hagyományain, hogy olyan időkből valók, mikor, mint a hamu alatt a parázs, úgy vonult meg a hős, az udvari ember, a gipsz- és porcellánszobor külsőségei alatt a buja test, az éneklő magasztosság alatt a mohó megkivánás! Valóban: Tartuffe, ahogy ma is adják, moliérei hagyomány szerint, Párisban: egyuttal corneillei, racinei, roi soleili hagyomány is, gyilkos kigúnyolása e nagyszerűen tartuffei világnak és stílusnak. A weimari, később burgszínházi stíluson, melynek epigonja

a meiningeni stílus volt s lelke a mi Nemzeti Színházunkban még ma is hazájár: e stíluson világosan nyomon követhetni olyan idők hatását, mikor nőknek nem illett enniök. Ma, mondom, e fel-fogás tüntetően, renegáti eltökéltséggel fordul vizzájára; nagyon is figyelmeztetjük egymást, hogy a test magától értetődő természetesség; lát-szik, hogy még mindig nem érezzük magától értetődőnek s természetesnek. Míg a görög dráma a teljes elismertségben uralkodó testnek örömeit s szenvedéseit tárgyazta, s ennek felelhetett meg a görög színjáték is, plasztikáival és kiáltásaival: minálunk a test még csak követeli jogait; preten-densi igyekvésekből alakulnak vonalaink és moz-dulataink; színészi stílusunkat az európai nő szabja meg, aki elismertetést kíván testi életének, s az amerikai férfi, aki csípőbe szabatja kabátját s áttöreti harisnyáját. Tegyük hozzá, mert a mai színjátszó stílusba ez is bele szól, hogy manap-ság a test nemcsak erkölcsi válságban vergődik, de fizikaiban is; a mai technika s az ennek meg-felelő élet, a verseny parancsolta sietség s az életveszedelem terhe alatt kötelelő figyelem ember-fölöttit kíván tőle. Nem érünk rá sok beszédre, körülményes mozgásra; halk, gyors, cikázó és elsuhanó a szó s a taglejtés; nem fejtegetés, csak végszóval való utalgatás, nem cselekvés, csak jelzése a cselekvésnek, mintegy megnyomása a gombnak vagy forgattyúnak, melyen át és túl aztán a gép dolgozik helyettünk. E mód s e visel-kedés jobban érdekel bennünket, mint az apáink

idejebeli, tehát a színpadon is ezt keressük. Viszont rendszere csak most van kialakulóban, még nem kristályosodott ki, még nem kiépült szervezet, ezért enged s csupán egyelőre az eddigi stílusoknál több könyökszabadságot a színész egyéniségének, s ezért ejti a mai bírálatot abba a káprázatba, hogy saját egyéniséget követeljen a színésztől, holott a színészi mesterségnek, mint tolmácsoló, vagy, mint a zenészek mondják, előadó művészetnek lényegbeli követelménye, hogy a színész ki tudjon bújni a maga bőréből s bele a máséba, a szindarab stílusa követelte bőrze és egyéntípusba. Aminthogy természetesnek is csak olyankor természetes, mert helyén való és nem zavaró ez a mai színjátszó stílus, ha maga a darab is manapi; egyébként mindig az a stílusú játék az igaz és természetes, mely egybevág a darab stílusával.

Más igazság és természetesség, mint ilyen relatív, a színjátékban nincs, nem is lehet. A régebb korok igaznak és természetesnek érezték azokat a színjátszó stílusokat, melyeket mi már hazugoknak s csináltaknak érzünk, s viszont teljesen igaznak és természetesnek a velünk egyívású színészek játékát majd csak akkor érezzük, mikor mai adatú életünk rendszere teljesen összeállott s az ennek megfelelően kialakult színjátszó stílus uniformisában teljesen eltűnik, amit oly hangosan követelünk a színésztől: az ő saját egyénisége.

2.

Ha áll az, hogy a színjátszás testbeli művészet s hogy egy érzésnek sem változandóbb a divata, mint a testiek iránt valónak, akkor mintha ellentmondás volna: minden művészek közül éppen a színészt oldani föl az alól, hogy mindenképp manapi és egyéni legyen.

Pedig ez nem ellentmondás. Hogy valamely időben testiek iránt mint éreznek; hogy általában mint vélekednek arról, mi igaz, mi természetes, mi illő, mi előkelő, mi szabad, mi nem szabad s hogy kell s hogy nem kívánatos ülni, állni, tekinteni, beszélni, öltözködni, mosolyogni és viselkedni s hogy különösen mi a színészet, mi a rendeltetése a színésznek s miért járnak az emberek színházba: ennek s a színjátékra befolyó ezer egyéb felsorolhatatlanságnak s megmérhetetlenségnek tudata vagy ösztöne benne rezeget nemcsak az akkori színészen, de minden akkori emberben és dologban, nyoma van ennek az építészetben, a zenében, a nadrág s a köszönés formájában, a bírói eljárásban s a szónoklat módjában és — ami a színjátékot, mint tolmácsolásra rendelt művészetet különösen érdekli: benne rezeget az akkori szindarabok hangjában, felfogásában, stílusában is. S ha mindenki természetesnek ítéli, hogy barokk stílusú épületnek tartozékai is e stílusbeliek legyenek, vajjon a színésznek nem kell-e számba vennie, hogy az író, mikor darabot ír, írás közben önkéntelen korának színészetére gondol, számít és épít?

Minden szindarabnak: úgy is, mint művészi munkának, úgy is, mint világnak, melyről képet mutat, megvan a maga stílusa — s ha a színész nem akarja, ahelyett, hogy megelevenítse, felrobbantani a darabot: játéka stílusában alkalmazkodnia kell a darab stílusához. Ez nem lehetetlenség; erre van mód; ebben van mit követni s mire támaszkodni. Minden időnek szükségai és föltételei azon idő divatjában s művészeiben különböző anyaguk szerint különböző adatú, de rokon nyomás alatt rokon, megfelelő, egymás után kívánczó s egymást kiegészítő stílust alakítanak. Minden szindarabnak az ő megfelelő színjátszó stílusa teljesen és kirajzoltan megvan a darab keletkező idejéből hagyományos színjátszó stílusban, — míg ellenben modernség és egyéniség olyan kóválygó utasítások, amikkel a kritikus könnyen hajigálózhatik, de amiket a színész nehezen követhet.

A modernség végre sem egyéb, mint néhány mai nagy művész saját egyénisége, viszont az egyéniség nem egyéb, mint az aznapi divatnak különösen tipikus megtestesülése. Ez minden művészetben óvatossá tehetné követelődzésében a kritikust — de ha a mai piktornak még valahogy megtilthatom, hogy ne merjen, semmi áron úgy ne merjen festeni, mint Velasquez vagy Franz Hals: a színésznek már nem mondhatom, hogy ne merjen úgy játszani, mint Shakespeare — már mint a shakespeareai darabokban, ahogy Shakespeare vagy Burbage játszhatott bennük. Sőt imád-

koznom kell, hogy bárcsak a shakespearei darabok megjátszása számára meg tudnók találni és szerkeszteni az akkori idők színjátszó stílusát, mint ahogy Párisban megmaradt eleven és folyamatos hagyományul, a racinei és moliéri színjátszó stílus, melyet csak engedelmesen kell követniök a kisebb s gyengébb egyéniségű színészeknek is, hogy a Théâtre Français Corneille-, Racine- és Molière-előadásai még mindig talán a legtökéletesebb valami legyenek, amit a mai színművészet elénk ad. Ugyanily tökéletesek azonban a legmaibb malacságok előadásai is a legkülönb-féle párisi színházakban és lebujoiban; a racinei darabokban a francia színész úgy énekel, mintha kótából olvasná és úgy mozog, mintha gipszbe akarná magát öntetni, a mai darabokban pedig úgy beszél, jár-kei, mozog és forog, mint — nos: körülbelül mint a mai ember, a mai francia, a mai párisi ember — annyira úgy, hogy viszont (én nem láttam, de sokaktól hallom) roppant furcsa: franciától látni megjátszani, teszem Ibsent; nem való ilyesmire.

Nem való ilyesmire, mert a színjáték stílusa annyira nem lehet független és egyéni, hogy függ a tolmácsolni való darab stílusának még nemzeti mellékizétől is; még ezt sem szabad megzavarnia a színész egyéniségének s ez egyéniségben annak, ami ebben faji vagy nemzeti specifikum. Ha francia színészekről fel is tehetni, bár az én hitem szerint méltatlanul, hogy Ibsenhez képest elmaradtak s iránta értetlenek és

érzéketlenek: a ragyogóan értelmes, egyéni és modern Zacconiról ezt csak nem lehet mondani s mégis: az ő olasz temperamentuma bántóan kigolfollik az ibseni fjordok mély mozdulatlanságából — s ugyanily bántó ugyanez a pompás ember olyan nemzetközibbnek tetsző darabban is, aminő például A nők barátja; az ő De Rionja nem a nők barátja, hanem a nők puszipajtása s messze elmarad, akár csak a M. Dumény De Rionja mögött is, holott ez a francia ember egy cseppet sem geniális vagy egyéni, csak éppen hogy tehetséges, okos, gyakorlott és mértéktartó színész, aki azonban bele tudta magát illeszteni a darabnak, hogy úgy mondjam, gondolatmenetébe s mikor e szerepében láttam, nem volt hol a darab ővele szemben, hol ő a darabbal szemben zavaró körülmény.

Ez a negativum körülbelül minden, amit igazsággal rá szabad parancsolni a színészre. Színész! ne zavarj a darabot! Légy modern és egyéni, ha a darab modern s szereped talál egyéniségedhez. De sohase felejtsd, hogy művészetben ez a te egyéniséged nem cél, hanem eszköz; a materiád, melyet hozzá kell alakítanod szerepedhez s annál jobb vagy színésznek s annál inkább vagy színészi tehetség, mentül alakíthatóbb az egyéniséged s ötleteid, szokásaid, sajátosságaid mentül alázatosabb változékonyságú elrendezkedésben tudnak mégis mindig eleven egész maradni. Akikben e simulékonyság nincs meg, azért szépen megállhatják helyüket, de csak

szűkebb helyen; Császár Imre kellemetes, valószínű s a magyar úri társaságban szokásos hangon és módon belül igen elfogadható úri fiú tudott lenni, de tartózkodó létére is groteszk és kirívó volt, mikor teszem Alkibiádest adta így, a budapesti úri gyerek huszáros mozdulataival. S ezen a bökkenőn megbotlanak még a Kainzok is; még az is kockázatos vállalkozás, ha görög világú darabban a mai színész úgy adja a görögöt, ahogy a mi mai szemünk látja a görögöket, vagy a Don Carlosban úgy adja Fülöp királyt, ahogy számos mindenféle Rettungok után mi ma másképp látjuk, mint ahogy Schiller látta. Nem; a színészre a költő felfogása a kötelező s ha a Shakespeare római hősei Erzsébet korabeli angol lordok s ha az ő Csehországa tengermenti ország. akkor a mai színésznek is tengerésznek kell lennie Csehországban és sörisszának kell lennie Rómában. Jicsin váráról ahány piktor, annyiféle képet fessen; Wallensteint ahány történetíró, annyiféleképp foghatja fel. De a Schiller Wallensteinját, félek, ma sem szabad sokkal másképpen játszani, mint valamely jó weimari színész játszotta vagy játszhatta volna.

SZINHÁZ ÉS IRODALOM.

(1908.)

A színház estéjéről egy kicsit korán volna beszélni; ehhez, hogy úgy mondjam, még délután van. De afféle fülledt nyári délután, mikor az ember nem találja helyét, igaz gyönyörűsége nem telik semmiben s üres és unott kezd lenni, ami körülveszi. Azt értem ezen, hogy európszerte, sőt az amerikai piac felől is jó a beszámoló panaszkodás, hogy ujabban a színházi esztendők nem ütnek be; nem ütnek be a különösen színházi nagyvárosokban, Párisban, Bécsben, Berlinben, de nem ütnek be egyebütt sem, s a színház nemcsak mint pénzbeli vállalkozás pang, de mint lelki is. Jó írók is egyre-másra elbuknak a kegyetlen közönség színe előtt s a színházak, akárhányféle izléssel, igyekvéssel, felfogással és iskolával próbálkoznak, rendre felsülnek, vagy legalább is megcsalódnak a multak tapasztalatára okkal ráépített

várakozásaikban. Egyik oka (hogy a fő gúnymosolyt megelőzzem, melylyel a történelmi materializmusnál adja le névjegyét a modern műveltségű olvasó), egyik oka ennek, legalább kevés-
 sel ezelőttig, nyilván a nagy világkrízis volt, a magas kamatláb, a drága pénz, mely miatt az emberek nemcsak nem igen voltak mulató kedvükben, de a lelki nadrágszíjjukat is több likra kellett húzniok. Csakhogy ez a magyarázat csak a kispénzüeknél talál, akiknél a színházjegy ára, sőt a kapupénz is számot tesz. Marad az a nem vékony felső réteg, melynek számára a pénz az ezresnél kezdődik s alacsony vagy magas gabonaárak s hausse vagy baisse idején egyformán végig-
 ásítja estéit a különböző színházakban. Hogy van az, teszem, hogy a rokon piacok közül a zenei nem érezte meg ennyire a pangást? hogy Bécsben és Berlinben évek óta nem volt olyan zenei kínálat, mint most állandóan, de a habzsoló, szinte szakmányba való fogyasztásnak még ennyi is kevés? (A képvásárról nem is szólok; ez ma a legjobb üzlet s válságos időkben is biztos befektetés; tőke, amely néhány év alatt megtízszereződik, — nem csoda, hogy akiknek a lelkük atavista mélye régi nadrágokhoz húzna, mind többet vásárolnak új képeket, amiket bútornak is lehet használni s az ember még mecénás is érte.) Nyilvánvaló, hogy a pénztelenség csak egy ok, melyet lebírna a közérzés, ha egyébként a színháznak kedvezne, elégetne a levegő, ha a színház a levegőben volna. De nincs. Inkább:

unalom van a levegőben, unalom és csömör a színház iránt, mely, mint valamely gonosz sirokkó, idegessé, igazságtalanná, immel-ámmal fitymálóvá teszi a közönséget s elbágyasztja a friss és egyenes leleményt a színházakban. Az erőltetett újságon s ötletességen, melyben a színházi emberek gyötrődnek, megérik a keserves elkényszeredettség. Nem lehet elhatározni, hogy ezentúl friss leszek, eredeti, új és leleményes. A művészi hatásnak nincs gyilkosabb ellensége az eltökéltségnél (amit nem szabad összetéveszteni a tudatossággal), mert éppen azt az indulásában impulzív, hatásában szuggesztív nemtudommit nem adja meg, ami az egyetlen igazi különbség közönséges ember és művész ember, a közönségbeli ember értelmes gondolata, okos mondanivalója, helyes írása, ügyes festése, hibátlan kőfaragása, csinos muzsikálása, épkézláb beszéde, s a született író, festő, zenész írása, képe, muzsikája között. A görcsös erőlködés egyformán megérik Bernard Shawnak mind veszekedettebb eredetieskedésén, s Reinhardtnak Arisztófánészen kezdve Shakespearen és Schilleren át Nestroyig s az öreg L'Arrongeig mindenkivel megpróbálkozó (különben, amire menten rátérek, megokolt és geniális) galvanizáló próbálkozásain. A lelki források ilyen általános kiapadása nem lehet véletlenség; ennek is valami geológus ujságban vagy új elrendezkedésében kell okának találatnia.

Talán nem eltökélt s nem erőltetett az a hitem, hogy, mint a legtöbb jelenség, mely

hanyatlás jelének tetszik, ez is haladásnak, mert fejlődésbeli folyamatnak kiütközése; egyik részlet-folyamata egyrészt annak az általánosnak, melylyel az irodalmi elvegyelésű művészetek lassankint elkülönöződnek az irodalomtól, hagyván azt magában, a maga medrében, s különszakadván mindegyik a magáéba, — másrészt annak az ezzel egyaránt folyónak, melynek rendjén minden művészet a maga saját matériájából s a maga saját készségeivel igyekszik teljeset teremteni, s tolakodásnak, túlkapásnak, pleonazmusnak s tautológiának érzi, ha valamely szomszéd művészet ráerőlteti segítségül, a hatás kiteljesítésére, az ő háziszereit.

Így rázta le nyakáról a képírás a novellát, s nem látta kárát sem a kép, sem a novella. Így ágaskodik viszont minden épkézláb könyv, vers, költői munka az ellen, hogy megillusztrálják vagy megzenésítsék, mert nemcsak hogy nem szorul rá erre a kiegészítésre, de az a túltengés úgy lóg rajta, betegesen, formáját és hatását zavaróan, mint a golyva. A költői munka, legyen bár dialogizált és drámai, mind kevésbbé, s mentül fogékonyabb a közönsége, annál kevésbbé szorul rá a szóval és mozdulattal való tolmácsoltatásra, sőt ez a köz kezd durva, fölösleges és zavaró lenni a szemmel való olvasás meghitt, egyenes és teljes kielégüléséhez képest. Mint ahogy lassankint idejét és divatját múlja a szavalás és a recitálás, s nevetséges kezd lenni, hogy Goethe vagy Dante vagy Arany János bár

a világ legremekebb beszélőjének ajkával szóljon hozzám, s ez szemével, szájával, teljesen fölösleges testi jelenvalóságával s a költő hangjának néma teliségéhez képest szegény, idegen és hangos voltában zavaró baritonjával elterelje figyelmemet a szók értelmétől és tartalmától: azonmód a teljes költészetű drámában a szinpad, a szini-előadás és a színész — a legtökéletesebb is — kezd olyan fölösleges, sőt zavaró lenni, mint a Szentírásban vagy a Don Quijotében a jó Gustave Doré. S viszont az irodalom, a semmi egyéb, mint irodalom, kezd kölönc lenni a színház nyakán. Elvégre a szinpadra látnivalók valók, mozgalmak, ágálások; a szinpadra, egyszóval, komédia való, komédia kell, komédia kívánkozik, komédia és spektákulum, ami nem jelent egyet az alacsonyrendűséggel, mint ahogy Manet nem alacsonyrendű Corneliushoz vagy Kaulbachhoz képest. A szinpadon elsősorban szinpadiság kell, minden egyéb csak ezután következik. A szinpad ennél fogva inkább rokon a cirkuszszal, mint az irodalommal, s amin egyre jajgatnak: a cirkusz betörése a szinpadra, a diszkrét francia operett helyébe a lábikrákon épülő angol operett betolakodása, a szinpadi tánc gyönyörű újjászületése, a dekoráció elhatalmasodása, a tömeghatástól szinhatásig mindenfélével, csak irodalmi hatással nem dolgozó újfajta rendezés: mindez nem hanyatlás, hanem fejlődés, helyes fejlődés, egy pórázon tartott művészet bátor felszabadulása és magamegtalálása.

Az öreg Sardou üres szinpadisága azért bizonyára nem a netovább, de nem mert szinpadiság, hanem mert üres, s legcinikusabb tákolmányainak ordító alacsonyrendűsége is még mindig művészibb hatású a szinpadról, mint, amelyet pedig a berlini Kammerspiele gyönyörű előadásában s néhány kitűnő színésztől láttam s halottam nemrég: a Hoffmannsthal szépen kigondolt és preciózusan kimódolt intellektuális drámája, a *Der Tor und der Tod*. De ez is így, a Reinhardt bátor rendezésével, mely kicsiholja a darabból, ami szinpadiság csak kiszedhető belőle, és hozzátesz szinpadiságot, amit csak egyenes hamisítás és tolakodás nélkül hozzá lehet tenni — látatlanban merem mondani: ezerszer jobban hatott, mint hatott volna a szomszédban, a Lessing-Theaterban, ahol Brahm teszi tönkre a legelső német szinpadot s a legelső német színészeket azzal, hogy a zsidó s a keresztyén kritikai bóherok irodalmiságát, az íróasztaluk előtt ülőkésző papiremberek szinpadiatlan elképzelésű könyvszínészetét kényszeríti rájuk. Ez a természetelenség, mert a szinpad természetével való hadbaszállás, megboszulódik még olyan nagy színészen is, mint Bassermann; ez az irodalmi színjátszás kvadrálhat (akinek darabjai körül kifejlett) Ibsennel, kinek legremekebb szinpadisága is tintaszagú s legelevenebb emberei is az abstrakcióig vértelenek, de ez a vértelenség kiszárítja a színészt, megfosztja, amit csak a dús és gyors vérkeringés adhat, az impulzitástól és egybeömléstől; külön kitöpren-

gett részekre szikkad és repedez szét az alakítása, mint szétesik még a Bassermanné is, még a Társadalom Támaszai Berwick konzuljában is, mely pedig e nagy színésznek, mint mondják, legjobb szerepe, a Lessing-Theaternak legnagyobb produkciója. Hogy aztán az ilyen kanaszter-szagú és nehéz nekifekvésű felfogásban és előadásban afféle nagyvilági intellektualitású és szinpadi filozófiájú darab, aminő a Molnár Ferenc Ördög-e, úgy szétlapul, mint a szitakötő, akit háló helyett jäger-ínggel fogtak meg: az épp oly természetes, mint amily stílustalan a Bassermann ördögének sötét démonisága és rosszasága ebben a darabban, ahol végre is csak egy piktort kell egy kis bankárnéhoz hozzásegítenie, nem pedig, isten ments, Szent Imre királyfit közlekedtetnie meg nem engedetten a saját édes anyjával. Ezek a képtelenségek szaporodni fognak, az unalom s a szinpadtól való csömör növekedni fog, amig mindenek előtt világossá nem válik, hogy a szinpad nem katedra s a színész nem irodalomtanár, aki-nek a darab tartalmát kell elmondania.

S ezért van igaza Reinhardtnak, aki talán síppal, dobbal és trombitával, nem mindenben irodalmi eszközökkel, nem mindig tartózkodó festőiséggel, nem is mindenben kegyeletes, alázatos és szerény belenyúlással sőt hozzáadással, de élénken, gazdagon, a közönséget lélekzethez s így unalomhoz sem juttatva adja Arisztofánest és Shakespearet, Nestroyt és L'Arronge-ot s míg a régieket modernizálni meri, jobban mondva:

meg meri fosztani az irodalomtörténeti hamis patinától s meri Arisztofánest annak a rossz-nyelvű imposztornak s lelkében nem is a legfinomabb újságírónak, Shakespearet pedig színpad számára író színésznek felfogni, aki volt, viszont úgy Schiller, mint Nestroy és L'Arronge számára okos kegyelettel rekonstruálja azt a heróikusságban vagy kedves komázásban copfos és bidermájeres színjátszó módot, amely nélkül ezek a darabok kivetkeznek természetükből. A színház megújulásának útja erre tart; a színház estéjére akkor következik el majd a színház új hajnala, mikor a színháznak lesz bátorsága azt cselekedni, amire rendeltetett: komédiázni.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IRÓK ÉS KÖNYVEK.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

(1900.)

Száz év elég nagy idő volna, hogy egy nemzet hozzá ériék egy költőjéhez. De bár Vörösmarty Mihályt elandalodva hallgatták apáink, való értéke szerint fiaink fogják igazán megbecsülni. Magunk is sejtjük már, ki volt ő. Tul az évnap véletlenségén, állandóan mindenek érzésében van valami, ami azt sugja: Vörösmarty nagy volna, ha a bús feledékenység őt is elborítaná, s a lelkek mélye akkor is ünnepelné, ha az ajkakat elnémitanák.

A nagyok közül, kiknek írásaiban a magyarság az irodalomban él, Vörösmarty Mihály nemcsak a nép költője, nemcsak a magyar fajé, hanem az egész magyar politikai nemzeté. S még tovább: Petőfi és Arany János két magából lett költő, kiknek elődjei, ha voltak elődjek, az ő napjaikban már csak a ponyván találtattak. Vörösmarty

Mihály nem magában felbukkant tűzhányó, de folytatása s legfőbb kiemelkedése a régi magyar írók változatos hegyláncának. Vörösmarty Mihály nemcsak a Jókaiak apja, de a Zrinyiek fia is. Az apáknak érdemes volt őhöz á elfejlődni, s az unokáknak érdemes lesz ő hozzá visszatérni.

Vörösmarty Mihály nem egyszerű egyéniség s tele van korának sugalmazásaival s tévedéseivel. Ebben a csakis ösztönét követő büszke Petőfi, a csakis a maga ítéletére adó tudatos Arany János fölötté áll a Kazinczy neveltjének, a táblabírák rangbéli társának. Vörösmarty Mihály ma másképpen írna, mint hetven év előtt írt — ez így kimondva természetesen tetszik, pedig nem egészen természetes. Például éppen Petőfi meg Arany ma sem írhatna sokkal másképpen, mint írt ötven év előtt. Vörösmarty Mihály kora divatjainak hódolt, mint hódoltak, a politikában, a Széchenyiek, a Kölcseyek, a Szalay Lászlók, kik egy magyar nyelvű Frankhont vagy Angliát álmodtak a Duna mentére. Az iskolás esztetika önkényes kieszelései előtt meghajlottak még a Gothék is, meghajlott Vörösmarty is. Mint ahogy a jogászok jogi, a közjogászok álladalmi intézményeket ültettek át hézagos közéletünkbe: a költők is kiépíteni akarták a magyar költészetet; nem azt kutatták, ők mire születtek, hanem azt, hogy a magyar irodalomból mi hiányzik. A németeknél is így tett Klopstock, ki előre eltökélt szándékkal lett a német Dante vagy Milton. A magyarnak nincs modern gazdasága és technikája.

Széchenyi István leül és megcsinálja. A magyar-
nak nincs történelme és büntető törvénye. Szalay
László leül és megcsinálja. 1825-től 1848-ig ez
a magyar nemzeti munka módja, s e korszaknak
s nemzetnek költője az a Vörösmarty Mihály, ki,
nem keresve, epikusnak vagy lírikusnak született-e,
nem törődve azzal, az ő huszonöt esztendő
szívének nincsenek-e külön mondani valói: meg-
állapítja, hogy a magyarnak még nincs Aeneise,
hát leül és megcsinálja, S hogyan csinálja meg?
A nagy Klopstock az istent is hexameterben
beszéli, sőt a nagy Goethe még a polgári ifjat,
Hermant is. Tehát Árpád és Zalán is hexameter-
ben beszél, mert meg kell mutatni, hogy a ma-
gyar nem barbár, s nem rugja ki a nyugati mű-
veltség házának oldalát.

Bizonyára, ez eltévelyedés. De két mérhetet-
len haszna van. Az egyik a politikai s a társad-
almi, mely hatás dolgában, mint történelem-
alakító tényezőt, a Zalán futását egy sorba
állítja a Széchenyi írásaival, a Nagy Pálok s a
Kölcseyek politikai izgatásaival. A másik, nap-
jainkban is ép, sőt napjainkat túlélve alkalmasint
fiainkat igazán megtermékenyítő nagy érték: a
Vörösmarty Mihály költői nyelve, az új magyar
irodalmi nyelvnek első s mindmáig túl nem
haladt szerencsés kísérlete, mely csak a divat s
a szükség ennyi nehéz békői között tudott ily
fordulatossá s alkalmazkodóvá alakulni. A magyar
nyelv a Vörösmarty első írásaiban úgy járt, mint
Robinzon az ő pusztai szigetén: a kényszerűség

teméntelen sok ügyességet s készséget csalt ki belőle, melyről maga sem sejtette, hogy megvan benne. A történelem meg fogja állapítani, hogy a magyar irodalom kagylótestében szálla volt ez a klopstocki s virgiliusi idegenség. De gyöngy is rakodott köré: a magyar irodalmi nyelv. Aki legszebben tudta köszöntyűbe foglalni, maga Vörösmarty Mihály volt. Nem csoda, hiszen az ő lelkéből lelkezett. A Két Szomszédvár bizonyára messze föléje magasodik a Zalánnak, a Vén Cigány pedig egymagában fölér a Vörösmarty egész epikájával. De amazok nélkül ez sem született volna meg. Isteni végzés volt, hogy Vörösmarty Mihálynak el kelljen tévednie, élete derekán, mint Danténak, sötét erdőségbe jutnia, hogy rendeltetését megtalálja.

A Dante neve egyébként is ideillik. Egykor, mikor az ilyen megkülömböztetések keserű mellékíze és gonosz célzata már megszűnt, a mi költészetünkben is igazsággal tesznek majd külömbiséget nyugati és keleti vagy északi és déli, sőt protestáns és katolikus költészet között, és világirodalmi szempont szerint Vörösmartyt a Dél, a katholicizmus kulturköltői közé kell sorolni. Biharhoz közel vannak az erdélyi havasok, s Arany János sokban hasonlít a felföldi puritánokhoz s általában a komor indulatú északiakhoz. A Petőfi rokonságát, mint a mi pusztáinkét, közel Ázsiához, a szertelen egyéniségek költői világában. A Dunántúl művelt és derűs, mint a Rajna vidéke s a Provence, s költői csiszoltak,

ragyogóak, egy csöppet tudákosak, mint Petrarca, ki például Kisfaludy Sándorra akkor is hatott volna, ha nem tudja eredetiben olvasni s nem fordul meg hazájában. Danteszk egyéniség is van közöttük: Berzsenyi. S tudákosságuk mennyire más, mint a protestáns Csokonayé — csillogóvá teszi költészetüket, míg a Csokonayét szárazzá teszi. A Csokonayak s az Arany Jánosok másban utolérhetetlenek: a faji egyéniség őserejű megfestésítésében. A dunántúli költők egyetemesebbek, a faji bélyeg nem oly erős rajtuk; de azért az ő költészetük tulajdonképpen való nemzeti, mert a nemzet nem faji elzárkózást jelent, hanem inkább, a fajoknak egymással való összekapcsolódását. Mindez osztályozgatásnál világosabb, ha megnézzük, ami három legnagyobb költőnk közül ki-ki mit tanul Shakespeare-től. Vörösmarty azt, amit maga Shakespeare is, éppúgy, mint Chaucer, az olaszoktól tanult. Arany János lefordította ugyan, csodálatos szépen, a Szentivánéji Almot, de míg a Vörösmarty Csongor és Tündéje a Shakespeare játsziságért hevül, az Arany János fordítása a vaskosabb, germánabb parasztjeleneleknél időz látható kedvteléssel — s az ő szive szerint való shakespeare-i darab mégis csak a Hamlet volt, az Északnak ez örök kathekizmus. Petőfi pedig kiragadja a Shakespeare drámái közül a szilaj egyéniség tragédiáját, a Coriolanust, s nekivág, szilajan és egyénien. Három époszunk készült nemzeti éposznak: a Zrinyiász, a Zalán s a Buda Halála. Amazoknak mintája

Virgilius és Tasso, emezé a Kudrun s a Nibelungi Ének.

Vörösmarty Mihály most száz éve született, s az ő nemzete most kezd belevegyülni, amivel az ő költészete összecsendül: a nyugati műveltség nagy közösségébe. A nagy költő példája mutatja, mint mehet ez végbe: nem sérelmével, de javára a nemzeti egyéniségnek. Lesz még egyszer ünnep a világon s a mostaninál is dicsőbb lesz, mikor a Vörösmarty nemzete is eljut odáig, ameddig eljutott Vörösmarty Mihály.

TOMPA MIHALY.

(1902.)

Beteg és sértődött ember volt Tompa Mihály, s ez első nézésre nem látszik ki költeményeiből, melyekből pedig, mint Lévay József egy finoman s művészién megírt kis életrajzában igen helyesen állítja, fel kell tárulnia a költő egész életének. Aki az ember s az ő élete belsőbb adatainak ismerete nélkül csakis költeményeiből alkotna róla képet: mosolygó s megbocsátó, igénytelen emberre következtetne, ki olykor elborul az élet igazságtalanságain, de enyhet talál családban, barátságban, a nem neki való társas életből az örök természetbe való menekülésben. Igazában másképp van. A magyar irodalom a félbenmaradtság országa, végigélt élet alig található benne. Ime egy költő, ki megénekelte az ország egész növényzetét, csöndes lelkipásztorkodást folytatott, feleségének hűséges ura volt, sőt a ki-

kapósabb menyecskéket meg is verseli: „Hugom asszony, mi dolog? A forró nap el nem éget, ünnep neked szombat és kedd; csak a tükör és gitár, kezeid közt, ami jár!“ . . . Hinnétek-e, hogy ez az ember arra született, hogy, mint Diderot, eljárjon a Palais Royalba, betüljön a Régence-kávéházba s az emberekkel hosszú politikai és tudományos vitatkozásba keveredjen? Hogy, mint Heine, utána futkosson minden szoknyának, mint Byron, beleavatkozzék minden emberi érdeklődésbe, s hogy általában mindig emberek közt éljen, nagy társaságban, melyen uralkodik, s ne csak költő legyen, de politikus is, sőt szalónok hőse? Virágregék és népmondák? Kiben van több természetimádás és romantika, mint Heinében és Byronban? Végig ezeken az emberről megfelelkező idylleken, végig a biztatásokon s fogadkozásokon, hogy neki valóban nem kell egyéb, mint, hogy, ha isten élteti, egy kis házat vehessen s legyen mellette kertje s árnyékos szilvása, s hogy mily csendesen elalszik csendes nyoszolyáján: mindenütt megérik, hogy Tompa Mihály a magánosságban, a lelkészségben, a természet ölén s a polgári kötelességtudásban önkéntes haragos számkivetettségben volt csak. Megérik pedig, hogy a legszembeszökőbbet említsem, mind e bucolicák s adhortatio mulierumok feltűnő erőltettségén —

Hová ragadsz, bolyongó képzelet? . . .

Kit én szeretnék, ki engem szeret,

Nem tudom, hol van? Nem is kereseim,

A természet az én szerelmesem!
 Lombos karjával aki átölel,
 Csók közt altat el hűs szellőivel
 S én andalogva megsimogatom
 Szép szőke árvalányhaj-fürteit;
 Piros rózsajkát megcsókolom,
 Bámulom fehér lilijom-vállait,
 S ha nefelejts-szemébe néz szemem:
 Szébb hölgy, több boldogság nem kell nekem . . .

Elhinné az ember, ha nem egy könyvben látja, hogy ez a kínos légátus-elménckedés ugyanabból a tüdőből szakadt, melyből A madár fiaihoz versben az orgonabúgás erejével tör ki a politikai indulat, s A gólyához versben úgy harsog a természet felett, mint az ítélet trombitája?

Mint Arany Jánosnak, kivel egy idős volt, Tompa Mihálynak sorsa azon fordult meg, hogy földhöz ragadt szegény parasztnak született, s mint ugyancsak Arany Jánosnál, ez az irtózatosszegénység közvetítette nála még a férfikor küszöbe előtt az élettél való megalázó megalkuvást. A Petőfi szláv kalandossága hiányzott e sűrű vérű magyarokból, s inkább lemondtak a cigány-élet gyönyörűségeiről, hogysem elviseljék annak bizonytalanságát. Arany János, mikor szakít a színészettel s elégeti könyveit, hogy beálljon korrektornak: husz-huszonegy esztendő; Tompa Mihály, mikor majdnem egyenesen a Rókus-kórházból lemegy Bejére református papnak: huszonkilenc. E ponton azonban megszűnik a hasonlatosság a két egyéniség között. Az Arany János vágyakozása egy „egyszerű tanyácska“ után őszinte s szívből

fakadó, a Tompáé azonban nem. Arany János, ha gazdagnak és úrnak születik, mint Lord Tennyson csöndes elvonultságban írja a balladákat s királyidilleket. De Tompa Mihály a vezérlő és parancsoló lelkek közül való, kiből, mint sok e fajtából, csak az erő hiányzik, hogy az ehhez való tekintélyt megszerezze, melynek talapzatán azonban, ha születés és vagyon révén eleve részeül jut, nagy hatalmú, jelentőségű és befolyású egyéniséggé fejlődött volna. Amit az emberekben való keserű csalódásának érez, voltaképen az alájukrendeltségén való dühös harag. Mint Moltke, ki kilencven esztendőskorában is morcosos volt, mert a kadétiskolában rosszul bántak vele, Tompa Mihály is élete végéig az úrfiak mellett való inaskodásban eltelt pataki esztendők nyomását érezte, s aki arra rendeltetett, hogy az emberek alázattal engedelmeskedjenek neki, a természet s a falusi élet személytelenségébe menekült, hogy ne kelljen alázatoskodnia s engedelmeskednie. S igazi hangját, hangjának parancsoló erejét, szívének királyi irgalmát akkor találja meg, mikor a forradalom bukása után minden büszkeség, uraság és dicsőség a gyász közös alázatában hever körülötte a porban.

Akinek most a kegyelet szülőhelyén, Rimaszombatban szobrot emelt: Tompa Mihály egy-néhány politikai versében Heine és Moore mellett is büszkén megálló politikai költő; Béranger, Hugo, még Petőfi is hozzája képest naiv és szertelen; ő utolérhetetlenül érett, férfias és

nagykorú, pedig mikor e verseit írja, nincs több harmincöt esztendősnél. A méltó nő oldalán élt, szép családi élet enyhítette a rettenetes csapásokat, melyeket ugyancsak az apaság mért rá, de kárpótolni alig kárpótolhatta ezekért, s a sok mindenért, mi e körön kívül esett s mikről csak azért erőltette magára a lemondást, mert teljességüket nem tudta elérni. A bejei és hamvai lelkesznek, ki annyi halottat elbúcsuztatott, legnagyobb halottja ő maga volt.

JÓKAI-ÜNNEP.

(1903.)

Nagy költőkkel néha úgy van az ember, mint az egy életen át tartó szerelmekkel.

Az első rajongás ifjúidejében a szerelmes olvasó minden tökéletességet, mint Stendhal mondja: köréje kristályosít az ő bálványának, — mindegyikünk tudja magáról, ezenfelül pedig a hatvanas évekbeli magyar közönségről, hogy volt idő, mikor számunkra és számukra csak egy költő volt a világon: Jókai, akihez képepest mindenki más hideg volt, száraz, üres és tökéletlen.

Majd elkövetkeztek a kora józanság esztendei, melyekben az ifjui tulzás azért megmarad s ha elébb a rajongás végleteiben csapongott, most az elfogulatlanságot hajtja elfogultsággá. Írói dicsősége fényfokán volt Jókai Mór, angolra, franciára s németre kezdték lefordíttatni, s a berlini filléres bazárirodalom úgy vesztegette százezerszámmra, mint egykor az

őreg Dumast s ma a vén Tolstojt, mikor a hazai kritikában, s egy kicsit, legalább is a műveltebb olvasóközönségben föltámadt a visszahatás a mértéktelen túlbecsülés ellen. Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Arany László: ilyen nem mindennapi ítélőképességek kezdtek mérlegeltetni Jókai Mórt s könnyűnek találni — és ismét: mindegyikünk a maga életéből emlékezhetik, mennyire kiábrándult Jókai Mórból, mikor kezdte megismerni az angol, a francia, az orosz regényt, különösen Daudet-t és Turgenyevt, akikben az a lira és romantika is megvolt, mi Jókainak legfőbb vonzó ereje, de ezen felül sok minden, ami, úgy véltük, Jókaiában nincs meg. Tudós önérzetünknek is jól esett a híres költőt hol itt, hol amott rajtakapni egy-egy tudományos suskuson, hamis geográfiai állításon, képtelen mehanikai levelezésen, s míg egyfelől hizott az önérzetünk, hogy ime: astronómiát, héber nyelvet, geografiát és ethnológiát jobban tudunk Jókai Mórnál, viszont a helyes önismeret abban a kérdésben szólalt meg bennünk: mennyit érhet az a Jókai Mór, akinél még mi is többet tudunk?

Azonban: az idő telt, mi magunk megvénültünk, s egyszerre csak azt kezdtük észrevenni, hogy Jókai még mindig fiatal. Legveszedelmesebb versenytársai: az öreg Dumas, a dilettáns Verne, a pömpázó Daudet s az elandalító Turgenyev sorra lekerültek könyvespolcainkról, de, csodálatosképpen, Jókai ott maradt, és pedig olyanok társaságában, kikkel még ifjui rajongásunk sem

merte együtt említeni: a nagyok, a mélyek, a tanítók sorában, kik közül az ő naiv gyermek-szemével maga is csodálkozva néz körül a világban: hogy kerültem én ide?! Mondom: úgy vagyunk vele, mint asszonyunkkal, kiért előbb bolondul rajongunk, majd bolondul kiábrundulunk belőle, s végre az életbe bele csalódván, bele érven és bele mélyedvén, helyes értékeléssel térünk hozzá vissza, mondván: az benne a legnagyobb érték, hogy nekem való.

Jókai Mór nekünk való, magyar és magyarrá lett olvasó közönségnek, mert a magyarság egyik folyton megtagadott, de folyton kitörő vonása hajtott ki benne költészetté: a keletiség. A Jókai költészete egy töről fakadt az arab mesékkel s a zsidó krónikákkal; a keleti ember világról való megfélekezése van benne, melynek titka azonban a világismeret. Igaz: szűk világé, az ő körülhatárolt legközelebbi környezeté, melyen túl pillantása nem szélességbe tör, hanem föl, a végtelenségbe, — s az egészre hű és találó kép az az egy keleti mese, melyben a hős egy percre bemeríti fejét a vizes dézsába, hogy egy életet s egy világot álmodjon végig e perc alatt s e szűk körben. Nem igaz, hogy Jókai nem ismeri az embert s nem tudja tudomásul venni az életet; egy-egy mellékalakjának megírásában vetekszik akármelyik francia vagy orosz realistával, s részlet-ismeretét, ha sora kerül, oly művészien tudja egészbe építeni, hogy teszem A Sárga Rózsa-ban az etnografust és néppszichológust ér-

deklő pontossággal viszi végig a párhuzamot s a megkülömböztetést a csikós és gulyás, tehát a lóval és marhával foglalkozó pásztor egyénisége s minden életviszonyai között. De, hogy egy kedves képpemmel éljek: ez az ő reális ismerete csak arra való, hogy, tipikusan keleti módon, erről az ugródeszkről iramodjék föl a képletek világába; hogy, mint a keleti embernek a szava is metafora, őneki az emberei is metaforái legyenek az embereknek s cselekményei is cselekmények metaforái. Lehet, hogy ez primitívség — de primitívséget csak a divat ítélete ismer; a tudományos és mindent átlátó ítélet tudja, hogy amit ma primitívségnek nézünk, holnap tökéletesség gyanánt fogjuk bámulni, mert a fejlődés abban áll, hogy a tegnapelőtt főnixmadárként megifjodva támadjon föl holnapután, meggyarapodván a tegnap s a ma minden tudásával és ravaszságával. Ha azt kezdjük érezni, hogy a Jókai iskolája ismét divatos: valójában igazunk van. De rossz helyre nézünk, ha a Rostandok csinált romantikájában, eltökélt önmegfeledkezésében látjuk ez ujjászületést. Nem; a hiperraffináltak körül kell kereskednünk: a Maeterlinckek, a Wildeok, a dekadensek s a parnassienek körül, kik zenévé emelték az inartikulálatlanságot, lényeggé a formát, s a naturalizmus mindenbe való belevájkálásán át a szimbolizmus mindentől való eltávolodásába jutottak, szélességek helyett magasságokba, ahol — hogy is mondtam az elébb Jókai-

ról? — az emberek csak embereknek metaforái
s a cselekmények csak cselekményeknek metaforái.

Jókai nem született bírálónak; ő maga, ki
tisztában van azzal, hogy ő nagy érték, alkalma-
sint nem a most kifejezettekben keresi ez érté-
ket. Ez azonban mellékes; az a fő, hogy meg-
érte, mit oly keveseknek adatott megérniök: va-
lósággal az utókor ítéletét; saját testében tele-
pedhetik a helyre, mely az irodalomtörténetben
az ő helye, s megismeri a koszorúk illatát,
melyeket márványtalpazatokra szokás rakni. Az
érdeklődés mai korában, mely a sokfelé való
kapkodással sokat markolóvá s keveset fogóvá
teszi a költőt, féltudóssá, félemberré és félköl-
tővé: Jókai kimagasodik a dicső negativummal,
hogy egészen költő és semmi egyéb, mint
költő.

VAJDA JÁNOS HALÁLÁRA.

(1897.)

Amit Vajda Jánosról életének utolsó esztendeiben irtak, majd mindenbe beleszólt a megfontolás, hogy ő maga is elolvassa: egy nagyon érdekes, nagyon érzékeny s nagyon szegény idős ember. Az öreg Sarceynak van egy bölcs mondása: igyekezz olyan lenni, amilyenek mondanak. Vajda János is az ő utolsó esztendeiben öntudatlan hozzá stilizálta magát a képhez, amit alkottak róla; s ő, kit nem szándék, hanem kényszerűség tett remetévé, magános emberré s világgyűlölővé: lassankint maga is annak tekintette magát. Az emberek pedig alkalmazkodtak ehhez a gyengeségéhez, s róla írván, állandóan azt a mély gordonka-húrt pengették, melyre, úgy érezték, legszívesebben kél viszhang a lelkében. Meg aztán közönséget is kötéllel kellett fogni annak, kit az ujságok álló szedése a legnagyobb élő magyar költőnek neve-

zett. Így írták róla, így írtuk róla mindig ugyanazt: ugyanazokat a szertelen képeket, látványosan ömlő elismerést, sok magasztalást s kevesebb igazságot. Pedig kivert bikánál jobb szeretett volna fejedelmi szarvas lenni, kit félénk szerelemmel rajban követnek a barna szemű nőstények, — s ami a magasztalásokat illeti, az ő ajkán is megremeghetett a Lessing keserősége: magasztaljátok bár kevesebbet, de olvasjátok többet — Klopstockot, Vajdát, vagy általában a poétákat.

Nem, nem hiszem, hogy Klopstockra gondolt volna. Egyáltalában, hogy sokat gondolt volna másra vagy más egyébre, mint saját magára. Ezt korántsem úgy gondolom, hogy önző lett volna. Éppenséggel nem, noha épp azok festéséből tetszik annak, akik hozzá közel állottak. Ez csak annyit jelent, hogy, ami lírikusnál nem vétek, hanem inkább erény, vagy legalább is szükség-szerűség: a külső világ számára ha nem is érzékei hiányoztak, de ezeknek tudósításairól képtelen volt tudomást venni. A világ az ő számára nemcsak a Kant értelmében volt az ő képzelete, hogy azt látta volna, amit ő vetített ki bele; ő nem is nézett kifelé, mert csak befelé látott. Innen van, hogy e sokat olvasott, sokat járt-kelt és sokat tapasztalt ember lelkéről mind-e tapasztalatok nyomtalan pergették le, mint a hattyúról a víz, s mindvégig naiv maradt és tudatlan, mint Herkules lehetett az ő bölcsőjében, mikor bizonyára öntudatlanul fojtotta meg a rátekerződő kigyókat. Ily öntudatlan herkulesi hőstettek Vajda némely

csudaszép strófái, melyekbe a fájdalmi kigyóit beleölte, s melyek csak vajmi ritkán alakultak művészi egészszé s egészen művészivé. Mert ehhez több kell az erőnél, ehhez tudatosság kell, aminek ő híján volt. Az ő nagy darab asbest-lelkéről lepattant az égi háború villáma, lezuhant a felhőszakadás patakja, s még a fájdalmak tüzében sem olvadt meg, csak izzott és világított.

Valóban, ő nem olvadt meg soha. Szeretetet meg humort hiába keres nála az ember. Vágyott ez érzésekre, de csak tehetetlen kísérletekig jutott el, s kínos e kísérleteit olvasni, mert sem mosolyogni, sem könnyezni nem tudott. Nem tudott szeretni, csak vágyakozni, gyűlölni sem tudott, csak haragudni. Önönmagát sem szerette, mert a szeretet áldozatból áll, s ő maga iránt sem volt képes a legkisebb áldozatra sem. Mint a modern szerelmes, ki az asszonynak a lelkét keresi: epesztő vágygyal, gyanuval, kíváncsisággal, apróra csiptetett kutató szemmel, szimatolva hátraszegett fővel kémlelte és követte saját magát, s olykor megrázta a harag, hogy nem találta nyitját e folyton előtte lebegő, de előtte is mindvégig titokzatos egyéniségnek. Az önmegfigyelés e rettentő közdelmeit kövesíti meg az ő költészete.

Pedig mégis ő maga adta meg kulcsát e rejtelmes egyéniségnek — rettenetes kulcsot, méltót ahhoz a dantei látványhoz, melynek föltárója. Öntudatlan adta ezt is, mint majdnem mindent. Zempléni Árpád közölte az ujságokban egy-egy beszélgetésüket, melyekben az ősz ember

ifju koráról emlékszik meg. Zempléni Árpád szavahihetőségét gyanu nem érheti, de különben is, kitalálni olyasmit nem is lehet, mint ami e beszélgetésekben foglaltatik. Bátran állíthatom, hogy soha még anyáról úgy nem beszéltek és soha még ember a saját édes anyjáról úgy nem beszélt, mint Vajda János ezekben az ő közléseiben. Apját, egy derék paraszt embert, kiben az ő érzése szerint egy Napoleon veszett el, bevallja, hogy imádta. Anyjáról sem mond elvégre semmi rosszat. Csak azt, hogy sajnálta apját ettől a közönséges cselédtől, s bántotta, hogy az mégis félti a feleségét. Nagy legény korában meg is mondta neki: ugyan mit félt rajta, apám, hisz fiatal korában sem kellett ez senkinek, nemhogy most járnának utána! . . . Némely költő hallgat anyjáról, s az olvasó tudja, mekkora fájdalmat leplez e hallgatás. De milyen irtózatos fájdalom lehet, amely ily szavakban tör ki azokon az ajkakon, melyekről elröppenhetett sok minden, de hazugság soha! Egy csúf novellát olvastam egyszer, egy leányról, kiből mindörökre kihalt a szerelem képessége az éjszakán, mikor saját apja üldözte őt szerelmével. Csalódni azokban, kiket a természet csodálatra rendelt fölibénk, az élet egy-egy húrját szakítja el a lelkünkben, s egy nagy ilyen csalódás egy marokkal tépi meg valamennyit. Vajda János annyira imádta apját, hogy miatta meggyűlölte anyját — s ezzel egyben kihalt belőle minden gyűlölet. Hamlet számára is akkor rendült meg

sarkában a világ, mikor az apja lelke vetett árnyékot az anyja képe elé.

Vajda János is ezt érezte, s őt is nyomta a gond, hogy néki kell a földet sarkaiba visszaiktatni. Lelke a végtelenség kérdéseivel s talányaival volt tele, s az ő világa a mindenség volt s az örökkévalóság. Elméje ezek közt kóválygott állandóan, s nem véletlenség, hogy az emberi tudomány egész rengeteg birodalmából éppen csak a csillagászat egypár igazsága ragadt meg gondolkozásában. A világ külső jelenségeiből sem vett tudomásul egyebet annál a nagy általánosságnál, amit természetnek neveznek, s ebben is a legelmosódóbbakat: az erdőket, a felhőket s az eget. Persze, amit aztán tudomásul vett, fönséges erővel tudta ki is fejezni, s az ő tájképei s ősi hangulatai nem kevésbé megragadóak, mint a végtelenséggel való roppant párviadalai. A természethez érzett e vonzódást, úgy lehet, nemcsak ifjúságának környezete oltotta beléje, hanem vér szerint való örökletesség is. Rokona volt Vajda Péternek, a természetimádónak, kinek mikor aláírását hasonmásban láttam, meglepett, mennyire hasonlít a Vajda Jánoséhoz.

Ilyenféle versei mellett eltörpülnek azok a hazafias versei, melyeket a megszokás s a hagyomány annyira dicsér. A Virasztókról írt verseigaz, szép az ő komorságában, de például a sokat idézett Luzitán-dal kínos és lapos próza, melynek bírálatát fölöslegessé teszi annak tudomásul vétele, hogy idézet fordul benne elő — idézet,

versben! De ez megint nem bűn, s a költő soha sem tehet róla, hogy az ő legigazabb s legmelegebb érzései közül mégis melyek az ő legszemélyesebb, legönkéntelenebb s leginkább kitörő magánérzései. A Vajda János hazaszeretetéhez és magyarságához kétség igazán nem férhet — hiszen egész életét, még utolsó esztendejét is ezekről szóló röpiratokkal keserítette meg önnön-maga. De hát Arany János nem volt-e nagy költő, nagy magyar és nagy hazafi — s az ő hazafias és különösen háborús dalai nagyobb részt nem fáradságos vergődések-e? Azt is csak az értetlenség állíthatja, hogy Goethe nem volt német s hazáját nem szerette, de a nagy pogány az ő klasszikus őszinteségével maga mondta Ecker-mannak: nem írok hazafias verset, mert nem írok rossz verset — ezt hagyom a fiatal Körnerre, az szépeket ír. Viszont van nekünk egy költőnk, aki a forradalom előtt alig emelkedett túl a közép-szeren, míg a forradalom után egy csapásra naggyá emelkedett; mint a Kyros fiának, a szülője veszedelme neki is visszaadta hangját, s Tompa Mihály ekkor írta meg verseit A gólyához, A madárét fiaihoz s az Elköltözött barát után valót. Vörösmarty, kinek még Szózatában a szónok leveri a költőt, betegen, agyalágyultan, fél lábával a sírban megírta A vén cigányt, a hazafias kétségnek s reménységnek, csüggedésnek és bizodalomnak hullámzó himnuszát. A világirodalomban tán csak a Moore lantján csendül meg ily tisztán a honfibú, s annak

majd minden ilyenmű kincse elhalaványodik a Petőfi Sándor hazafias költészete mellett. A magyar hazafias lirának e ritka gazdagságú kincsházában a Vajda János hazafias lírája inkább kötelességszerű. A haza dolga folyton foglalkoztatta; örömeiből nem kért s a bánatát híven megosztotta; részt vett a forradalom előzményeiben s viselte minden súlyos következményeit; az ország s a magyarság minden ügyei hajlandó fülre s fáradszónak munkás kézre találtak benne, — válhattak rögeszméivé, de sohasem váltak, hogy úgy mondjam, szívbeli ügyeivé, s mikor a magasságokba szállott, nem a hazafiság szárnyán emelkedett oda.

Az elérhetetlenség hajtotta s emelte a szerelemben is. Minden jel arra vall, hogy e különben daliás és férfias embert a nők nem kegyelték. Mert a nők csak azt szeretik, aki foglalkozik velük. Vajda János pedig nem tudott foglalkozni semmivel. A nők csak a figyelmes embert szeretik, Vajda János pedig mindent tudott, csak figyelni nem. Mindazt a tekintetet, engedményt s elnézést, amit az asszonyok követelnek, ő követelte a maga számára, s ezért vált a vele való társalgás szinte testi kínná. Az ember első pillanatra megérezte, hogy a költő elnéz fölötte; elméje másfelé kalandoz, olyan tájakon, melyek felé inkább ösztöne vonja, mint értelme, s hallgatója az ő szemében csak abból az egy tekintetből él, hogy őt köteles figyelemmel s érdeklődéssel hallgassa. A hallgató mintha ott

se lett volna — de azért figyelmének legkisebb megcsappanást is észrevette a költő és szívére vette. Pedig fájt meghallgatni az ő örökös panaszait s követni az ő ferde nézeteit, gyerekes szempontjait. Ám e kínba valami ösztönszerű s egyre növekvő hódolat vegyült az elme iránt, melynek ítéllete nem volt, de előítéletei sem voltak; az őszinteség iránt, mely az illetetlenség e kusza őserdejében is megtalálta a maga útját. Külseje is ily vegyes érzést keltett. Érdekes fő, amely még sem kap meg; szép férfi, aki mégsem tetszik, lángelmét ragyogó homlok, mely alatt két gyanakvó kis szemben pislog a korlátoltság. S azok a kicsinyes zsémbeskedések, melyekkel legmagasabb röptü elmélkedéseit teleszötte! Ilyen lehet a sas, mely mialatt a felhőkben jár, a gyomrára gondol.

Egészben véve nem mondhatni, hogy genie volt. De tehetsége volt a genialitásra. Nem volt, mint Petőfi vagy éppen Arany, a világ nagy költői közül való, de volt tehetsége a nagyságra is. Élete ki nem élt élet, költészete félbemaradt költészet. Szenvedélyes kitartással írt byronos és puskinos elbeszélő verseket, holott nem volt elbeszélő valója, mert nem élt, mint ez előkelők az életben. S a lírában is míg tehetségének ereje a magasságok felé vonta, fogatkozásai lerántották — s néha legmagasztosabb ötletét vagy gondolatát agyonverte egy gyerekes fordulattal, egy szerencsétlen rimmel vagy ritmustalan nehézségekkel. Formaérzéke nem sok volt — ezt verseinél

prózája még nyilvánvalóbban megmutatja — e nélkül pedig nincs teljes művészet. Szerencsétlen időben is született; ő volt Magyarországon az utolsó romantikus s az első modern, mikor a romantika már idejét multa s a modernségnek még nem jött meg az ideje. Késő öregkorában néhány végtelenül lágy és finom verset írt, s neki, a rideg embernek, ezek talán legszebb versei. Mert ezekbe belelehelte élete titkát: a boldogság s a gyengédség után való honvágyát. A magyar irodalom mindenesetre sokat veszett benne; legtöbbet abban, ami ő benne veszett, mert ki nem forrott s ki nem formálódott belőle. Egypár fontos szép verse csak szívünket fájditja meg a többi után, amit meg nem írt, pedig meg lett volna a hozzávalója. Vannak bányák, melyeket oly szerencsétlenül ástak meg, hogy javamunka közben beomlanak jóvátehetetlen, csak egypár kiásott ércdarab mutatja, mily gazdag erek veszték el ott mindörökre. Ilyen beomlott bánya volt a Vajda János költészete, ilyen elhibázott élet az ő élete.

ADY ENDRE.

(1907.)

A régi regényekben találni (amelyek, mellesleg mondva, nem a legrosszabbak), ott, ahol a hercegnőt a nemes ménnel hasonlítják össze, olyan érzékeny orrcimpákat, mint az Ady Endréé. Csakhogy a legnemesebb mén is buta állat s néha a leggyönyörűbb hercegnő is, — ellenben az Ady orracimpája a szeme nyugtalanságának felelget, mintha gazdájuknak a megálmodásig teljes értelmessége orrában s tekintetében futna össze, rezegne, szenvedné s állana lesben. Ez az ember csupa érzékiség s csupa értelmesség, ami csak úgy lehetséges, hogy érzékei értelmesek vagy érzékein át értelmes, vagy az egész egy szimatoló és szimataiban kéjelgő intellektus, ki a részegséget s a gondolatot úgy sorolja fel egymás mellett, mint az egyfajtájú dolgokat szokás, teszem a babot meg a lencsét, a kutyát meg a farkast, az esőt meg a havat. „A szó nekem ópium“,

énekli ugyane versében két sorral elébb, — egyik legujabb versében pedig, a különorrú és különészű emberek megrökönyödésére, egyenesen istenszagot érez. „Holdfény alatt járom az erdőt. Vacog a fogam s füttyörészek. Hátam mögött jön tiz-öles Jó Csönd-herceg. És jaj nekem, ha visszanezek. Óh, jaj nekem, ha elnémulnék, Vagy fölbámulnék, föl a Holdra: Egy jajgatás, egy roppanás — Jó Csönd-herceg Nagyot lépne és eltiporna.“ Ebben a versben egyszerre van benne a nesztelensége révén hallhatóvá lett éjszaka s a legértelmesebb embernek is háttára ülő állati félelem ettől a fekete csöndtől, és minden elcsöndesedéstől. A halállal különben is tartja a rokonságot. „Én a halál rokona vagyok, Szeretem a tűnő szerelmet, Szeretem megcsókolni azt, Aki elmegy —“ énekli egy helyütt, s ebben benne van egész életünknek átfutó semmisége, a semmivel, a halállal való minduntalan elfelejtett ikersége. „Egy perc, és megcsókol az Élet, Testem vidám, lángoló katlan. Égnek a nők, a házak, utcák, A szivek, álmok. Minden ég És minden halhatatlan.“ Ebben az egy percben és egy versszakban benne van az Ady Endre gyarlandó teste, halhatatlan lelke, benne vannak elképzelései, melyekben úgy járhat, mint mások az utca követén, és látásai, melyekben az utcák, a házak, a kövek, a csókok s a kézzszorítások belső érzésekké anyagtalanodnak. Csakugyan, az ő számára minden ég, és egyforma lánggal ég, mint a borszesz, mely ha akarom folyadék, ha akarom lélek, spi-

ritusz. Ha Haeckel költő volna s az ő monizmusa filozófia volna, Ady Endre neki való költő volna.

De nemcsak neki. Az élet sem csakis azoknak való, akik megértik; ha nem így volna, valamennyien felakaszthatnók magunkat. Ez a csupa értelem-ember ritkán ír olyan verset, melynek pontosan kipécézhető értelme volna. Ezért, hál' istennek, nem muszáj megérteni s nem is fontos, hogy megértsék. Ez külföldben is csak a tudományban fontos. A költészetben az értelem számára való foglalat csak egy az ezer adalék közül, melylyel a költő együttvéve mesterkedi ki azt, hogy a papirosra olyasmit szegezzen le, ami az olvasót ugyanolyan állapotba ejtse, mint aminő őbenne nyugtalankodott volt kifejeztetés után. A versnek értelme semmivel sem fontosabb, mint az, hogy hány új betű fordul benne elő s az egyes szók milyen sorrendben következnek benne egymásra — jobban mondva: ez mind éppoly fontos, mint az értelem, sőt összetartozik az értelemmel, sőt néha, költője válogatja, ezeken át fejeződik ki az értelem. Ezért nem mindegy, hogy valamely vers magyarul vagy németül van-e megírva, alexandrinusban-e vagy szonettformában. Ezért pallérmunka az olyan ház, mely tegnap barokk volt s ma szecessziósra lehet átvakolni, s ezért mestermunka a párisi Sainte Chapelle, a francia királyok egyhajós kis gótkápolnája, melynek néhány pillérfala csak odalehelt kifogás arra, hogy üvegfestésű ablakokat illeszthessenek közbe; a kápolna voltaképp nem maga az épület, hanem

az a színözön, mely az ablakokon át mélyen és félhomályosan beleömlik, s amint leszáll a nap, vége a kápolnának. A vers szavakból áll. Minden szónak van valami külön értelme. Van egyéb fogalmakat eszünkbe juttató ereje. Van olyan lehetősége, hogy erősebb szó mellett gyengébben, gyengébb mellett erősebben hasson, hogy egy más szóra ráütve, valósággal, mint a muzsika, a fülelmen át hasson az érzésekre. Van költő, aki egyik erejét hasznosítja. Van, aki valamennyinek ura s még ezenfelül olyan újakat csal ki belőle, amikre előtte nem gondoltak. Lehet-e ebben különbséget tenni egyebet, mint legfeljebb azt, hogy a formát kívülről huzzák-e, mint a keztyűt, az előre kimódolt tartalomra, vagy, mint a bőr, egy test az izmával s a vérével? Ezek az egytest versek az igazi versek, költőik az igazi költők. Az igazi költők közt vannak egyhúrú költők és százhúrú költők, viszont vannak, akik egy húron százat tudnak elmondani s vannak, akik száz húron mind csak egyet mondanak. Ady Endrének sokféle a mondanivalója — körülbelül minden, ami embert nyugtalanít, férfit felfer, művelt lelket megkap s mai magyart megkínoz, meg-
 ráz vagy lesujt. Sokféleképp is mondja el, csak abban egyforma, hogy értelmethez inkább füleden át beszél, mint eszeden át. Hogy igaza van-e, hogy joga van-e hozzá? Bolond kérdés; meg tudja csinálni, tehát igaza van és joga van hozzá. „Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg. Fusson, akinek nincs bora, Ez a fekete zon-

gora. Vak mestere tépi, cibálja, Ez az Élet melódiája. Ez a fekete zongora. Fejem zúgása, szemem könnye, Tornázó vágyaim tora: Ez mind, mind ez a zongora. Boros, bolond szívemnek vére Kiömlik az ő ütemére, Ez a fekete zongora.“ Akaszszanak fel, ha értem. De akaszszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes ki-csengésű.

De persze: hogy amit mond, ha már keservesen megérthetni, az nem helyes, sőt elítélendő. Istent nem a szagánál fogva szokás megérezni. (Noha, közbevetőleg mondva, a középkori barát-költészet tele van ily magasztos érzékiséggel, a szent szűznek szóló fetisizmussal.) A szerelemnek vannak törvényes formái is és nem illik éppen a törvényteleneket megverselni. (Bár a Minnesaengerek nem ezt tartották.) Aztán, ha az ember magyar, tehát nem lehet el politika nélkül, hazafiatlanság olyasmit énekelnie, hogy: mit ér az ember, ha magyar? Igaz, hogy erre azt lehetne mondani, hogy ki énekelje ezt, ha nem a magyar? Angoltól vagy némettől ez szemtelen gőg volna, csak magyarnál lehet szent fájdalom. S talán éppen magyar tulajdonság is és magyar hagyomány, Berzsenyitől Vajda Jánosig, aki mindent szidott, de semmit sem annyira, mint az embert s a magyart, mert egész ember volt és igaz magyar. Azt is meg lehetne kérdezni, hogy ha egy ilyen izig-vérig magyar lélek, aki egyben nemes,

gazdag, nagy műveltséggel kipallérozott és nagy érzékenységgel megvert lélek is, hogy ha az ilyen meghasonlik a fajtájával, akörül csakis őbenne van-e a hiba? De mindezt nem mérlegelve, és feltéve, hogy Ady Endre csupa tagadás és csupa perverzió s az ő érzéseivel és meggyőződéseivel szemben vannak helyesebbek, épebbek, jobb osztályzatot érdemlők: mit változtat ez azon, hogy költészete a legizgatóbb, a leghevesebb, a legbiztosabb pengetésű líra, ami Petőfi Sándor óta magyar nyelven felcsendült? A Walkür muzsikájának minden hangja azt búgja, zúgja, epedi és lihegi, hogy nincs forróbb szerelem, mint amit az ember a testvérhuga iránt érez. Sem ezt az érzést, sem ezt a hitet nem osztja mindenki — de nem gyönyörű-e mindenki számára, aki nem botfűlű, ez a muzsika, ez a mese, ez a fönséges fájdalom? Ady Endre úgy tud magyarul (nem tudom, tudatosan-e), hogy senki jobban. Úgy versel magyarul, vagyis úgy lesi ki, teljes tudatossággal, a magyar mondatnak legbelsőbb lelkét, hogy senki külömben. Olyan vidékekről, melyeken nálunk eddig csak Bródy Sándor járt, a legkülönösebb, legátfinomultabb, a gondolat s az érzés, a józanság s a mámor, a tapasztalat s az elgondolás mesgyéjéről tépett virágokkal fűzi körül homlokát, s ezt az ő különös fejét, koszorústól együtt, makacsúl egyéni művészettel, az értelmet egy szűkszavú célzásnak vagy egy rímnek vagy sorismétlésnek lendületére bízva, az érzés számára pedig szemet, fület, orrot, olvasmánybeli emlékeket, uti vissza-

gondolásokat, minden érzéket s az elme minden adalékát felve szavalja, bújja, vájja bele az ember lelkébe. Különös fej, az életben is. Ismerek egy acélmetszetet Charles Baudelaieről, s ismerek rajzban egy szumír-fejet, egy tízezer év előtti kopasz és beretvált Vörösmarty-faját: mindkettőhöz hasonlít egyszerre. Van is benne sok, tudatosan átvett hatása a Baudelaire s a Verlaine intellektuális érzékenységének és sok felcsendülése a Vörösmarty férfias bájának s választékos zengzetességének. Engem különben leginkább Edgar Poera emlékeztet, nem mint hasonlója vagy utánzója, hanem mint az értelem zeneművésze. Hogy kis költő-e vagy nagy, az a szabója dolga, aki varr rá. Igaz költő és minden szava költészet, s ez a gyönyörű benne.

A MEGVÁLTÁS FELÉ.

(1908.)*

Garami Ernő egyik vezére a magyarországi szociáldemokrata pártnak s régebb ideje szerkesztője a Népszavának. Fiatal ember, csupa tehetség és erő, okos és ovatos, de hajthatatlan — ami, természetesen, még nem biztosítéka annak, hogy költő s tud szindarabot írni. Mindazonáltal mulatságos, hogy A megváltás felé című darabjával mint bánt a Vígszínház s hogy bánt el vele a sajtó. Én két éve tudom, hogy a darab a színháznál van, tehát ennyi időbe került, míg ez a szigorú szemöldökű kulturintézet számot vetett magával, hogy az ő tudvalévő, mennyire irodalmi szinpadjára ráeresztheti-e a, mondjuk, dilettáns darabot, s rászánta magát, hogy drága estéiből, hogy ne mondjam éjszakáiból egyet, szezonvégít, rááldozzon, menten utána átselejtezván a kelletlen portékát a vasárnap dél-

* L. elébb a Vezérek nélkül c. cikket.

utáni szinlapra, csakis a jó népnek való elő- vagy beadatásra. A sajtó pedig sietett megállapítani, hogy a darab rossz, nem igazságtalanul, mert a darabnak tagadhatatlanul sok a fogyatkozása, nem is a szociáldemokrácia ellen való indulatból, mert lelke mélyén a legtöbb ujságíró szocialista, de mert végre valahára se szűkebb kolléga, se jóbarát, se miniszteri tisztviselő darabjáról nem volt szó, sem olyanról, amely a színháznak szívbeli vagy zsebbeli ügye, — s így meg lehetett róla az igazat írni. Meg kell azonban mondani, hogy ez az ad-hoc Catóság, ha mulatságosan illik is ujságkritikánkhoz s éppen alkalmi voltánál fogva cinikusan igazságtalan, a világmegváltó és igazságkivágó szocialistának darabjával szemben stílusos és tulajdonképp tisztességtetés volt. E téren is áll az osztályharc; a munkásság az irodalomban is csak maga válthatja meg magát, nem bízhatik másban, mint magában, s pálmája nő a kövek alatt, melyekkel a bugris esztetika akarja lecsüggeszteni.

Ezt nem gúnyolódva mondom, bár magam is hajlom az erősen polgári *art pour artos* esztétizálásra, s viszont keserűen sem, mert bár szeretem Garamit és darabját, csak relativ s nem abszolút juszticmordnak ítélném, ami vele történt. Ám a legdogmatikusabb artista felfogással sem megférhetetlen az az antiartista törekvés, hogy valaki politikai célra valamely politikai osztály új helyzetének, válságainak s áramlatainak kihalászatlan mélységeiből hozzon fel művészi

szépségeket. S ha Garami gyengébb darabírónak mutatkozott is, legalább egyelőre, mint tématalálónak, a témája költői értékű, s példával való újjmutatásai, hogy a szocialista és proletárköltők merre kereskedjenek téma után, művészi jelentőségűek. E darabbal, mint bármely egyéb darabbal szemben is nem törődni egyébbel, mint esztétikával: bizonyára nem jogtalanság. Csakhogy azzal, ha megállapítjuk e darabról, hogy rossz, még esztetice sem készültünk el vele.

Mert ennek a darabnak a témája új — annyira új, mint a Minna von Barnhelmé vagy az Emilia Galottié vagy a Kabale und Liebeé volt, a maga idején, az addig volt vitézi, lovagi, udvari költészetéhez képest. A dráma, minthogy általában emberi összeütközéseket tárgyz, tárgyul örökbe veszi egyik ivadékról a másikra a szerelem, az éhség, a féltékenység, a becsület, a kötelesség motívumait, mint szép összeütközések okozóit, nem az éhség, a kötelesség, vagy bármely e motívum belső tartalma kedvéért, nem is hogy az összeütközésekben igazságot tegyen, hanem mert ezek az összeütközések szépek. Csakhogy — s itt mond csődöt az art pour art s itt érintkezik az esztétaság a politikával s a gazdasággal: éhségről, szerelemről, féltékenységről, becsületről s egyéb éfélékről való fogalmaink korszakról-korszakra módosulnak, még pedig úgy a dolgok belső valóságáról, mint bonyolító képességéről való nézeteink. Változni pedig éppen a gazdasági és politikai változások rendjén változnak; az alul levő osz-

tályok vergődéseiben s kavargásaiban kezdődik megmódosulásuk, s a felkerült osztály hatalmának egyetemessége útján végképp megmódosult formájukban élnek lassankint minden lélekben. Hogy az éhségnél maradjak: valaha epikus, sőt drámai téma volt az Ugolino gróf éhezése, két fiával, az éhező toronyban — és pedig nem pusztán az eset, melyet ez a kivégző mód bekoronázott, tudniillik a hazáját és pártját kijátszott főember póruljárása, de maga a lassú éhenhalás is. Ma már csak ugynevezett történelmi darabban, csak rekonstruáló elmével érezzük át ennek tragikumát; disznóságokkal bőven kiérdemlett éhenhalás ma éppoly kevésbé tragikus tárgy, mint a rablógyilkosra rá mért akasztófahalál; ha valakit elért igazságos sorsa, azzal sem meg nem ráz, sem nem érdekel ma már bennünket. De fellázít bennünket az éhezés és ezzel kínálkozik drámatárgynak olyan vonatkozásban, ha nem éhező toronyban, de beomlott bányaaknában vesznek éhen lenszorult munkások, a vállalkozók gazsága miatt, kiknek még mindig olcsóbb póruljárt munkások után kárpótlást vagy özvegyi díjat fizetni, mint gondosan fúratni s minden ovakodással fölszerelni a bányát. Vagy föllázít bennünket a nagyvárosok mindennapi néhány százalék éhenhalója, olyan társadalom közepett, melyben dül a köszvény s egyéb vesebaj a megzabáltság következtében. S ezek közt nemcsak a betegeké vagy élnetlenségé, hanem olyan öregeké, kik negyven esztendőn át napi tizenkét vagy tizen-

négy órát dolgoztak piszokban s fuldoklásban pusztán a száraz darab kenyerekért, s most már gyengék, hogy ezt is meg tudják keresni, s ezért kell éhen pusztulniok. Ilyesmin, teszem azon, ha jobbágy döglött volna éhen akár hat fiával, nem tudott volna érdekeset s ezért szépet sem találni az az idő, melyben még megrázó volt az Ugolino gróf tragikumája. Viszont ma mind többeket megráz az éhen vesző munkás sorsa, s érdeklődésünk mind több szépséget lát tragédiájában ugyanakkor, mikor Ugolino gróf iránt végtelen közömbösökké kezdünk válni. Ugyanúgy megy ez végbe, mint ahogy a XVIII. század már fogékonnyá lett annak helytelensége iránt, ami Emilie Galottival megesett, holott csak másfél századdal elébb is az emberek érzése szerint aligha történhetett volna vele vagy apjával nagyobb tisztesség. Egyszóval: a költői s a drámai szépségeket szállító mozgatók korszakonként s ivadékonként új vonatkozásokkal formuláztatnak; a régi formulázás iránt kezd eltompulni, az új iránt kezd megnyílni a szemünk, mind kevesebb szépséget látunk a régi, mind többet az új formulázásban. Vagyis az, hogy valamely időben, függetlenül ez időtől, ennek tartalmától, politikai s gazdasági állapotaitól, art pour art mit érzünk szépnek, az mégis csak ettől az időtől, ennek tartalmától, politikai és gazdasági állapotaitól függ.

A régi szobrászat a tétlenség, a viaskodás, az áhítat vagy a testgyakorlat mozdulataiban

találta meg a szépséget. Az újabb szobrászat kezd szépséget észrevenni a megfeszített munka mozdulataiban is. Bizonyos, hogy mentül kevesebb lesz a világon a tétlenség, az imádkozás, a háború s a meddő testgyakorlat, annál inkább csak rekonstruáló magunk kényszerítésével fogjuk mozdulataikat szépeknek érezni. Viszont mennél általánosabb, mindannyiunkra kötelesebb s mindannyiunk előtt ismeretes lesz a megfeszült munka, annál több szépséget fedezünk majd fel mozdulataiban, s annál inkább úgy esik majd végre, hogy a szobrászi szépséget csakis ebben a formulázásban képzeljük el, alkotjuk meg és követeljük is meg: nem politikai meggyőződésből s hogy a kollektívizmust szolgáljuk vele, hanem mert valóban csakis ezt érezzük majd szépnek, szépnek a szépség kedvéért, *art pour art*.

Már ma is mások a becsületproblémák, mint a Calderon idejében, sőt már annak sem adok sok időt, hogy a párbajban való elesés megszűnik drámai motívum lenni, mert lassankint a fegyveres elégtételvezés is megszűnik becsület dolga lenni. A becsület formulázásából észrevétlen ki kezdenek maradni a nemi vonatkozások, s kezd kialakulni az új formulázás, hogy a szolidaritás a becsület. A szervezett munkás ma már ott tart, hogy becsstelen előtte, aki nem gondol egyébre, mint az úgy mondott becsületes munkára, — de becsület dolga ne vállalni munkát, ha sztrájk van; becsület dolga alárendelkezni a közösségnek, becsstelenség kivonni magukat ellentállásból

s kockáztatásból. Ma a körülmények, melyek közt e fajta lelki vívódások felbukkannak, speciálisan munkáskörülmények s a formulázás is speciálisan munkási. Lesz idő, hogy általános lesz, s az ujonnan formulázott becsület körül való vergődések lesznek általában és talán csakis az érdekesek, a megragadóak, a szépek s a művésziek.

S itt térek rá a Garami darabjára. Ez a darab proletárdarab, nemcsak szándékosan, célzatosan és agitáló szándékkal, de mert mozgató és szépségbeli motivumai a mai proletárvívódásokból vannak véve. És, ez a fontos benne: e szépségek szépségek a politikai izgatás mellékíze nélkül is, semmi egyéb szempontból nem nézve, mint a szépség kedvéért való szépség szempontjából. Uj, mert uj körülményekből és rétegekből vett formulázásai vannak benne a konzervativizmusnak, az éhségnek, a becsületnek s az idők haladásának; teljesen uj, drámai konfliktust bonyolító motivumnak, a műhelyben való együtt-dolgozás szervező és felvilágosító hatalma, mely megfordítja a világot a pincéjében magánosan, megadással s minden jutalmát a másvilágtól várva dolgozó öreg munkás felett, kinek megadását, türelmét s egész életét ostobaságban marasztalja el az uj evangéliom, mely tagadja istent vagy legalább is hogy az ő rendelése volna az, hogy egyik ember gazdag legyen, a másik szegény, egyik munka nélkül bőven ellátott, a másik agyondolgoztatva agyonéheztetett. Kelemen, az öreg munkás, dühös erre a pin-

céljébe letolakodó új világra; ő maga már nem tud keresni, lyánya meg nem állhat munkába, mert csinos lyány s nemcsak munkát kívánnak tőle; a lyány vőlegénye, Péter, pedig nem dolgozhat, mert sztrájk van a szakmájában s őt a becsület tiltja el attól, hogy sztrájktörő legyen. A fölzaklatott s minden megszokásából kiforgatott öreg az ágaskodó konzervativizmus makacsságával megkötöti magát, hogy addig nem lesz lakodalom, míg a fiatalok le nem tettek az ujmódi bolondságokról s nem álltak munkába. Közben meghal az öreg asszony is, ki egész életében mosóteknő előtt állt, temetésére még a butorok is zálogba kerülnek; végre a lyány elmegy eladni testét, a fiú pedig elmegy sztrájktörőnek — kenyérért, azért a nyomorult kenyérért. Akik elébb egyek voltak a becsületben, most újra találkoznak a becstelenségben, melyről megértik, hogy nem becstelenség, csak eltiportság, s becsületüket vetik a minden társukkal összefogódzó továbbharcolásra, mely után, ha győz, megváltatik a világ attól, hogy a becsület a gyomor és az alsó test körül forogjon . . . Ez a Garami darabja, drámája, cselekménye, s hibája csak egy van: az, hogy mintegy csakis a témát mondja el, s kellene valaki, aki megírja a darabot.

De nem hiszem, hogy ő olyan valaki volna, aki ezt a darabot sohasem tudja majd megírni. Ő meglátta az új vonalakat és felületeket. Azt, legalább egyrészt, tanulni is lehet, hogy tudja agyagból kigyúrni. Engem megkap, megragad és megindít

ez a komor férfi, kiben már semmi polgári nincs és ízig-vérig munkás, s miközben megfeszíti elméjét a tudományos, leleményét és energiáját a politikai munkában, egyben költészetet keres a megváltandó szomorú világban s művészi beszédbe illeszti szigorú ajakát. Ez a beszéd, egyelőre, akadozó. Garami nem költő, csak visszhangos lélek, nem született művész, csak fegyelmezett író. De abba aztán ne beszéljenek bele neki, hogy embereit mint beszélteti, mert ehhez ő jobban ért, mint akik kívülről ütik bele orrukát a munkásvilágba. Ezt a világot nagy sokaságában ma ugyanoly hitbeli lendület viszi a magasztosság felé, mint hajdan, mikor a katakombák népét vitte a kereszténység. Nemcsak át van fanatizálva, de át is van nemesedve, tele naiv s érzékenységre hajló önfeláldozással, mint volt szabadságküzdelseinek idején a polgárság. A munkások ma, mondjuk: ma még — jobb és nemesebb emberek, mint mi vagyunk — persze: nem mivelünk szemben, kik még az irodalomban is megrövidítettük őket, mert mire ők megtanultak gondolkozni, észrevenni és írni, mi témáikat egyrészt elírtuk előlük.

De csak egyrészt. Ott, ahol még szánakozni tudunk tompa nyomorúságukon. Ám ébredésük s erőbe kapásuk válságaival, problémáival s értékformulázásaival tudatlanul s értetlenül állunk szemben, s lassankint fogunk ezekben bele tanulni, egyaránt azzal, ahogy az ő hatalmuk lassankint valamennyiünknek fölénk magasodik, s az ő világuk lassankint

magához alakítja a mienket. Ez eljövendő új világnak meglesz a maga új művészete, s motivumai, fogalmai, értékei és adalékai ma még csak munkáslelkekben, munkásrétegekben, munkásvesződésekben és kérdésekben, munkásválságokban és küzdelmekben s a csekély számú munkásművészek munkáiban találtnak. Ezeket életükben meglátni s a művészetbe belevinni csakis ők képesek; mint felszabadulását, a művészetbe való felemelkedését sem köszönheti majd a munkásnép másnak, mint önmagának, — s mint ahogy felszabadulásával az emberiséget, művészetével a művészetet viszi a megváltás felé.

BABITS.

(1909.)

LEVELEK IRIS KOSZORUJÁBÓL. KIADJA A NYUGAT.

Babitsról jobbára úgy emlékeznek meg, mint valami úribb fajta artistáról; kötél-táncosról, ki azonban — ezt megengedik — Blondin.

Nem egészen értem, miért. Igaz, hogy feltűnő jól versel — de ki nem versel ma feltűnő jól? Jól verselnek a jó költők, jól verselnek a rossz költők; az angol s a francia kuplé-muzsikához hozzákényszerült kabaréköltészet oly szédületes verselő ügyességbe törte bele a költőipart, hogy fölöslegéből még a vidéki nagyobb lapok vasárnapi verses krónikáinak is jut. S hogy szavait biztosan váltogatja, s bár mindent elmond versben, mindig innen marad a határon, melyen túl a próza kezdődne? A Nyugat olvasói prózát is olvashattak Babitstól; egy angolosan pedáns adatgyűjteményt szagokról és illatokról s néhány taci-

tusi sűrítésű kritikát, — olyat, mint a foltokban megaludt vér. S láthatták, hogy prózája szinte még versebb, mert legkülső formájára még egyénibb verseinél, s ugyanaz van prózájában is, mint verseiben: játék, mely szenvedélyt takar.

Babitsnak kultúr-szerelmei vannak, melyekkel nemcsak a verset, a formákat, a témákat, de ezeknek megcsinálását, azt, hogy ő ezeket megcsinálja s meg tudja csinálni, úgy szereti, mint más az asszonyát. Pedantériája és tudákossága heves és teremtő, valósággal vizionárius. Tudományos törvényeket és képleteket hallucináló megérzékítésben úgy lát maga előtt, mint Kekulé látta (s így jutott rá a sztereo-kémiára) álmában a molekulákat, amint átlátszó kristályformában állnak bennük testszöveget az atómok. S meg tudja csinálni, amit szeretne. Megrészegedni attól a látványtól, hogy kedvese milyen mozdulattal kapcsolja ki derekát a tükör előtt; felgerjedni attól a gondolattól, hogy Horácius formájában megírja az ellen-Horáciust; eltelni forró becsvágygyal az iránt, hogy elsőbb rámutasson arra, hogy: emberek, ezen meg ezen az árkon és bokron át foglak benneteket magam után cepelni, s aztán cepelni őket árkon, bokron, szemetes udvaron, mozgókép-színházon, téli szőlőhegyen és régi uszodákon át, ellenállhatatlanul, lélekzetüket elfogóan, de a maga lélekzetében mindig biztosan és teljesen: ez talán mégis több az artistaságnál. Ez mégsem lehet egyéb, mint költészet. Ez mégsem lehet egyéb, mint művészet. Ez a művészet-

nek művészete s művészek számára való művészet.

Innen az a műhely-bizalmasság, mely e roppant tudást oly bájossá teszi s e biztos számítást oly magával ragadóvá, mint aminők a kiszámíthatatlan kitörések szoktak lenni. Lira ez, mint ahogy lira van belenyomkodva a nagy szobrászok agyagába, sőt belegyalulva a nagy asztalosok bútorába is. Valahogy úgy, mint ahogyha a dal, amit a művész-mesterember munka közben fütyörészget, mindjárt maga volna a munkája tárgya is. „Miért mondám el ezt? (énekli egy helyütt) — nem is tudom, csak gyakran oly nyomasztón jut eszembe, ha járok a bérházak folyosóin s kinézek holmi keskeny ablakon, — (a szemétudvart énekli meg ebben e versében) — s nem tehetém, hogy egyszer el ne mondjam — Mi van benne? Mi bánt úgy engem benne?“ Vagy: „Vers, te másfelé repülj, menekülj a véstől, nyugodalmas képeket, régi kort igézz föl. Légy te bűm-feledtető, légy te nékem Léthe: kinek éber gondja kín, dalban újul léte . . .“ Vagy, ahol a feladatot egyenesen s kimondottan maga elé írja: „S ha Tibur gazdadalnoka egyszer ily mértéken zengte a megelégedést, hadd dalljam rajt ma himnuszát én a soha-meg-nem-elégedésnek!“ Drága, nemes, elandalító pedantéria ez, s mialatt e sorokat írva Petrarcatól Rückertig, Csokonaitól Arany Jánosig s Edgar Poetól Swinburneig össze-vissza keresgélem, ki mindenkinek nevelése ez a mégis magában álló költő: egy

kedves, okos, bájos sváb fő mosolyog felém, kivel Babitsnak semmi rokonsága nincs s mégis ráemlékeztet: Mörike. Mégegyszer mondom: nincs köztük semmi rokonság, de Babitsról ő jut eszembe, mint ahogy egy illatról hirtelen eszünkbe jut valami város vagy szoba vagy színház, ahol valamit láttunk vagy valami történt velünk. Levendulaszagot érzek a laboratóriumban s a mező s a népdal üdesége csap meg a professzori disztihonokból. „Wenn sie in silberner Schale mit Wein uns würzet die Erbeern, Dicht mit Zucker noch erst streuet die Kinder des Walds: O wie schmachte ich hinauf zu den duftigen Lippen, wie dürstet Nach des gebogenes Arms schimmernder Weisse mein Mund.“ „Amerre jársz, a levegő megkéjesül, megfinomul, s miként dicsfény a szent köré, testedhez fényköddel borul. Kályhában fellobog a láng, falon az óra elakad, ha büszkén a tükör előtt kibontod élő derekad . . .“ A filológia édessége — ajánlom szeretettel Hatvany Lajosnak — ugyanaz Stuttgartban, mint Fogarason.

LAMENTÁCIÓK.

KEMÉNY SIMON VERSES KÖNYVE. KIADJA A NYUGAT.
(1909).

Vajjon minő festő vált volna Kemény Simonból? Reméllem: rossz. Azért hiszem így, mert abban bizonyos vagyok, hogy minden, bármily sokféle tehetségű festő vagy író vagy zenész, ha igazán az: testével, lelkével, minden porcikájával az, csakis az és csakis így lehet az. S mivel minden egyes művészetnek megvan a maga külön tárgyaló, néző és megfogó módja: lehetetlen, hogy aki a dolgokat a festő szemével nézi, meg tudja azokat látni az író szemével is, s ezért sem Wagner, sem Michel Angelo, sem Bramante, sem senki nem tudja megdönteni azt a kemény meggyőződésemet, hogy az igazi művész csak egy művészetben lehet az, aki — nem különböztetve persze el egymástól az egy töről fakadt művészeteket.

De annál izgatóbb megfigyelni vagy észrevenni a változatokat s az átmeneti példányokat. Mint ahogy nincs férfi és nincs nő, csak ember van, akiben kevesebb vagy több a férfi vagy a nő, s az érdekes azután az, hogy férfiasságában milyen formát ölt a nőiesség s nőiességében a férfiasság: úgy nincsenek, egyfelől, festők vagy írók vagy zenészek, kik csakis és egyedül a zenész, az író vagy festő külön szubsztanciájából alakultak volna, s úgy érdekes, másfelől, nyomon követni, hogy, teszem, a festő tulajdonságai mint jelentkeznek, ha író egyéniségében vannak elvegyülve.

Ez az egyik különössége Kemény Simonnak. Reméllem, rossz és hibrid festő volna, mert igazi és egész költő — de a világot vonalakban, felületekben, fényben, árnyékban s kivált színekben látja; ezek cikáznak, szikráznak és zengenek verseiben, szenvedélyes erővel, mint a régi velen-ceieknél, de bánatos izléssel, mint a mai (azaz hogy már tegnapi) franciáknál. S mint a festő, ő is hiába keni fel tónusait *l'art pour l'art* — hangulat válogatja ki s szerzi össze ezeket nála, s hangulat az, amit keltenek. Mondom: szenvedélyes és bánatos hangulat; néha olyan, mint a lakoma a kriptában, néha mazohista mód eltelő a megaláztatás gyönyörűségével.

A másik különössége — de itt megint vissza kell térnem a szikrázásra. Majd minden versében szikrázik valami; egyenesen kikeresi, hogy megírja a metszett kristályokat, gyűrűk kövének sötét

tüzeit. Valami izzásról van itt szó, valami izzás van itt a levegőben, mintha a hangulat homályából, aljáról, mögüle az a jáspistál izzana ki, melyben a Megváltó vére sugárzik, a szent grál. Áhitat — ez a Kemény Simon hangulatának legbelseje. E tiszteetlen lélek s e keserű ajak tulajdonképp csupa hódoló kézcsók, egyáltalában minden előtt, mert minden szent, mert van, de különösen a költészet előtt, mely fel tud magába sirni mindent, ami van. Lamentálni, de férfiasan. A végletekig tisztára fürödve, fehéren tündöklő inggel-gallérral, de nem kifestve s nem felcicomázva.

Nem mondom, hogy ez a mindenképp mai költészet mindenképpen új is volna. A különbség olyan, mint ha valaki fia valakinek vagy utánoz valakit. Kemény Simon senkit sem utánoz; minden, amit ad, saját sajátja, s kivált azokhoz, kikkel most egy időben ír, csak annyiban hasonlatos, mint ahogy egy-fejlettségű társaságon belül az emberek egyformán fészülködnek s egyforma ruhában járnak. De saját sajátom a szemem is, melylyel úgy nézek, hogy megismerni róla nemzetségemet — s ilyen hasonlatossága, művészi vér szerint való, van Kemény Simonnak a versíró nemzedékkel, mely nálánál tizenöt-húsz évvel elébb kezdte. Van, nevezetesen, Heltai Jenővel; egy-egy versmozdulatának férfias bájosága, a verseiből kitekintő szemek tágranyílt mélnázása, a szeretetből való gyengeség mosolygó alázkodása s mindezekkel elvegyülve a városi ember utcagyere-

kes ajkrándítása meg-megéretteti az emberrel, hogy itt valami: nem megismétlődik, hanem folytatódik s jogot tart és egyenlő joggal tart jogot az új élethez; az a költő-familia, mely megismerzik már a Reviczky Gyula halovány vonásaiban s melynek az ősei arcképcsarnokában ott van megfestve Lord Byron, Heine, Puskin és Musset. Furcsa volna, ha e szép és előkelő fajtának magva veszne; ha hozzá nem tudna elevenedni a mához, s viszont, ami amerikai durva kocsisság kezdi hatalmába fogni a mai világot, annak ugyancsak a mából még ki nem pusztultság hatalmával ne tudná ellene vetni a maga ősi uriságát. Mentől többet zsongatom magamban a Kemény Simon verseit, annál inkább úgy hatnak rám, mint valami fiatalkori Romanzero és Lazarus-dalok, s ennek próbáján válik ki előttem az, ami költőjünkben minden elődjéhez képepest új: a fiatal érettség s az a mindenfajta művészetet magába ivott artisztikum, melyhez képepest hatalmasabb ősei is egyoldalúan litteráriusak.

„A TUDNI NEM ÉRDEMES TUDOMÁNYA.“

DIE WISSENSCHAFT DES NICHT WISSENWERTEN. VON LUDWIG
HATVANY. 1908. LEIPZIG. JULIUS ZEITLER.

Egy elragadóan elmés könyvnek adta Hatvany Lajos e címet; elragadóan elmésnek s lélekzetelfogó igazságtalannak.

Értve igazságtalanságon, amit Goethe ért, mikor azt mondja, hogy minden cselekvés igazságtalan. Hatvany nagyon és szükségképp igazságtalan, mert nagyot és szükségeset cselekszik, mikor szinte ijesztő tiszteletlenséggel ront neki a németek klasszika filológiájának, mintegy megfordított betlehemi gyilkossággal rendre levágván minden királyait, nehogy kezük alatt a tudomány gyerekséggé fajuljon. Hatvany — ez a könyv, mint a legtöbb jó könyv, lírai költemény, keletkezését tehát szépen megmagyarázhatják a személyes körülmények — Hatvany maga is filológus, erősen

akadémikus nevelésű, ki tanuló esztendei rendjén megható hittel, buzgalommal és szorgalommal hallgatott minden hallgathatót, tanult minden megtanulható s levizsgázott a hivatalosság minden tudományaiból. A köteleességtudás oly szigorú nevelője volt, mint aminő a vén generálisok szoktak lenni az engedelmes krónprinceknek, s e könyve olvasásakor ilyen kis krónprincekre kellett is gondolnom, kik tizennyolc éves korukig a világ legjobb tanulói, pont tizennyolc éves korukban azonban megszöknek hazulról, s mire mindenféle boros legények s csókos némberek cimboraságában rájuk akadnak, már harmadik napja húzatták éjjel-nappal a fülükbe, hogy: mégis bunda a bunda. Heinét, a német romantikus iskola kivégzőjét nevezte el egy francia ember un romantique défroqué-nak, reverendából kiugrott romantikusnak. Hatvanynak magának is éreznie kell, ha e könyvét még egyszer elolvassa, hogy ilyet csak reverendából kiugrott filológus írhatott. Hitetlen ember sohasem tudna oly gyűlölettel írni a pápaságról, mint gróf Hoensbroech teszi, a volt jezsuita páter — s az ortográfiának valamely született alperese sohasem tudna oly tiszteletlen kárörömmel, oly lenéző s nyilván rabságért bosszuálló felszabadulással kibelezni egy-egy Zellert vagy Ribbecket, mint Hatvany cselekszi e tizenhat éves számárfülmutogatásban, mely oly imponáló és magával hurcoló mód van tele erényeinek hibáival, mint (nem tudok rá kisebb példát) a Lessing Pastor Langéja s a Lassalle Juliánja. Vagyis: a

legbecsületesebb informáltság, a legértőbb végig-gondolás, a legnemesebb rajongás gránitkockáit töri benne össze kavicscsá, hogy úgy hajigálódzzék velük, mint valami kis iskolakerülő.

S itt vissza kell térnem arra, hogy minden cselekvés igazságtalan. Szükségképpen az, mert minden cselekvés lázadás; lázadás az ellenkező javallatok és argumentumok, mind a megfontolni, megszívelni, tekinteni és számbavenni valók ellen, amik vele szemben állanak. Aki a filológiának nekirent, annak sok mindent meg kéne szívelnie.

Teszem: el kéne gondolnia, hogy az a keserves bolhavadászó és betürágó munka, mely ma annyira nevetséges és sokban útját állja annak, hogy a klasszikus világ lelkével találkozzunk s szépségeiben gyönyörködjünk: az és csakis az tudhatta úgy kiásni a maradványokat, úgy újjászerezni keletkezésük körülményeit, hogy ma a magunk szemével vehessük e maradványokat szemügyre s tudákosság nélkül csapassuk meg magunkat levegőjüktől. Meg kéne gondolnia, hogy amiért egy-egy korlátolt és megháborodott filológus azt állítja, hogy csakis az ő vagy a filológia testén keresztül juthatunk bele a klasszicizmus élvezetébe s csak a klasszicizmuson keresztül a mai világ megértésébe, abból nem következik annak lehetetlensége, hogy a magunk szemével nézzük a régi világot s a mai világ ismerete legyen a pápaszem, melylyel a réginek sajátosságait szemügyre vesszük.

Vannak a jogászatban is romanisták, kik komolyan azt hiszik, sőt hirdetik is, hogy a római perjog és magánjog az, melyet az isten minden lehetséges jogi alkotás örök gerincéül s bordázataul rendelt az emberiség számára. Ez nem állja utját annak, hogy a váltó s a csekkforgalom, a vasutak tarifás és refakciás szabadsága vagy megkötöttsége, a posta, a telegráf, a telefon s a villamosság, a kartellok, a trösztök s a szervezetek, a sztrájkok, a munkamegszüntetések, a kollektív szerződések s a védővámtarifa alkalmazásának attól való függővé tétele körül, hogy a megvédendő árut az államtól óhajtott szociálpolitikai s munkásvédelmi feltételek közt termelték-e: hogy mindezek körül Európában, Amerikában s Ausztráliában olyan törvényhozás ne keletkezzék s fejlődjék rohamosan tovább, melytől elszédülne Jusztiniánusz és hanyattesnék Papiániánusz. Hatvany maga említi Burckhardtot, Tainet, Nietzsche, Renant, hogy ezeket nem kábította el a filológia, s merték a klasszikus világot ugyanazon szemmel nézni, mint az angolt vagy a franciát. Látnivaló, hogy értesültségük teljessége nem állotta utját annak, hogy merjenek a multak elgondolásában impresszionisták lenni, s ez értesülésbeli teljességnek csak relativ volta (mert hiszen még igen sok az, mit a multakról nem tudunk s a filológia ki nem derített) nem tette őket bátortalanná abban, hogy igenis elmerjék képzelni a régi Rómát vagy Athént, ha még nincs is kiásva minden betű, amit akkor

írtak, s nincs is tisztázva, hogy a pontifex maximusnak volt-e lábbelije s ha igen, gombra járt-e vagy madzagra?

Igen ám — de hogy a filológia e monomániákusainak kezében van az iskola?!

Ezzel szemben is el kell gondolni, hogy az iskola mindig ilyen kezekben volt és lesz; az iskola mindig a tegnapot képviseli a mával s a holnappal szemben; az iskola mindig csak tanítani fog, sohasem fog nevelni — már pedig arra a művészi látásra, melynek a bogaras filológia utját állja, csak nevelődnie lehet az embernek; megtanulni azt nem lehet. Vagyis: az iskola maradisága, bogarassága és ferdesége is csak azoknak árt, akiknek az iskola (hitem szerint lehetetlen) kitünősége sem használna; azoknak áll szemük elé, kik e nélkül sem látnának. Hatvány ugyan felemlíti Mommsent és Rohdét, kik, ha a filológus bolondság körül nem kerítette volna elméjüket, lehettek volna olyan látók, mint a Burckhardtok s a Nietzschék. Én nem hiszem. Azt hiszem, hogy, ha lelkük minden szomjusága s képessége nem hajtotta volna őket az adattisztázó munkára, az iskola s a filológus hagyomány nem hajtotta volna őket rá, s aki azt mondja, hogy én még nem merek szintetizálni, mert nincs hozzá elég adatom, az nem ezért nem szintetizál, hanem mert nem hajlik szintetizálásra. Ők egyszerűen tudósok, akik azért nem voltak híjával — legalább bizonyos fokig nem — a művészi elképzelésnek, mint ahogy viszont a Tainek

s a Renanok művészek, akik azonban nem voltak ügyetlenek a tudományos munkában sem. Ahhoz, hogy az ember megértse Szaffót és élvezze Szofokleszt, bizonyára nem szükséges annak ismerete, hogy a görögök szappannal mosdottak-e vagy kőporral. De a filológia végre is egyébbel is foglalkozik s foglalkozott már, mint ezzel a kérdéssel — s hogy egy-egy Taine vagy Burckhardt vagy Nietzsche vagy Hatvany a filológiától függetlenül gyönyörködjék Szaffóban vagy Szofokleszban, ahhoz százezer olyan adatnak kell tudtán kívül emlékezetében s idegeiben benne lappangani, amit mind a filológia derített ki s amik egyenkint és kiszakítva jórészt éppoly kicsinyeseknek s fölöslegeseknek tetszenek, mint az a kérdés, hogy a görög závár kulcsra járt-e vagy kilincsre? Egyszóval én éppen azt nem hinném, hogy a filológia a tudni nem érdemes tudománya volna — legfeljebb olyan dolgoké, melyekre mindig és egyenkint nem érdemes vagy fölösleges külön emlékezni, de amelyeknek együttes és nemzedékek során a műveltség s a tudás legkülömbözőbb csatornáin át a mai szembe való lerakódása teszi e szemet oly látóvá, hogy azt hiszi, nem szorult a filológia pápaszemére.

Mindezt meg kell gondolnia annak, ki a filológiának úgy ront neki, mint Hatvany teszi e könyvében — s aki nagyon meggondolja, az aligha ront úgy neki, mint ő teszi.

Arról tehát nem igen lehet szó, hogy Hatvany e könyvével agyonverte volna a filológiát.

Mindazonáltal ez a könyv, mondom, cselekedet, még pedig szükséges és ezért jóleső cselekedet. Nem nehéz megállapítani, miért. Azért, mert csak hiszi, hogy a filológia ellen vonul hadba; valójában egészen más az, amit üldözőbe vesz és torkon is ragad: az ostobaság, a pedantéria, a tudákosság, mely, igaz, kevés helyütt terpeszkedik oly kihívóan és bitorlóan, mint a filológiában. Mint a Hatvany erényeinek, általában minden erénynek vannak hibái — és, mint ahogy az ámbrát sem a leggusztusosabb helyen találni, azok a képességek is, melyek a tudományos, kivált a betűragó tudományos munkához kellenek, többnyire nevetséges, sőt kártékony fogatkozásokkal elvegyülve találatnak csak az emberi természetben. Még tovább: a filológizálás, de különösen némely részletmunkája olyan képességeket kíván, melyek megférnek az egyébként való legsötétebb ostobasággal is, — s ne feledjük azt sem, hogy mivel a mai világ csakúgy ontja az új és izgató olyan problémákat, melyek nem irodalmi, esztétikai és történelmi természetűek: a geniálisabb, érdeklődőbb, többet látó elmék ma inkább szociológus és tehnikus érdeklődésbe merülnek, s a filológia a kisebb elmék számára marad. Így történik, hogy a filológia manapság aránytalanul kevés új értéket termel s aránytalanul sok régi értéktelenséget galvanizálgat — s mivel a közfigyelem kevésbé ellenőrzi, mint egyéb tereket, a boncok s a dalai lámák több tulkapásra vetemedhetnek benne, mint egyebütt.

De végre is mikor a jó Zeller lenézi Plátót, amért nem elég rendszeres filozófus, ezzel nem követ el nagyobb hatáskörbeli túllépést, mint teszem a jó Haeckel, mikor ismeretelméletébe téved át — és sem Plátó nem megy bele tönkre, sem az ismeretelmélet; Haeckel azért a maga mesterségében korszakos ember, s a jó Zeller is tisztázott talán egyet és mást, ami nem értéktelen a régi világ meglátása számára. Igaza, legalább betű szerint igaza tehát aligha van Hatvanyinak — de azért jó és nyereség, hogy könyvét megírta. Mert a szakadéknál fogva, mely a boncokat a laikusoktól, a tudós, az alkotó vagy a kormányzó munkát a polgári mindennapostól elválasztja, kellenek időről-időre ilyen Égalité Fülöpök, kik elárulják, hogy mennyi lágy fő és kemény szív akad a Bourbonok között. Nem Ricardo volt az egyetlen tudós a Marx előtti ökonómusok között, de kellenek időnkint olyan általános és válogatás nélkül való arisztokrata-guillotineozások, mint aminőt Marx a közgazdasági tudományban rendezett, szinte csakis az egy Ricardónak kegyelmezve meg. Mint a közönséges emberek közt, a miniszterek s a tudósok közt is több a számár, mint az okos ember, s ezt tudniok kell a közönséges embereknek, s a minisztereknek s a tudósoknak tudniok kell, hogy a közönséges emberek tudják. Enélkül a kormányokon s tudományokon belül is elhatalmasodnék a számárság az okosság felett, a hazugság az igazság felett, a betűrágás a gondolkodás

felett. Kellenek olyan zivatarok, melyek, mint a Hatvany könyve, a lázadás kíméletlenségével pusztítanak hangyát és szúnyogot, méhet és darazsat, mert az a fő, hogy a levegő megtisztuljon s elteljék ózonnal. Persze: ehhez villám kell, forró, feszült, elektromosan duzzadó. S a Hatvany könyve ilyen; egy nemes és magasan járó intellektus felhőzetéből kicsapó. Tiszteletlen, de ájtatos: az agyagbálványokat azért tördeli szét, hogy a szépség ércistenei előtt elüljön. S van világossága, s ereje ugyanaz, mint az életé. Ahogy a multak éjszakájában egy-egy alakra rávillan: Juvenálisról, Ciceróról, Martiálisról, Plátóról olyan arcképeket elevenít meg, melyek alighanem definitívumok. Egyenetlen, szeszélyes és zegzúgos, de szükségszerű, gyujtó és szép. Ez a könyv egy író útleírása, önönmaga után való felfedező útgjáról; számadása egy kritikuskak, ki vállalja és állja is a bessermachent; megállapodása, igényemelésé és példaadása egy művészembernek a receptivitás alkotó hivatása felől. Hogy szentírás volna, azt nem állítom. De a szentírás sem ott legszebb, ahol törvényeket állít és történeteket jegyez fel, hanem ott, ahol sír vagy ujjong, diadalmaskodik vagy elcsügged, s szid, szeret vagy elmélkedik.

TENNYSON.

(1909.)

Csakugyan; nincs több száz esztendejénél, hogy Tennyson megszületett. Jó, hogy egy-egy évforduló vagy egyéb alkalom ezt így eszébe juttatja az embernek; enélkül mindinkább úgy gondolna rá, mintha vele magával is valamelyik király-idilljéből volna ismerős.

Sóhajt is valahol ő is olyasmit, mint a mi Petőfink: hogy mért nem született ezer év előtt. De ez meg, úgy hiszem, csak olyan gondolattalan kedves sóhajtás volt, mint e bájos költőnek legtöbb sóhajtása, mert valójában aligha érezte hiját s külömségét sem igen érezhette annak, hogy nem a kilencedik században született, hanem a tizenkilencedikben. Közhelylyé lett róla, hogy ő a legangolabb költő, s ez jóformán így is van. De angolnak: mi angolabb, mint az angol bank? Az angol szén, az angol vas, a

gályák, a gépek, a gyárvárosok, az angol ipar, az angol tőzsérség s kalmárkodás, őt világrészt átfogóan s dolgoztató s fizettető igájába fogóan? Mi angolabb, mint a polgári világ, a polgári hatalom, a polgári tudomány, a polgári munka? Mi nyomuk ezeknek Tennysonnál?

S hogy ő valójában középkori ember? Shakespeare még középkoribb volt, hiszen féllábbal még benne állott a középkorban. S mennyi embere van és emberi vonatkozása! Miket tud, miket ismer, mikre gondol! Miket álmodik meg a múltból, miket sejt meg a jövőből! S ő s a vívódó Marlowe, a ritka Ben Jonson s kivált a mocskos szájú Rochester mennyivel tizenkilencedik századbéli a bájos Tennysonnál! Pedig nem mondhatni, hogy Tennyson ne ismerné az életet s az embereket. Sőt, s ebben meg éppen angol, jó emberismerő. De úgy, mint: nem is a kastély ura, hanem annak angyali jóságú felesége, ki minden estefelé kijár a majorságbeli kunyhókba s ismeri s szereti azoknak szegény népét; tudja, ki kihez ment férjhez, ki kitől esett teherbe, kinek a tehene borjazott meg, melyik anyának a fia ment tengeren túl s melyik lánynak a szeretője ment katonának. Ezenfelül pedig a kastélybeli ősi képekről is mindegyikről tud valamit; a kemény lovagokról, hogy hány töröknek vagy franciának vették fejét, s az asszony-ságokról, hogy hánynak szakadt meg szive bánatában, négy, öt, hatszáz év előtt. Birmingham, Manchester és London között, kezdve azokon az

időkön, mikor IV. György király a világ legbotrányosabb perében teregette Európa népei elé a felesége szennyes pendelét, át a krimi háború napjain s az indus császári korona megszerzésén, a Parnell házasságtörési peréig s a Cecil Rhodes s a Joe Chamberlain üzleti világáig ez a bájos földesúri költészet nemcsak bájos, de mulatságos is. Newyorkban néhány év előtt négy hetet töltöttem, de nevetni csak egyszer nevettem. Akkor, mikor a rengeteg város legközepén, a Central Park tavának színén elnéztem a hattyúkat, s elgondoltam, hogy e percben innen egy félóránnyira, a kikötőben, tizezer földönfutót okádnak partra a hajók, s mire a nap leszáll, negyvenezer ember nem talál majd tetőt, mely alatt fejét lehajtsa, — s azalatt ezek a szép állatok bájos butaságban andalognak e csöndes vizeken. Mint a hattyú tolláról a víz, úgy peregtek le a kastély-költő leikéről a világesemények. You, the Mighty, the Fortunate, You, the Lord-territorial, You, the Lord Manufacturer, You, the hardy, laborious; Patient children of Albion, You, Canadian, Indian, Australasian, African, All your hearts be in harmony, All your voices in unison, Singing „Hail to the glorious Golden year of her Jubilee...!“ Ezt írta, s csak ennyit tudott írni a britt birodalom poeta laureátusa, arról az ötven évről s annak fordulójára, mely alatt hazája a világ ura lett!

Ez nem kisebbités, csak megállapítás. Mit mondjak? Művésznek semmi egyéb kötelessége nincs, mint hogy olyan legyen, amilyen. Nincs barbárabb értetlenség, mint amely Goethének vetette volt szemére, hogy mialatt körülötte patakokban ömlik a vér, ő azt figyeli meg, hogy a színén milyen szivárványba áll össze a fény sugar. Igaz, hogy Tennyson még az optika sem háborgatta, s nemcsak azt nem venni észre rajta, hogy a Palmerston s a Disraeli kortársa volt, hanem azt sem, hogy a Darwiné. De ez sem baj. Egyrészt: mentül tovább él az ember, annál inkább leszokik arról, hogy az intellektust valami különös nagy értéknek tartsa; ahogy lassankint rájön, hogy az intellektualitás semmi nagy dologhoz nem szükséges: sem hadviseléshez, sem politikához, sem üzlethez, sem művészethez, se még tudományhoz sem, úgy válik megértőbbé azok iránt, akik maguk nem voltak megértőek. De másrészt s ezt nem is nézve, még egyszer mondom: a művészetet nem ez teszi, s a kis elméjű Velasquez bizonyára nem kisebb művész az éleseszű Dürernél, a határtalan Michel Angelónál. Ha tehát Tennysonról megállapítjuk, hogy mintája az angol stupiditásnak, hogy stupidabb egy cambridgei cricketbajnoknál, hogy olyan stupid, mint egy angol fiatal lány: ez, nem tudom eléggé aláhúzni, nem leszólás, csak meghatározás. Mint ahogy vannak férfiak, akik annyira csunyak, hogy már szépek: Tennyson annyira buta, hogy már a genialitásig emelkedik

vele. Egyénisége neki ez a stupiditás, s annyiban angol vagy legangolabb, mert ez egyéni sajátosságában egyuttal nemzetének egy tipikus vonása ölt testet; ugyanaz, mely ott lappang némely lángelméiben is, például a korlátlanul korlátolt Herbert Spencerben. A fajta fiatalága jelentkezik e korlátoltságban; az angol stupid, mint a hajnal, mint a tavasz, mint a remény, mint az önbizalom, mint az, aki előtt még hosszú élet áll. Az angol fiatal lyányt említettem az elébb — mióta föld a föld, ennél bájosabb valamit nem termett. S Tennyson mindig ezt juttatja az ember eszébe. Édes csicsergés, édes könyek, édes bánat, szent részvét a bűnökkel s a szenvedélyekkel, mély elmerülés időjárásban és balsorsokban, gyengéd panaszok, üde elmosolyodások, olyan szépséggel, amelytől meg lehet örülni, de melytől magától minden távolabb áll, mint a megörülés. Soha oly szépet, mint az ilyen bűbajos fiatal teremtés teszem temetésen, feketében, amint kék szeme megtelik fényes könnyel s hasonlíthatatlan metszésű orrocskáját gusztusosan hófehér zsebkendőjébe fújja! Ez az az édes fájdalom, amivel, isten segítségével, el lehet élni nyolcvan esztendeig, rózsás egészségben, napjában ötször étkezve húst. My heart is wasted with my woe, Oriana. There is no rest for me below, Oriana. When the long dun wolds are ribb'd with snow, And loud the Norland whirlwinds blow, Oriana, Alone I wander to and fro, Oriana! . . .

Vagyis: Tennyson iskoláskönyvbe való példája annak, hogy a legnagyobb művészethez (mert a legnagyobb művészek közül való) — ahhoz sem kell, ami után a művésznél rendszerint kereskednek: egyetemesség, szenvedély, mindent megértés s amit erőnek neveznek. Csak teljesség kell és biztosság; akár csak egy vonásnak vagy sajátosságnak is, de annak kialakultsága és termékenysége. Amik Tennysonben szembeötlőek: azok sem az emberi állatnak, sem az angol embernek nem legtöbbet csodált tulajdonságai. De őbenne rendszerben vannak meg, szervesen és szervezetbe állva, amely eleven, amely eleveneket szül s amelynek hangja van. Mindennek lehet és van művészete: a részegségnek, a pedantériának, a féktelenségnek, a mértéktartásnak, a rabságnak, a szabadságnak, a naivságnak, az artistaságnak, az örületnek, a józanságnak, az úriságnak s az ocsmányságnak. S nem utolsó tanulság a homo sapiens számára, hogy egyik legnemesebb művészt az együgyűségnek köszönheti.

ZOLA.

(1908.)

A Nyugat múlt számabeli Zola-tanulmányában, sok megkapó meglátás és feltevés közt Hatvany Lajos a következőt is felveti:

„A romanticizmus ellen való reakció így változik át lassankint realizmussá. De az első benyomások nem engedik magukat kiirtani. Nem hiába emlegeti újból és újból a nevét Hugo Viktornak és Micheletnek, az auxézisek, a nagy szuperlatívuszok, a szélsőig feszített helyzetek, a nagy hatások eme mestereinek. Általuk lett Zola realizmusa elburkolt romanticizmussá. Kiszámíthatatlan, hogyan fejlődött volna, ha naturalizmusa Stendháltól, Mériméetől, Flauberttől indul ki! Így megmaradt a kísértetiesen lelketadó eljárásnál, amelynek segítségével hajdan Hugo Viktornak sikerült a Notre-Dameot borzalmas eleven alakká tenni. És ezt az eljárást arra használja, hogy a

vásárcsarnokot, a börsét, egy bányát . . . sőt egy csapszéket, egy hentesboltot, egy mosókonyhát emberevő szörnyeteggé növel meg.“

Hát ezt nem gondolnám, már mint azt, hogy Zola sokkal másképp fejlődik, ha naturalizmusa Stendháltól, Mériméetől, Flauberttől indul ki. Való, hogy az ifjonti benyomások sokára kihatnak, de nyilván csak mert főképp az hat az ifjúra, amivel rokon s ahol kiteljesedve találja meg azt, ami őbenne csak magjában vagy rendezetlen kóvályog.

A pubertás idején ugyan a született realista is hajlik a fantazmára, az auxézisokra s a nagy szuperlativusokra, de az ifju Zolánál nemcsak fiatalága lehetett, ami Hugoékhoz vonta. S nemcsak a tapasztalatlan s még nem élt embernek az élet adatai s ez adatok fontos, érdekes és értékes volta iránt való vaksága volt az, mitől Stendhalékat meg nem látta, hanem legsajátabb sajátosság volt, mely egyéniségének főjegye gyanánt látszik meg rajta a bölcsőtől a sírig.

Röviden: Zola is az a fajta ember volt s ennek folytán homlokegyenest ellenkező szándék és törekvések közepett az a fajta művész, kinek csak látomásai vannak, nem látásai, ki csak befelé lát, kifelé vak. Aki hiába szaladgál jegyzőkönyvvel, hogy feljegyezze és hiába neveli rá a szemét, hogy meglássa a dolgok s az emberek részleteit, vonásait és adalékait s hiába ragasztja is össze ez adalékokat dolgokká, emberekké és matematikusan kiszámított egyéniségekké:

eleven embert, egyéni egyéniséget nem tud megcsinálni, egyáltalában élő teremtést nem tud újra megteremteni, csak a halott, a hullámzó vagy kézzelfoghatatlan dolgokat, a fogalmakat, vonatkozásokat, sokaságokat, törekvéseket, elméleteket, vállalatokat, legvégsőbb esetben szobákat vagy bútorokat tudja megeleveníteni. Ez az eltökélt naturalista, ki a dolgok szemügyrevételére rendezte be szemét, sohasem látta azt, amire ránézett, hanem azt, ami eszébe jutott, ami élt benne vagy emlékezetében kelt fel, mint ahogy Böcklin nem festett model és természet után, hanem az emlékezetében megmaradt és összealakult képeket festette meg, üres műhelyének négy kopasz fala közt, mintegy behúnyt szemmel.

Nem a Hugo hatása, hanem a Hugo esetének megisméltődése, hogy Zola naturalista akar lenni s nem tud egyéb lenni, mint romantikus. Mert, ne feledjük, Hugoék is naturalisták akartak lenni; az ő romantikájuk, mint már előttük a német Sturm és Drangé, az igazság, a pusztá, meztelen, ordító igazság zászlajával indult hadba a klasszicizmus hazudsága ellen. (Du gleichst dem Geist, den du begreifst, mondják Faustban.) A Nyomorultakban Victor Hugo valósággal hajszolja a valóságosítást, a kis adatokat, a hétköznapi realizmust — s éppen ez a hajszolás és eltökéltség mutatja nála (csakúgy, mint Zolánál), hogy nem volt természettől fogva látó szemük, különben nem kellett volna biztatniok, mint a rossz lovat. A látni nem tudás optikai sajátsága (nem:

hibája, mert, művészet szempontjából, ez nem hiba s a romantikus művész éppoly örökkévaló művész lehet, mint a realista vagy „naturalista“) — mondom, ez a sajátság egyformán meglátszik úgy Hugonak, mint Zolának nevezetes megszemélyesítő vízióin, melyek nagyszertűek és geniálisak, de, fotografus szemmel olvasva, éppoly hamisak, mint az ő arckép- vagy egyén-festéseik. Csak vak ember láthatta, teszem, a Notre-Dame templomot, ezt a kedves, derűs, filigrán ékszeres-szekrényt oly komor és titokzatos szörnyetegnek, mint aminek Victor Hugo látta — s hasonlóképp: nincs az az értelmes sőt művészi érzékű tőzsér, vasutas vagy katona, ki a Zola bőrzéjében, vasútjában vagy háborújában úgy ráismerne az ő külön világára s szívdobbanva látná meg ott annak leglelkét, mint, mondjuk, Tolsztojnál vagy Stendhálnál. Zola sem természettől, sem maganevelése és kényszerítése következtében nem volt semmiképp látóbb költő, mint akár a mi Jókaink, sőt, míg Jókaiban volt bizonyos csöndes okosság, volt a hétköznapi dolgok iránt való humoros fogékonyság, ami meglátás nélkül lehetetlen, Zola szinte az ostobaságig humor nélkül való. Egész írói és emberi egyéniségének ez a föltétlen introspektív volta annyira állandó és uralkodó jegye Zolának elejétől végig, hogy ezen semmiféle irodalmi nevelés nem változtatott volna, s Stendhalék hatása legfeljebb egy pár félszeg, naiv és unalmas félrenyúláson érzett volna meg, igen rövid ideig.

OSCAR WILDE.

(1906.)

Pénztársikerek, miket halálba kergetett költők darabjaival érnek el, a szép dúlóállatok sorsára emlékeztetnek, melyeknek bőrét kicserezve s felkőrmözve vetik az ágy elé s papucsokat s egyéb éjjeli szerszámokat állítanak rá. A Wilde esetében egypárat, a tisztaság s az izlés nevében, még rá is ürítenek a tarka tigrisbőrre, pedig igazán tigrisbőr, sőt kétszeresen macskafajtáé, mert nőstény tigrisé.

Bizonyos, tudniillik, hogy Oscar Wilde urning volt, vagyis asszonyember, férfiszerszámokkal felszerelt asszonyi indulatok számára — s mint ahogy leglökéletesebb vallomását (mert asszonyi hazudságok csak álorcás vallomásai a valóságnak), mint ahogy Salome darabját nem angol anyanyelvén írta, hanem franciául, leglelkét tehát, mikor legteljesebben ki akarta fejezni, fran-

ciára kellett átfordítania: úgy kell őt, hogy megértsék, mindenestől átfordítani más kifejeződésbe. Másba; nőneműbe.

Ha így állítjuk magunk elé, asszonynak: ebből az egy gyógyíthatatlanságból hirtelen elénk épül egész személye. Legkülsőbb személye is, az a személy, aki voltaképpen volt. Nézegessétek a képét, ahogy Harper Pennington megfestette, a Dorian Gray ez igazi képmását, ezt a shawgirl ábrázatot, melyre azonban lélek van írva, ezt a cseresznyeajkat, ezt a simogatásra esztergált állat, ezt a szép rimát, ki azonban hetéra, mint aminő a Periklesz kedvese volt. Nézzétek keskeny mellét, széles csipejét, ahogy karcsú, hosszú combja s lábászára fölringatódzik bele; a derékba szabott hosszú szárnyú dresscoat felett a lehajtott gallért, mely annyira előnyös décolleté az utálatosan tejfehér nyak számára. Más képen meg rajt látni a bundája drága prémezetét, melylyel Párisban tette volt magát nevetségessé — aminthogy, amint finom fehérneműben, drágakőben s mindenfajta kősöntyűkben kedve tellett: ez az ő pávázkodása nem afféle első kézből való divatbáboskodás — inkább olyan színésznő kedvenc alakoskodása, ki majd meghal, hogy dandyket adhasson. A maga sorsa s a hőseié, ahogy kicsinyes állatisággal kapnak a tiltott gyümölcsön, s ahogy ilyenkor mégis a lélek dolgozik bennük, mert mohóságuk nem a gyümölcsnek szól, hanem tiltott voltának, — s ahogy végre olyan szenvedélyeknek esnek áldozatul, melyek a rendes ember szemében leg-

feljebb megkívánás számba mehetnek: mindez mindig az asszonyra vall, aki mindennek és mindenkinek ellent tud állani, csak a saját vágya legcsekélyebb mocconatának nem, s akit, éppen ezért, macskai megkívánások úgy megráznak s tönkre tesznek, mint a tigrisi szenvedélyek. Könyveiben — nem nehéz észrevenni — mindig magát állítja ki s írja le, s önnön szépségükbe s egymás szépségébe szerelmes alakjai csak saját alakjának különböző oldalai. Ez így van s nyilván azért, mert volt-e valaha szép asszony számára más valaki a világon, mint ő maga, s lehet-e szép asszony másba szerelmes, mint önmagába? Asszony, ha szép, elmés, geniális és művelt: hallhat-e mást beszélni, mint csakis magát, — s ezért e geniális ember regényei, párbeszédei, meséi, tanulmányai és versei tudnak-e egyebek lenni, mint egy magába szerelmes és gyerekesen határtalan hiúság magánbeszédei? Hogy' teremhetne így tárgyias művészet, bölcs és gazdaságos beosztás és összerakás, e magától való elragadtatás, a maga előtt való megnyilatkozás folyamától való e tovaragadtatás közepett? Legizgatóbbak, mindenesetre, nőalakjai, nem ott, ahol, mint Salome darabjában, szabad megköötöttségben, őszinte alakosságban adja önmagát, hanem ott, ahol regényben és szindarabban úgy akar beszélni és írni, mint más rendes férfi s olyan közhelyekkel hatni. Mennyi öntudatlan asszonyi komiszság van benne olyan asszonyokkal szemben, akik valakik, milyen az aljasságig vaduló kikürtölése szívbéli, ruház-

kodásbeli s észbeli titkaiknak! S mily mesterkélt és képmutató női elragadtatás a tündéri lánykának angol hagyományú buta figurájától! Még természetének egyenetlensége is asszonyos; az a naivul szemérmetlen maga prostituálása, melylyel ez a romantikus bölcs cifra társadalmi darabokban árulja lelki bájait, csak hogy pénzt keressen, szép ruhára, finom életre kellőt! Asszony volt ő, végy mindent mindenestül, párját nem igen látjuk valaha!

. . . Mindezt nem lehet eltagadni. De mi következik ebből? Ha mindezt megállapítjuk s megadjuk: mit nem lehet ezen elviselni? Miért volt vagy volna ez szerencsétlenség, más egyéb vagy valaki számára, mint magának az emberének? Hol van megírva, hogy férfinak kell lenni? S igazán megtennők, hogy a férfiúi szerszámok oktan és ostoba elhittségét kiváltság formájában vigyük át a művészetek szabad köztársaságába? S igazán megengedjük, hogy e finom és mély elmével szemben akármicsoda jött-ment szamarak felsőségben érezzék magukat, csak mert tehetetlenségük férfiúi? S e teljes művészetnek még azt az életre való jogot se adjuk meg, amit nagylelkűségében különösen nevetséges férfiúi felvilágosodottságunk már kegyesen megadott a kézzelfoghatóan asszonyi asszonyok művészetének? Hát nem veszik észre, hogy e csodálatos csirának személyes szerencsétlensége mily művészi és lélektani haszonnal jár e művészet számára? Egyre s nem ok nélkül, asszonyi adalékok és okmányok

után jajgatunk s nőíróknak szemére vetjük, hogy nem kapni tőlük egyebet, mint a férfiúi látás és világnézet második leöntését s nem tudnak föl-emelkedni a vallomás, a kitárulkozás, a maguk szemével való nézés magasságáig. Ime, itt van valaki, aki megadja a követelt női adalékokat és okmányokat, aki elmondja, hogy az asszony mint érez és mint lát, hogy hat rá a férfi s hogy nézi a férfit — s ezt oly szabad, magas és hatalmas fejlettségben mondja el, aminőig eddig csak a férfi-lélek tudott feljutni, nem oly elnyomorodtan vagy csak bimbózatosan, aminőn túl a mai megfélemlített s tönkrement asszonyi rablélek csak hosszú fejlődési idő után emelkedhetik majd. Ha okvetlen kell valami elégtétel a férfiúi hiúság számára, megvan az is: mint a legtöbb női ügyességben, mint a főzésben, tisztogatásban, szabásban és bábaságban, ime az asszonyiség művészetében is férfi az, ki túltesz az asszonyokon.

Még pedig messze túltesz rajtuk. Messze, magasan és mélyen, mint amily magas a költészet s amily mély a gondolat. Mert gondolkodó is volt ez az asszonyember. Ötleteinek fehér virágai, mint a burgonya virágja, a szó talaja alatt tömött és tápláló gumókban gyökeredzenek, s arra való szimatú olvasó számára nem utolsó gyönyörűség paradoxonjainak villámain tovább követni a tudat küszöbe alá, a póz kulisszái mögé. Őserőket találni ott, nem kolofóniumot! Ha még úgy az ösztönök embere volt is: talán ösztön-szerű asszonyi okosságból vagy mert ösztönsze-

rően s öntudatlan az asszony szolgadacával s szabaduló vágyával gondolkozott, el tudta kerülni világnézetében a férfinak durva osztályösztönét. A nietzscheség, melynek valami családi hasonlatosságát akarták felfedezni rajta, jobban mondva az ő nietzschesége nem volt afféle gyökeretlen esztéta-individualizmus, nem a polgári értéktöbblet-fogyasztónak filozófiája, melylyel az a sokaságnak túlságosan emberi s kollektív előrenyomulása elől menekszik az emberfölöttiség magasaiba s a tudomány kényelmetlen igazságai elől a művészet kizárólagosságába. A paradoxonok embere átlátta a paradox igazságot, hogy az individualizmushoz csak a kollektívizmus útján lehet eljutni, mert a felszabadult énhez csak a biztosított s megnemesített sokaságon át vezet az út, s hogy a művészet kizárólagossága csak ott keletkezhetik, ahol tudástól átítatott, jóléttől kifinomodott, egymásra való tömeghatásoktól kifejlesztett idegzetek magasabb személyes életműködésüket találják a művészetben. Paradoxul, de logikusan lelkesedett ez az arisztokrata az emberiségért, ez az egoista az összetartásért, ez a féktelen lélek a rendért, ez a korlátlan elme az alárendelkezésért, ez az élvező és ábrándozó ember a munkáért s a tudásért. Mellesleg mondva : megint csupa örök női, amint magasba von — az alárendelkezés e forradalmisága, az ellentmondások e logikája, az asszonyi lélek abbeli dialektikus fejlődő törekvése, hogy életrevalót szüljön. Életrevalót, még perverzitás közepett is, még Readingben is, mindenhol és

mindenhogy. S valójában nem is a dúlóvadas mult, melybe atavista mód visszaesett, hanem az emberséges jövendő, mely igézetesen megnyilatkozott benne: ez az, amitől a polgári szamarak megvadulnak láttára — s mint egykor az élő férfi ellen való hajsza, most a lebunkózhatatlan költő ellen való düh csak álruhája a jövendőtől való félelemnek, a változás ellen való gyűlöletnek. Aki személyes életében csúful elbukott, most költői harcában diadalmaskodik, a sokaság vele van s ellene csak egyesek vannak. Minden bűnével s minden hazugságával, minden hiúságával s minden felemás voltával ez az asszonyember mégis egész ember volt és felséges költő volt. Sírontúli hite végig terjed a föld hátán s zúgva száguldó tekéjét mindenfelől vonatkozásba fűzi az elcsendesedett ember néma sírjával. Ez is nekivaló valami: égi csillagba beágyazva a soha nem nyugvóban nyugodni.

A QUO VADIS-LÁZ.

(1901.)

Felkapott könyvek s felkapott emberek mindig gyanusak. Az igazán jó dolog többnyire néma büszkeségű uri kastély, mely csak alázatos és türelmes utánjárásra nyílik meg. Ahová mindenki mindjárt bejuthat, oda ritkán érdemes bejutni. Ezért, mondom, gyanusak azok a könyvek, melyeket illedelem dolga ismerni. Csak azok a jók, melyeket nem lehet nem ismerni, melyek, ha nem egyenesen, hát valami közön át jutnak a lelkekbe, ha másképp nem: a lélekedetteddel, tudatlanul, mint a levegő. Most tiz-tizenöt esztendeje a Quo Vadis-láznál sokkal komolyabb és általánosabb járta be a világot: a Nietzsche-láz. Szégyen volt: nemcsak Nietzscht nem ismeri, de nem imádni, nem isteníteni, nem hinni benne. Maga a rajongás érthető; a szerencsétlen költőnek — mert az volt — két nagy igéző

kristálya is volt: az idegesség s az értelem. Amit mondott s kivált ahogy mondta: a szeszélyes ugrádozásban, a rendszertelen játékban, a vakító fölragyogásokban s hirtelen kialakásokban, a sehol szaván nem fogható alakosságban s a nagy titkokat sejtető célozgatásban — jóleső, hízogó, a félistenségig nagyított képet kapott magáról az átlag-idegesség, mely különben rosszul begombolt mellények, felpofozott borosfiuk és font számra szedett antipirin formáiban szokott jelentkezni. Az idegesség alaptörvényeinél fogva a legotrombább medve is, hacsak ideges volt, büszkén és boldogan ismert rokonára ebben a csillogó, nyugtalan, kecsesen csapongó szitakötőben, mely a gyengeségnek a hatalom után való epedésével ringatta bele magát a királyi keselyűk világnézetébe. Az értelmesek pedig, kik előtt egyébként tudományos érték szempontjából gyanus lehetett volna e rendszertelenség s ez alakoskodás — a tudomány irtózik a hézagtól s gyűlöli az álarczot — szándékosan szemet hunytak e fogyatékokon, hogy elaltatott lelkiismerettel élvezzék ezeket a tivornyáit a fájdalmas kéjnek, melynek különösen a fájdalma megvált-hatatlan végzete az értelmességnek. Egyszóval: részegség volt; bántó vagy érthető, de részegség, s ha most kijózanodva latolgatjuk a Nietzsche hagyatékát: tudományos értéke kevés, művészi képe a padlón szétgurult gyöngyfüzéré, emberi alakja pedig a szegény fejfájósé, ki jóval vonzóbb, de nem sokkal eredetibb, mint a kapkodásban és ala-

kosságban hozzája annyira hasonlatos Carlyle, kinek gyomorhurutos világnézete Nietzsche előtt már negyven esztendővel ugyancsak a hősök tiszteletében lyukadt ki.

A *Quo Vadis*-nyavalya sokkal alacsonyabb rendű. Semmi finomabb lendület nincs benne, csak az az együgyű, izlés nélkül való föltápszkodás, mely azt hiszi, a szépségnek áldoz, ha aranyfestékekkel mázsol be mindent, a köpőládától a szentképekig. Ez, sietek megállapítani, nem magára Sienkiewiczre s az ő nevezetes könyvére vonatkozik, csak a közönségre, mely fölkapta. Ugyan: őrá magára is ráillenék e kép, valahogy úgy, hogy bágyadt neki a Szent Péter kupolájának patinás ódonsága, és csiszolgatja, hogy fényes legyen. De igazságtalanság volna ily sommásan végezni vele. A Sienkiewicz katholicizmusa nem rosszhiszemű, aminthogy e lengyel poéta általában tiszteletreméltó jelenség. Az ő katholicizmusa egyfelől a szlávok kiirthatatlan vallásosságából fakad — hiszen a tudományból vagy amit annak ítélnék: abból is vallást csinálnak, s a materializmusnak vagy idealizmusnak vagy marxizmusnak vagy anarkiának vagy akármi más istentagadásnak éppoly révületes dogmatikusai, mint akár az orthodoxyának, akár a katholicizmusnak. Fakad másfelől a lengyel nemes külön katholicizmusából, mely a lengyel nemzeti megváltásnak politikai programja. Hogy e megváltásukat a lengyelek mért éppen a pápaságtól várják, melylyel már ezer év előtt, hetedik Gergely pápa s

Bátor Boleszláv lengyel fejedelem napjaiban harcban állottak nemzeti és egyházi önállóságukért, s mely ma is jobb szeretné megtéríteni az eltévelyedett orosz orthodox báránycsapatokat, mint amennyire szereti az ártatlan és hű lengyelséget: azt mi távolállók éppoly kevésbé értjük, mint ahogy föl kell tennünk, hogy éppen azért nem értjük, mert távol állunk. Nagy és valóságos oknak kell annak lenni, mely, mint a lengyel írókat, a legkülömbféle kezdetektől egyforma vég felé, a katholicizmus felé hajt mindenféle egyéniséget. A világ azonban nem lengyel, sőt nem is egészen katolikus. A *Divina Commedia*, melyben a katholicizmus csakugyan megtestesült, sohasem volt oly népszerű, mint a *Quo Vadis*. A *Quo Vadis*-éhez hasonló sikere csak az oberammergau-i passziójátéknak volt, divatja első esztendeiben, mikor a bibliai máz, az olcsó érzelmesség, a garasos áhitat s a szinpadai mozgalmasság éppoly maga köré csődítette, felekezeti különbség nélkül, Európát és Amerikát, mint most a *Quo Vadis* köré. Az átlagember szereti a történetinek nevezett könyvet, képet vagy szindarabot, mert szeret komázni tiszteletének tárgyaival, s megállapítani, a hasukba látván, hogy valójában éppoly szegény és gyarlandó állatok voltak, mint jómagunk. S szeret rajongani oly örök eszmékért is, amelyekért való rajongás nem kerül többbe, mint három frank ötvenbe egy kötetért, vagy három márkába egy ülésért. Mint ahogy spiritista üléseken megidézik Napoleont és

Petőfi Sándort, s nem baj, hogy Napoleon nem emlékszik a saját hadjárataira, s a Petőfi Sándor lelke sokkal rosszabb verseket ír, mint az élő Petőfi, a fő az, hogy akármely fotográfus legény személyes érintkezésbe léphessen Napoleonnal és Petőfi Sándorral: azonképp a közönség előtt is az a fő, hogy mintegy az orra előtt folyjanak le újra a világ nagy eseményei, a gondolatok történetei, s mellékes, hogy ezeket úgy idézik szeme elé, ahogy azok sohasem estek volna meg. Vagy talán nem is mellékes, talán ez a fő; hiszen az események külső megjelenése a történetben is, az irodalomban is elzárja átértésüket a profanum volgus elől — s azok közül, kik a Quo Vadist olvasván, boldogan ismerik meg, hogy ők nem is tudták, hogy ők alapján ennyire katolikusok: vajjon hány akad, ki átértené a mai neokatholikus áramlat való jelentőségét, vagy követni tudná a pápák történetét a Ranke előadásában?

Magában véve, mint tisztán művészi termék, a Quo Vadis rossz könyv, vagy legalább is nem jó, mert sohasem lehet jó az olyan munka, melyben a szerzője nem tudja megcsinálni: sem azt, amit akart, sem azt, amit kellett volna. Példa világosítsa ezt meg. A Quo Vadis híres jelenetét így adja elő Sienkiewicz: Péter apostol menekül Rómából, hol teljes erővel dühöng a keresztények üldöztetése. Egy kis zsidó fiu van csak vele. „A nap leáldozott a hegyek mögött, s különös látvány tűnt az apostol elé. Úgy tetszett neki, hogy a sárga viszfény, ahelyett, hogy az égbe

veszne, lesikamlík a hegy hátján s szembe jő az uton.

Péter megállott és így szólt:

— Látod ezt a világosságot, hogy jön elénk?

— Semmit se látok, szólt a fiu.

De Péter eltakarta szemét a kezével s egy perc múlva így szólt:

— Valaki jön felénk a nap világosságából.

Hang azonban nem ütődött fülükbe. Környöskörül mélységes csönd. A fiu csak azt látta, hogy messziről reszketnek a fák, mintha láthatatlan kéztől mozognának, s a síkságon mind szélesebben ömlött el a világosság.

Megdöbbenve nézett az Apostolra.

— Rabbi mi lelt? kiáltott aggódva.

A vándorbot kihullott Péter kezéből, szeme maga elé meredt, szája kinyílt, s arcán meglepetés, öröm, gyönyörűség sugárzott.

Térdre hullott, égnek emelt karral. Ajka ezt rebegette:

— Krisztus! Krisztus!

Aztán végig vetette magát, arccal a földnek, mintha láthatatlan lábakat csókolna. Sokáig csend volt. Majd megszólalt az aggastyán könnybe fuladt hangon:

— Quo vadis, Domine? (Hová mégy, uram?)

Feleletet a fiu nem hallott. De az Apostol fülébe lágyan és szomorúan csengett a felelet:

— Mivelhogy te elhagyod az én népemet, én megyek Rómába hogy mégegyszer megfeszítsenek.

Az Apostol úgy maradt fektében, az uton, arccal a porban, mozdulatlan, hangtalan. A fiu már azt hitte: elalélt vagy meghalt. De végre föl-kelt, fölvette reszkető kézzel vándorbotját s szó nélkül visszafordult, szembe a hét halommal.

A fiu mint a viszhang ismételte:

— Quo vadis, Domine?

— Rómába, szólt szeliden az Apostol.

S visszament Rómába . . .“

Bizonyára: ez igen színes és fényben csillogó festmény. Ám, figyelmes olvasó, ki a könyvet véletlenül nem ismered s tartalmát eddig szándékosan nem mondtam el neked: mit vársz e jelenet után? Nemde valami hatalmas fordulatot, melyet az Apostol visszatérte okoz Rómában? Valami döntő mozzanatot, melylyel e visszatérés a regény cselekményét is elébbre viszi? S mindenestre valami földrengető összecsapását a diadalában elbukó pogányságnak s az elbukásában diadalmas kereszténységnek? Természetesen, mert csak úgy ok nélkül, cél nélkül és következmény nélkül a Megváltót nem rángatják le szinte a lábánál fogva a menyországból? Nos hát: nem; e jelenet a könyvnek már csak vége felé van, éppen hogy ott legyen; cselekménye: egy pogány római lovag s egy lengyel (vagy mint Sienkiewicz antikizálja: ligiai) rabnő szerelme és házassága már jó végre jutott; a keresztények üldöztetését, Pál és Péter kivégeztetését pedig oly fásult egykedvűséggel regisztrálja a költő, mint ahogy a Caraffa korabeli krónikák mesélik: tegnap Zim-

mermann Mátyás uramnak vétetett feje, ma Róth Jakab uramnak . . .

Vagy: Neró császár Ostiába utazik. Ez a kép is, a császári menet is színesen és mozgalmasan van megírva, mint ahogy általában a Sienkiewicz cirkuszi s egyéb antik képei erős színezésükkel éppúgy, mint némi tenyerestalpásságukkal nagyon emlékeztetnek az ő honfitársa, Siemieradzki képeire. A sokaságban, mely kétoldalt, a menetet nézi egy oda hengergetett szikladarabon ott áll Péter apostol is. A csöcselék szidalmakat szór a cézár felé, ki dühösen és félve jártatván szemét végig a sötét sorokon, pillantásával fennakad az Apostol kiemelkedő alakján. S most így folytatja a költő: „A két férfi pillantása kereszteződött. E jelentéktelen pillanatban szemtől szemben állott egymással a világ két ura. Az egyik, ki szétfoszolni készült, mint egy véres álm, a másik, a durva szőrcsuhába öltözött aggastyán, ki birtokába veszi a világot, ezt a várost is, örökkön örökké . . .“ Valóban ez a jelentéktelen pillanat történeti pillanat lehetett. De aki ezt pusztán csak megmondja vagy elmondja: az nem regényt ír, hanem krónikát; a művészet ott kezdődik, ahol az efféléket nem elmondja hanem megcsinálja a költő; megcsinálja úgy, hogy, bár ő maga egy szóval sem mutat rá, minden olvasója megérti, milyen pillanat volt ez a jelentéktelen pillanat. Már maga az is, hogy egy költő nagyon is kézzelfoghatóan adja tudtul, mit kíván munkájában megtestesíteni, már maga

ez észrevehető szándékosság is, mint Goethe mondja, elkedvetlenítő — s nem szeretem az olyan költőket, kiknek, mint némely kocsonyás testü békáknak, a bőrükön át meglátni egész vérkeringésöket. De hagyján, ha mégis vért és életet mutatunk. Ám aki csak a kocsonyáig jut el, a holt matériáig, melybe hiába igyekszik életet ömlesztetni: az nem tragikus alak, mint a Szizifusok, inkább mulatságos, mint a gyerek, ki mogyoróért nyult be a szűknyaku korsóba s nem tudja kihúzni a kezét, mert nincs lelke elereszteni, amit bolondjában megmarkolt.

Ha a lengyel poéta szűkebbre vonta munkája körét; ha szigorúan megmarad kis cselekményénél: a pogány lovagnál, ki előbb szeretőjévé akarja tenni a keresztény rableányt, de mikor a cézár elrabolja tőle s a cirkuszban a vadak elé vetteti: a leány után való epekedésében, kimentésére való kísérleteiben, ezek folytán őt is fenyegető veszedelmekben megpuhul s meg-nemesedik, s a csodamód, egy óriási erejű szláv rabszolgának a vadállatokon való győzedelmével megmenekülő leányt mint megtért hívő teszi feleségévé: ez a tárgy is nehéz és bonyolódott lett volna, de a Sienkiewicz jó keze és szívós türelme ki tudta volna alakítani. Ám a lengyel poéta nem tudott, talán nem is akart ellentállani a tárgya csábításának. Sokat, s elég önálló föl-fogással tanult is arra, hogy le tudjon mondani ismeretei értékesítéséről. Lengyel katolikus érzése éppúgy sarkalta, mint írói becsvágya — s

ahogy így összehord hetet-havat, pogányságot s kereszténységet, görögöket s zsidókat, Nerót, Jézust, Pétert, Pált sőt Petronius Arbitert is: a nagy vásznat beosztani, egységbe fogni, igazzá tenni nem tudja. Van egy-két kitünő alakja, például a furfangos görög, ki inkább afféle lengyel szédelgő, s főképp Petronius Arbitert, az író, kiben jóleső következetességgel testesíti meg az esztéta vivőrt, a művelt, istentelen és mosolygó pogányt, ki a nazarénus szomorúságot elfogadni nem tudja s kit az ő regénytöredékéből, a Trimalchio lakomájából, a parvenüség e kétezer éves létére is friss szatirájából valóban ilyennek ismerünk. Annál szintelenebbek s vértelenebbek a regényes cselekmény alakjai, s még inkább az apostoloké. S ezért még a jóból is baj támad; az olvasó egyszerűen nem értheti meg, hogy ez a művelt és mosolygó, vagy vad és kegyetlen, uraiban hitetlen, csőcselékében vérszemet kapott pogányság hogy hajolhatott meg olyan gyászos, bárgyú, egyhangú, élettelen és érzelgős krucifixbeiszerei előtt, amilyenek a lengyel poéta a kereszténységet s a keresztényeket festi.

Van a könyvben egy, a Sienkiewicz szokása szerint aláhúzott jelenet, melyben a pogány lovag, ki mikor a keresztény leányt el akarta rabolni, pórul járt, megsebesült, s a keresztények, ahelyett, hogy megölnék, kigyógyítják és szabadon bocsátják: a pogány lovag lehajol az Apostol, a rongyos vén zsidó kezéhez s némán megcsókolja

azt. A természetes nem ez volna; a természetes az volna, hogy a pogány, ha igazi pogány, mélységesen lenézze ezeket a halvérű zsidókat, vagy miket, kikben még annyi lendület sincs, hogy ellenségükön boszút álljanak. A kínaiak például így gondolkoznak az irgalmas európai katonákról. Sienkiewicz, a művelt és gondolkozó Sienkiewicz érzi ezt, mert siet megjegyezni: „Ha valaki tegnap azt mondta volna ennek a büszke pogánynak, hogy holnap megcsókolja ennek a vén zsidónak a kezét — bizony nem hitte volna!” Nem, nem, egészen bizonyosan nem hitte volna — de ez még semmi ahhoz képpest, hogy az olvasó ma sem hiszi, mikor pedig egy feddhetetlen jellemű lengyel költő szavára állítja, hogy az eset csakugyan megtörtént. Állítani nem elég, — bizonyítani is kell, vagyis, művészetről lévén szó, éreztetni.

Külömben, igaz szóval meg kell adni, hogy a Sienkiewiczénél hatalmasabb tehetség is megszegett volna e tárgyon, azon az egyszerű okon, mert a művészi munka meg nem állhat belső igazság nélkül, a tétel pedig, mely szerint Rómában a kereszténység diadalmaskodott volna a pogányságon, ebben a formában nem igaz. A kereszténység eddig, sajnos, még soha és sehol sem diadalmaskodott. A zsidók keresztre feszítették, a rómaiak pedig még rosszabbat tettek vele: meghamisították. Mikor Konstantinusz császár keresztény lett, nem Jézus lett cézár a világ felett, hanem a cézár lett ur Jézus felett is, és ró-

mai módon, hogy mai szóval mondjam, államosította a megváltást. Az a meghatóan kezdetleges szocializmus, mely az amúgy is erősen szociális érzésű Palesztinából kiindult, nyomban fölszívódott a római hatalmi rendszerben, mint ahogy fölszívódtak vallásában az idegen istenek. Soha a kereszténység eredeti gondolatai oly elnyomásban nem éltek, mint mikor a hivatalos kereszténység történeteiben merült ki a történelem. A római emberek elbuktak, de csak miután az egész világot egy nagy Rómává tették, a barbárokat rómaikká, s inkább a rabokat urakká, mint az urakat emberekké. Mint ahogy a Heliand-éposz középkori barát szerzője frank urnak, frank lovagnak ábrázolja Krisztust, kinek vára van és kísérete s ugyancsak röstellene olyasmit, hogy megbocsásson ellenségének vagy éppen számrháton vonuljon be Jeruzsálembe: azonképpen már Róma is csak úgy lett keresztyén, hogy elébb magához hamisította a kereszténységet. Nem mondom, hogy a Sienkiewicz elképzelte nemes kereszténységet, mely a pogányságon dialmaskodik, regényben megírni ne lehetne. De ez csak afféle utópia lehet, képzelt alakokkal s költött eseményekkel. A történelem alakjai és eseményei azonban szervesen összefüggenek annak való történetével — s igazsággal, tehát művészettel, azokból más vagy éppen megfordított történetet kialakítani nem lehet.

OCTAVE MIRBEAU.

(1901.)

1.

A franciáknak, boldog nép, megint van valakijök. Az ujságíró-irodalom formás egyformaságából megint kiválik s kiemelkedik egy egyéniség.

Ujságíró-irodalom : e szó a világért sem becsmérlés. Csak kimondással, megnevezéssel való megállapítása egy nem is megkezdődő, hanem már jó derekáig jutott fejlődésnek, melynek mása nemrég kezdődött a műiparban. Mint ahogy ebben a művészet hozzásimul a mindennapos élet szükségéhez s viszont magához akarja nemesíteni a mindennapos életet: az írás művészete mindezt már régebben megcselekszi. Mióta? Erre felelni kényes dolog. Megint csak az tűnik ki, hogy,

bármennyire egyoldalúnak szidják is a marxizmust, igaza van abban a felfogásában, hogy minden emberi dolog legaljában gazdasági. A költők azóta ujságírók vagy ujság számára írók, mióta írásból meg lehet élni. Mert, ugyebár, az ujságíróirodalomnak nem a megjelenés módja a főjege, hanem a megírásé. Ujságíró módon dolgozik minden író, ki akár derül, akár borul, akár a Múzsát látta magánál vendégül, akár az adóvégrehajtót, mindig és egyre megírja a maga penzumát. Ujságíró módon írt már a mult század elején Balzac és Walter Scott, kik az ő géniuszukat azzal a kimondott céllal fogták járomba, hogy pénzt szerezzenek vele. Ugyanígy dolgozott Dickens is, akár, mint Sketcheit, ujság számára írta, akár mint a Pickwick-Paperst füzetesen jelentette meg munkáit. Ellenben nem így ír, bár penzumát mindennap ledolgozza, Zola és Tolstoj, mert ő náluk a munka e módja egyéni hajlandóság és training, nem pedig annak következése, hogy könyvüknek ezen meg ezen a napon kell megjelennie. Aminthogy Zola éppúgy, mint Tolsztoj, akárhány regényük ujságban megjelent, valójában mindig terhére voltak annak az ujságnak, mert nem illettek kereteibe.

Pénzért vagy megélhetésért írni — ne tessék azt hinni, hogy ezzel kisebbíteni akarom az ujságírást, mint valami megfizetett mesterséget, mely eladott lelkiismeretekből élne. Ez, még ha olykor vagy akár gyakorta meg is esnék, nem volna fővonása az ujságírásnak. Petőfi is, életrajzából

tudjuk, verseit napról-napra, valósággal ujságba írta, ez volt egyetlen keresete is — de azért nem adta el sem politikai, sem művészi meggyőződését. Csakis külső véletlenség, hogy a kenyérért való dolgozás kényszerűsége szakasztott olyan ritmusba hajtja az írás mesterségét, mint például a pártelvekért küzdő legbecsületesebb publicistikát, mely az írókat az ő aznapi kedvével s képességével s az ő nagyobb művészi koncepcióival éppily kevésbé törődve, a maga mindennapos szükségéi szerint kényszeríti lelkesülni, taktikázni, koncipiálni. Bizonyos, hogy Balzac az ő művészi meggyőződéséből egy szemernyit sem engedett azért, hogy esztendőkön át éjjel-nappal szinte egyfolytában írhatta regényeit. De az is bizonyos, hogy, ha e regényeit nem kell vala ily lélekszakadva megírnia, azok művésziebben volnának megírva, tökéletes lenyomatai volnának az ő teljes egyéniségének, s nem, mint így, csak elmosódó lábnyomai. Nem amit mond, hanem ahogy mondja: abban változtatja meg az írókat az ujságba való vagy ehhez tehnikájában hasonlatos írás; a meggyőződése lelkiismeretét nem módosítja, de igenis az írását. A régi író vagy vagyonánál, vagy szegénységénél fogva, ha meggyőződésében nem is, de művészetében többnyire független volt. Alakíthatta, forgathatta, cicomázgathatta dolgait — ráért vele, mert a kenyér, vagy az aktualitás vagy egyéb szükség nem hajtotta. Horácius kimondhatta, hogy „kilenc esztendeig ülj egy verseden“, mert e kilenc éven át Maecenás fűtött

neki, ha a Soraktét hó borította, s ellátta falermumi borral, ha torka kiszáradt. A szegény sorú költők talpat nyaltak vagy nevelősködtek vagy hivataloskodtak vagy szabadon éheztek, de mindig ráérték a művészi munkára. Arany János for-gathatta elméjében, amíg kellett, verseit, mert ami az ő csekély igényeire kellett, azt megkereste mint szalontai jegyző, kőrösi tanár s akadémiai titoknok, délutánra vagy éjszakára pedig bezárkózhatott a Múzsával. Petőfinek már nem volt polgári mestersége, mert, úgy ahogy, megtudott élni versírásból. S ha véletlenül az ő tehetségének improvizáló hajlandósága nem találkozik a kenyérkereset improvizáló kényszerűségével, az ő drága alakja duplán törött oszlopa volna a magyar költészetnek.

2.

Octave Mirbeau-ról van szó, s nem tértem el tárgyamtól annyira, mint gondolnák. Nem gondolkoznék tudományosan, aki megsiratandó betegségnek, s nem természetes fejlődési foknak s formának tekintené az irodalomba mind uralkodóbban belevegyülő ujságíró-irodalmat. De viszont a saját mestersége iránt való hajlandóság-nak áldozná fel az igazságot az ujságíró, ha le-tagadná vngy szépítené, hogy, mint minden fejlődésnek, ennek is nemcsak nyereségei vannak, hanem veszteségei is. Kedves tárgyam, amit érdemes volna egyszer bőven kifejteni, hogy a technika egy-egy haladása hány szépségnek,

ügyességnek halálába kerül; hogy a puska így ölte meg azt az ügyességet, melylyel az íj idegét meghúzzák, a keményített gallér azt a szép mozdulatot, melylyel a jabot fodrát megigazítják — és így tovább. A gyors és trainlges írói produkció is így rombolja szét az átgondoltság s tervszerűség hagyományos gyönyörű formáit, mint azt a francia szépírás egyik legnagyobb emberén látni: Maupassanton. Ez a félelmetes művész nemcsak vérségre volt rokona a nonum prematur in annum valóra váltójának, a tévedhetetlen Gustave Flaubertnak. Ő maga is arra született, hogy gyémánthegyű látásával s acélos ujjaival konstrukciókba foglalja mondanivalóit. De ő — el lehet mondani, mert maga vallotta be — pénzért írt. Nem mintha enélkül nem írt volna, de így, hogy keressen, valósággal agyonírta magát. Nos hát: amiknek, mint egy-egy kisebb novellájának, átgondolására s megszerkesztésére az övéhez hasonló géniusznak s akaratnak elég az egy perc hevülete vagy az egy nap avagy egy hét ideje: ezek a dolgok tökéletesen kerültek ki keze alól. Regényei nem — pedig novellái sokkal tudatosabban vannak megszerkesztve, hogysem azzal lehetne mintegy vigasztalódní, hogy nagy dolgokra nem futotta a lélegzete. Dehogynem futotta — csak lett volna lélegző ideje.

Viszont: a haladás nemcsak veszteséget jelent, hanem felszabadulást is. Van bizonyos fajtája az írói tehetségeknek, mely évszázadokon át némán veszett el a világ számára, mert fogyatko-

zásai miatt nem találta meg a maga mondandója számára való formát. Vannak írói lelkek, melyeknek mindenük megvan az íráshoz : stílusuk, megfigyelésük, nyelvbeli készségük, erős temperamentumuk — csak alakító képességük nincs. Régi naplók s levelezések mutatják, hogy a céhen kívül állók közt hány nagy író tehetség pusztult el meddőn s gyümölcstelen. Nem volt erejük maguk alkotni meg a maguknak való formát, a hagyományosak közt pedig nem találtak maguknak valót. Fázva, éhezve, minden ellenségnek kiszolgáltatva : így bolyongtak s pusztultak el nemzedékről-nemzedékre ezek a szegény meztelen csigák. Az ujságíró-irodalomnak kellett elkövetkeznie, hogy megadja az ő tehetségeik számára is a csigaházat. Hogy formává alakítsa a formátlan-ságot. Hogy konszisztenciát adjon a kóválygásnak, teret a fogyatéknak s iparendélyt a céhen kívül valóságnak. Olyan könyveket, mint az Octave Mirbeau két legjobban megírt munkája : *A Journal d'une femme de chambre* s *Les vingt-un jour d'un neurasténique*, ilyen könyveket nem igen írna író, kit az ujságírás mindezekre bátorrá nem tett.

3.

Igaz, hogy e formátlan forma egy kicsit neveltséges. Az embernek eszébe jut az egyszeri ember, kinek volt egy vadászanekdótája, s azt mindig úgy fűzte a beszédbe, hogy java beszélgetés közben megállt, úgy tett mintha hallgatóz-

nék: mintha lőttek volna valahol . . . erről jut eszembe . . . — és elmondta az anekdotát. Octave Mirbeaunak fárasztóan sok adata van a legkülömbözőbb fajta emberekről. Passziója, sőt perverzitása: megfigyelni, egyre csak megfigyelni az embert, minden körülmények között. Ugyanily lobogó vágya e megfigyeléseit közzétenni, szemünkbe vágni, belevegyíteni mindenbe, szépirodalomba, politikába, társadalmi küzdelembe. Csak formája nincs, amibe beleilleszse. Táncolnak előtte az emberkéi, s nem tud egy jóra való cselekményt, amiben összehozza őket. Mintha az élet nem nyitott könyv, hanem abécérendbe rakott enciklopédia volna: az emberek, mindegyik a maga teljességében, de egyik a másikkal semmiféle összefüggésben, nem egymással, hanem egymás mellett élve: így élnek az Octave Mirbeau rovargyűjtő emlékezetében. A Szobalyány Naplójában még talált valami, igaz, hogy nagyon külső, keretet az alakjai összefoglalására. A szobalyány megfordul Párisban, megfordul vidéken, idegenből idegenbe megy, kéthetes vagy kéthónapos regényei vannak, melyeknek nincs folytatása, emlékezetében s emlékeiben olyan emberek élnek szorosán egymás mellett, kiknek egymásról semmi tudomásuk. Igaz, hogy ez a szobalyány művelt szobalyány, művelt, elmés, betegesen, hogy úgy mondjam neuraszteniásan értelmes, és legvadabb elfogultságában, legbecsületesebb gyűlöletében épp úgy, mint legperverzusabb vonzalmaiban is elfogulatlan s világos látású, akárcsak

— Octave Mirbeau. Mindazonáltal olyan megnyerő, hogy ne mondjam nőstény ordenárésággal szólja meg minden rendű és rangú embertársait, hogy az ember sokat elnéz neki, még azt is, hogy csak álarc. Aztán meg meséje is van ennek a szobalyánynak; egy hátborzongatóan tudatos szociologopszihopathologus mese, melyben ez a perverzus nőstény megtalálja a maga perverzus hímjét, egy Krafft-Ebingből kiszabadult nacionalista paraszt kertészt, ki két lábon járó szobra a parasztnyugodtságnak, keménységnek, szívósságnak és ravaszságnak. Ez a szerencsés forma, bár minduntalan megbomlik s nehezen kerül megint rendbe, a Szobalyány Naplóját szerencsés könyvvé teszi. A Neuraszteniás Három Hete már nem ily sikerült. Ez a forma már nagyon is laza. Valaki, aki már alig leplezi, hogy ő Octave Mirbeau, szabadságidejét egy pirenéusi fürdőben tölti. A könyv nem egyéb, mint napról-napra való megemlítése mindazoknak, kikkel a fürdőn találkozók vagy akik a fürdőre megérkeztek, s minden névhez, mintegy kommentárul, az emberéről egy-egy pompás jellemzés, elmés szatira vagy álomrontóan groteszk novella van írva — s ez minden. Ezeknek az embereknek a Mirbeau lajstromában sincs egymáshoz több közük, mint az idegenek névjegyzékében. Eleinte elragadja az olvasót a Mirbeau tagadhatatlan genialitása. Elképeszt, hogy mennyi fajta embert ismer, akik mind: nemcsak egymástól különböznek, de magától Mirbeautól is. Az is imponáló, hogy ez a

szenvedélyes pártember, ez az egyszerre szociálarisztokrata és belletrista demokrata, ki a szépirodalomba is átviszi a nacionalizmus és feudalizmus üldözését, s a legkülömbféle ilyen típusokat leírásaiban s mesécskéiben egyformán beteg, gonosz és perverzus gazembereknek írja le: hogy Mirbeau ezeket a beteg állatokat mégis mily megértéssel sőt majdnem szerelmes vonzódással nézi, akár egy bicêtrei orvos. A nézőt elbájolják az idegrázóan vagy idegbénítóan hangulatos tájképek, s az író egyetemességéről a legjobb véleményt kelti emberismeretének minden osztályra, foglalkozásra, sőt egyes vidékekre s nemzetekre is kiterjedő sokoldalúsága. Nem utolsó dolog a biztosság sem, melylyel Mirbeau, a legpártosabb torzképrajzoló, a Henri Becque tanítása szerint nem kimondottan kommentálja embereit, hanem azáltal magyarázza meg őket, hogy egyszerűen: vannak. Elmélázván, eszedbe jut a dicső La Bruyère: micsoda mély filozofémák s kerülgető refleksziók kíséretében merte ő csak, s micsoda tipussá való átdesztillálásban, így egymásután szemünk elé állítani embertársait! Néha, a komorabb lapokon, szinte Danténak érezzük magunka, kit egy Arisztofaneszba oltott Virgilius vezet végig az élet poklára kárhoztattak során. De csakhamar beáll a visszahatás. Mindenek előtt: az emberiség e kicsinyes mustrálgatása veszedelmesen közel áll a reporter-bizalmaskodáshoz. Azután: plus ça change, plus c'est la même chose. Megint egy à propos és csupa

à propos . . . Szerezd ábécérendbe a világ legelmebb anekdótáit: a könyved unalmas lesz. Rakd ki az asztalt gyöngyszemekkel: nem sokkal szebb a báránymélnél. Az ember eltompul a geniális megfigyelések iránt, mint ahogy eltompul Professor Hermann iránt is, ha reggeltől estig egyre kártyafogásokat mutogat. A könyv derekán elfog a fásultság, mint mikor harmadnapja utazol a vasuton. Igen, ha az a szép asszony még egyszer visszatérne. Igen, ha az a csalfa legény újból felbukkanna. Igen, ha akiket megszerettünk vagy meggyűlöltünk s érdeklődésünk felkelt irántuk s ha azt az energiamasszát, melyet egyéniségük jelent, munkában látnók, egymással való küzdelemben, melynek váltakozásai, bonyodalmai, alakulásai s meghiggadásai vannak, — a végén, mint a vihar után, partra vetett hullákkal, elcsöndesült habokkal, révbe érő utasokkal . . . De így? A dolog fá-citja az, hogy: hej, de sok különféle teremtménye van a jó istennek! Ezt már tudtuk Octave Mirbeau előtt is, s nem szorultunk könyvre, hogy még jobban tudjuk.

4.

S ennek a fejtegetésnek: ennek van-e fá-citja? Van és pedig az, hogy mint az iparművészet s minden formatágító haladás elé, az ujság-író-irodalmi forma elé is határt szabnak a célszerűség törvényei. Mint ahogy lélekfestéssel nem lehet ülődeszkákat dekorálni, de mint ahogy a

legművészibb ipar sem felejtethi el, hogy a szék elsősorban arra való, hogy üljenek rajta: azonképpen az írónak sem szabad elfelejtenie, hogy cikkeknek vagy vázlatoknak egymás mellé való lenyomtatása még nem könyv. Az ember belseje csak akkor tolmácsolja önmagát, ha az ember cselekszik — s több ember csak akkor érdekel bennünket egyszerre, ha cselekvéseik egybefűződ-
vén, egy cselekményben ragadják meg érdeklődésünket. Hogy milyen legyen ez a cselekmény: azon szükíteni vagy tágítani az írói technika haladásának dolga. De akkorát, úgy látszik, sohasem tágíthat rajta, hogy elszakítsa.

ZSARGON.

(1909.)

1.

A nyelvről, melyen Morris Rosenfeld az ő verseit írja, a félművelt zsidók azzal a meghitt gúnnyal szoktak beszélni, azzal a tüntető elfogulatlansággal s elfogult lenézéssel, ahogy az ember arról beszél, amin már túl van, ahogy a francia és angol köntösben járó zsidók legtürelmetlenebbek elmaradt testvéreik zsubec-ce és pájesze iránt.

Ez a félműveltség éppoly velejárója a ghetónak, még a leomlófélben levőnek is, mint maga a zsubec és a pájesz, mely szintén a félművelt ember abbeli görcsös igyekvésének maradéka, hogy, ha ne is hozzáalakuljon, de hozzátörlesz-

kedjék az urakhoz s az előkelőkhöz. A zsubec s a pájesz az északkeleti zsidóság hajdani urainak, a szláv főnemeseknek viselete volt, s haladási igyekezet jeléből úgy maradt meg rajt' elmaradtság bélyege gyanánt, mint az Izidor, az Ármin, a Lipót nevezet, mely a spanyol, a német az osztrák védőszenteknek, nemzeti nagyoknak, uraknak és császároknak névtárából való. A hajdani zsidó számára a zsubec ugyanaz volt, ami ma az idősebbje számára a díszmagyar, a fiatalabbja számára a huszár-bricsesz, a pájesz meg ugyanaz, ami tegnap a császár-szakáll volt, ma pedig az oldalt választék s a beretvált ábrázat.

A zsargon, amelyen nem finom dolog beszélni, még kevésbé érdemli meg a lenézést, mint a zsubec meg a pájesz. Az elfogulatlanság, mely a pidjin-english-sel hasonlítja össze, kétszeresen téved: abban, hogy a pidjin-englisht lenézi, s abban, hogy a zsargont ehhez méri.

A pidjin-english, tudnivaló, a keletázsiai partok, a polinéziai vidékek pidjin- vagyis business-nyelve, mely mellett különben ujabban kifejlődik a pidjin-german is, s viszont, a németalföldi hatalom elhanyaglásával, visszahanyatlik a pidjin-dutch. Már maga az, hogy a szükség s a célszerűség fejleszti vagy hervasztja ezeket, ovatosabbá tehetne e pidjin-nyelvek értékelése iránt, mert ami szükséges és célszerű, az, ha még oly tökéletlen is, magasabb rendű a legfejlettebb hasznavehetetlenségénél, — csakúgy, mint ahogy az első puska-poros fegyver nyilván tökéletlenebb volt, de mégis

magasabbrendű, a leggyönyörűbben kirakott ijjnál. A pidjin-nyelveket az a szükség s az a cél termi meg, hogy a keleti elmaradt népek legelmaradtabb osztályai, a kulik, a munkások, a matrózok, élhessenek a nyugat fejlettebb nyelveivel, melyeknek bonyodalmassága felesleges az ő egyszerűbb világuk kifejezésére, s gazdagsága viszont mégis csak szegény a sok mindenféle keleti, üzleti és mesterségi fogalom tolmácsolására, melyet a nyugat nem ismert, mikor nyelvei kialakultak. A pidjin nyelvek tehát szerkezetükben s kifejlésükben hozzá vannak egyszerűsítve a kelet kis emberének eszéhez és szájához, viszont hozzá is vannak fejlesztve a kelet, az üzlet, a munka külön sajátosságaihoz. Látnivaló ilyenformán, hogy a pidjin még sem oly utolsó dolog; a Shakespeare vagy a George Meredith nyelvéhez képezt a pidjin-english tagadhatatlanul barbár és tökéletlen, de a pidjin-english-sel lehet dolgozni és boldogulni, a Shakespeare vagy a George Meredith nyelvével pedig nem. Épp úgy, mint ahogy a walesi hercegnő high-neck-dress-sze mindenestre tökéletesebb, mint a fellah-lyány karton-szoknyája, de karton-szoknyában lehet kapálni, high-neck-dressben pedig nem. S a mai karton-szoknyának vagy munkás-blúznak annál is inkább megvannak a maga jogcímei a high-neck-dressekkel s a díszmagyarokkal szemben, mert a leghighneckebb dress vagy a legmélyebb décolleté, a legpompásabb díszmagyar s a legpaszományosabb nagyköveti frakk sem egyéb, mint a haszontalan cifráig való

felfokozása valamely hajdani kapáló-szoknyának vagy gulyás-gatyának, — s a jövő idők frakkja vagy décolletéja nem a mostaninak lesz folytatása, hanem a mai munkás-blúzból és kartonszoknyácskából fog kivirágozni. Az eljövendő nagy Kozmopolisz Shakespeareje és Meredithé nem ezen őseinek nyelvét folytatja majd, hanem valami új nyelven fog írni — ha angolon, hát olyanon, mely a pidjin-englishből fejlődik majd ki.

Ám a zsargonra mindez nem illik rá. Ha van jövője, lehet, hogy ilyen jövője van, de multja egészen más. A zsargon a Rajna vidékeinek, a Palatiumnak, a frank törzseknek középkori német nyelve, melyet fejlettségéből az azzal élő zsidóságnak annál kevésbbé kellett visszacsökkentenie s egyszerűsítene, mert maga voltaképp műveltebb volt, többet tudó, többre gondoló, több hagyományból, tapasztalatból és összeköttetésből több érdeklődést szívó, mint urai, kiknek nyelvét átvette. Filozofus, teologus, utazó és kereskedő nép volt; szent iratai, istenes tudományának művelése révén orvosi, jogi, matematikai és filológiai dolgokkal foglalkozó, melyek számára éppen nem volt tág köntös az akkori németség gondolatainak szabása. Ez az a nyelv, melyet megtartott a német gheftókban s melyet magával vitt a szláv világokba, előbb úri szabadságba, majd, lassankint, gyászos lesülyedésbe. Igaz, e sülyedés rendjén le kellett volna sülyednie műveltségének is s ezzel együtt leromlania a nyelvnek is, melyet ősei átvettek. Ám a gheftó zsidájának az a kettős

sajátsága, hogy egyfelől istenes és tanuló nép, akinél a gazdag is megvetett, ha nem ismeri isten igéit, a szegény is tisztelt, ha tudós ezekben, s a legnyomorúttabb kézműves is ily istenes tudós töprengésben és kimívelődésben tölti életét, — másfelől pedig, hogy miként istene az egyetlen és igazi ura, ki nemcsak mindenütt jelen van, de mindenbe bele is szól és minden lélekzetét és gondolatát megszabja, istenes tudománya is felöleli az élet, a társadalom s a gondolkodás minden lehetséges vonatkozásait, mindazt s azonfelül még ezerfélét, ami azóta bölcsélet, erkölcs, orvosi elmélet és gyakorlat, közegészségügy, házassági és kereskedelmi jog, földrajz, geometria, matematika és filozófia gyanánt különböződött el: e kettős sajátság az enclave zavartalanságában s a folyamatosság frissességében meg tudta tartani a lesüllyedt, leromlott, torzzá vedlett zsidót is nem ugyan a mai, de bizonyos tekintetben a régi babilóniai és görög, majd az arab, a mór, a dél-francia középkori műveltség bizonyos fokán, amely lehet elmaradt, de sem nem sovány test a régibb német nyelv köntöséhez képpest, sem nem kevés vér, villamosság és mozgó az agyvelőkhöz képpest, melyekből e nyelvnek tovább kell táplálkoznia. Ezért a leglengyelebb s a legfanatikusabb zsidó is nemcsak hogy nem barbár nép, de homlokegyenest ellenkezője a barbárnak, — paradoxnak tetszik, de úgy van, hogy mentül torzabb és leromlottabb, annál igazabban, hogy úgy mondjam: a degeneráltság magasáig kultúrnép,

s épp ezért nyelve sem barbár nyelv, mint a pidjin-nyelvek, hanem kultúr-nyelv; mentül groteszkabb, annál inkább ékes a kultúr-nyelv legbiztosabb cinozúrájával s legismertetőbb bélyegével: a népegyéni sajátossággal.

2.

Ez a nyelv, mondom, grammatikájára és szintaxisára, szótárára és idiotizmusaira nézve német, zamatosan, és, mint minden nyelvi zamatosság, egy kicsit parasztian német, ami mindjárt melegágya a legbájosabb interferenciáknak a lassúbb parasztiság s a fürgébb városiasság lüktetéseinek elvegyülésében. Meg is őrizte sok ódon délibb szépségét és tökéletességét e nyelvnek, mely a mai német irodalmi nyelvben azóta, mint felesleg, elkopott, vagy a rettenetes észak-német inváziótól elsodortatott s annak ridegebb tárházából helyettesített. Nagyon sok zsidó és szláv szó, olykor fordulat is került bele — annyi, hogy az e nyelvekben nem járatos német, még zsidó ember is írásban nehezen, beszédben meg egyáltalában nem érti meg — de épp ily kevésbé érti meg a bécsi német a hamburgit, vagy éppen a felső-német a németalföldit. Ám maga a nyelv, mindent összevéve, német, s egyéni bélyege és sajátága, mondom, abban az interferenciában áll, melyben nemcsak a parasztiság elvegyül a városiassággal (hiszen ez magán az ősi nyelven belül is végbement s a német zsidóság bizonyos fokig városi, kézmíves és kalmár nyelvet váltott magá-

hoz), hanem általában a nyugatiság és keletiség összelüktetésében, a lassúbb, nehézkesebb, de biztosabb germán gondolatmenetnek a fürgébb, agyafurtabb, dialektikusabb zsidóval, s viszont a merengő, érzékeny, szimbolikus és szintetikus német fantasztikumnak a logikusabb, absztraktabb, analitikusabb és határozottabb zsidó világnézet-
tel való összetörődésében.

Még tovább: a szentírásból belekerül e nyelvbe egy másfajta nagyvonású primitivség, mint aminő magáé az ősié. A talmudból, a gemórából belekerülnek az alexandriai görög, bele az arab, bele a provencai lélek járásának nyomai. A zsidóság helyzetéből belekerülnek a humoré mellé, mely az úri, de egyszerűbb népek sajátja, a gúnynak, az iróniának, a csúfolódó elmésségnek formái, melyeknek titkában a fürgébb eszű elnyomottak állanak boszút hájasabb fejű elnyomóikon. (Mellesleg: ilyes hatást, még pedig görögöt, lehet észrevenni a latin nyelv fejlődésében is, s az idegen nevelésű Martiális sokkal bájosabb és orozva gyilkolóbb formáit találja meg, mint a nehézkező római Juvenális.) S ugyanezen okból s ugyanígy a saját maga lenézéseé és kifigurázásáé, melylyel az úriság és előkelőség után vágyakodó köpi le a maga alacsonyságát, leromlottságát vagy tehetetlenségét. Mindez adalékból és hatásokból olyan nyelv keletkezik, mely nem keverék, hanem egyéniség, és pedig bájos nyelv, melyben a germán merevség meglágyul s kiformásodik, mint ahogy a világ legszebb asszonyai az ilyenféle el-

vegyülésből született amerikaiak s nevezetesen new-yorkiak, kiknek szépségében számlálatlan ily lágyító hatás teszi emberiebbé, nőibbé, elragadóbbá az angol nőnek túlságosabb, földfelettibb, egy kicsit férfias szépségét.

Nem mondom, hogy ez a nyelv szépségre vagy tökéletességre fölérne a régi göröggel vagy a mai franciával — a két legfejlettebb instrumentummal, mely (a nyugati ember értesültsége szerint) az emberi elme közlései számára eddigi használatban kifejlődött. Inkább olyas fokon áll (bár e hitemnek semmi különösebb értéket nem tulajdonítok s a legelső ellentmondásra hajlandó vagyok letenni róla), mint az olasz, melynek ugyancsak egy ősi népnelv, még pedig paraszti-ból városiba átment, volt ágya, s ebbe ültetődtek bele a legkülömbféle nemzeti, foglalkozási, érdeklődési és helyzeti kultúrák formái. De az olaszszal szemben is az hiányzik róla, ami mind e nyelveket oly fenségesekké teszi: az irodalmi használatban való kipallérozottság. Sem eredendő német idiómája (legalább nem igen), sem maga a zsargon (ez egyáltalában nem), nem fejlett és csiszolódott az írói művészet szép kényszerűségeitől; mind a legujabb időig a zsidóság tudósai és költői az ő keleti nyelvükön vagy nyelveiken írtak; a zsargon csak beszélő nyelvük volt, s tele van az ilyennek lomposágaival s határozatlanságaival. (Bár nem mindenképpen, mert a szlávból s a zsidóból — s egy részükben éppen irodalmi kialakulású — igen pontos, meghatározó,

szabatosan absztraháló vagy kézzelfoghatóan érzékeltető kifejezéseket vesz át sok mindenre, amit az ő német szó- és formakincse még nem ismer, még nem különböztetett meg, vagy nem elég szabatosan vagy érzékelhetően). De viszont friss is, fordulatos, rögtönzésekre s a mimikával fel-
 érő megéreztetésekre képes, mint éppen a beszélő nyelv, melyet a külső szabatosság nem nyügöz
 abban, hogy — az ő dolga, mivel éri el s akár kéznek, lábnek s arcjátéknak segítségére hívásával, de: kifejező legyen. Az irodalmi nyelvek is ilyen származásúak, s ha élnek, ilyen táplálkozásúak, — de mint ahogy az élőbeszéd hatása egyre pattantgatja az irodalminak kapcsait, viszont ennek szorosságai egyet-mást elsorvasztanak amannak vérkeringésében. Az irodalmiság e mellfűzője nem sorvasztotta soha a zsargont, mely egészben véve olyan, mint a nagyszemű szép zsidó lányok, kiket vidéken átutaztában lát az ember az utcaajtókban; mint a magyar nóta Trézsije, aki csak kocsmárosné lyánya, de válogat a rézitcébe', melyik illik a kezébe.

3.

Szép kép és szép mozdulat. Lehunyom a szemem s látom a söntést; kívül a rácson, zöld asztal körül s hamisan odapislantva, az embereket meg a legényeket, belül pedig a lompos szép lányt, amint morcsos kelletlenséggel, de negédes kacérsággal is emelgeti az itcét, kiszámított kiszámítatlanságban. Ilyesmi az, amit a

szobrásznak meg kell kapnia; ilyesmi az, ahol a művészet megkezdődik. A származás, a fejlődés, a helyzet s a hatások ezerféleségei ezerféle sajátosságot termelnek, melyek egy egyéni sajátossággá nőnek össze, s mindegyikben benne van ez az egész egyéniség s ezzel, ugyebár, a művészivé való emelkedés lehetősége, sőt ez után való kívánczósága, mert mindegyiknek, még a legcsúfabbnak s legundokabbnak is, megvan vagy meglehet a maga szépsége és költészete.

Megvan. Megvan még a taknyosságnak s a tetvességnek is; aki nem hiszi, menjen el a Wertheimer-kávéházba, és, ha ért egy kicsit színészethez és beszédhez, nézzen és hallgasson meg egy Littmann Pepi nevű, nem is tulságosan fiatal s éppen nem legszebb lengyel zsidó lányt vagy asszonyt, aki kaftános s pájeszes zsidó legénynek öltözködve és zsargon-nyelven énekel mindenféle sikátori malacságot és ghettó-érzelmességet, de oly szentelen jókedvvel, oly patakozó biztossággal, olyan egy szempillantás alatt egybemarconizódó összeköttetésben az egy szavát alig értő közönséggel s oly elektromosan megtöltve első kilépésével szinpadot és nézőteret, hogy, vakaródzva s kezefejével törülve meg az orrát, föl is hüppögve, amit le nem törült s nem is alt, hanem basszus hangon, nem is énekelve, hanem kiabálva, olyan erre született megtestesítője a fajtája népiességének, mint csakis Blaháné, az ő bájosságában, a magyarnak, és csakis Hansi Niesse, az ő huncutságában, a bécsinek. Igen,

ami elektromosság, mint a leideni palackba, bele van igézve egy fajiságba, egyéniségébe, külsőségeibe: mindaz kiserked, kisercen, kisziporkáz és kipattan e pompás nőszemély kövér ujjai alól, kivillámlik a vele stagionező oláh-zsidó szintársulat primitív és érzelgős darabjainak rabbinus-személyeiből, kitáncol marsalik-figuráiknak, a sekrestyés samesznak, a házasságszerző sadhennak retekboffenéses mókáiból, bakugrásos táncáiból, s megsejtetésével csap meg annak, hogy mi minden lehet: nem beletemetve, csak belerejtve s benne csak rejtőzködve az egész fajiságban, és, ami minden fajiságnak legteljesebb kincsháza, a faji értékeknek, hogy úgy mondjam, nemzeti jegybankja: az ő saját nyelvében.

Lehetetlen, hogy e fajiság költői kifejeződés után ne kívánkozzék, aminthogy meg is találta a legkülömbféle nyelveken, a legkülömbféle nemzetek irodalmában. De az is lehetetlen, hogy, bár tökéletesebb nyelvek eszközével, magasabb közönség elvegyülésében, az emberiség vezérnyi költőiben s a világköltészet legmagasán oly híven és teljesen kifejeződjék, mintha bár kisebb emberei, de teljesen az ő szavát találják meg, s az ő sajátabb nyelvének sajátabb réziticéjében tudják elének önteni az ő elégyítetlen érzéseit. Heine hasonlíthatatlanul nagyobb géniusz és költőnek száz évben egyszer nyíló áloé-virág a szabóműhely ablakának ahhoz a muskátli bokrához képeest, aki Morris Rosenfeld. És bizonyos, hogy zsidó, erősen, tipikusan, sugallatosan zsidó. Mind-

azonáltal Morris Rosenfeld, akire pedig már maga Heine is szemelláthatóan hatott s hatottak rá német és angol költők és hatott rá silányabb kolportázsköltészet is, mint a nagy Heineé: sok olyan szépségét és melegségét idézi fel a zsidó léleknek, mely Heinéből már hiányzott. Sok mindent, ami e német úri embernél már csak olyan átérzett csináltság, mint Goethenél a perzsa keletiség: skurrilis nyelvének, megkinzott szabólegénységének s tapogatódzó öntudatlanságának erejével ez a kisebb költő oly szívbekapóan tud világgá zokogni, hogy haladást és meggazdagodást jelent a világirodalomban, még Heinéhez képpest is és mindenkire képpest. Bizonyára nem másképp, mint jelentett Burns Shakespearehez vagy, hogy megfeszítsem a példát, Petőfi Goethehez képpest. De így és ennyire, s általában azzal, hogy zsidó ember és zsargon-nyelven ír, de különösen azzal, hogy szegény ember, munkás ember és olyan nyelven sír és sóhajtoz, — mert többnyire csak sír és sóhajtoz, — amely sokkal több szegény embernek volt nyelve, mint gazdagé, s amelyen többet sírtak, mint nevettek.

4.

Morris Rosenfeld nemcsak zsidó-költő, hanem proletár-költő is — s ez több annak a véletlenségnek következtetésénél, hogy egy szegény zsidó szabóembernek lelkéből is nőhetnek különös virágok.

Hat vagy hét esztendeje, hogy a világnyelv

természettudományi lehetőségéről elmélkedvén, azt fejtegettem,* hogy valamint a szocializmus vagy a kollektivizmus nem megölné, hanem, az embernek a természettől való függetlensége közepett, egyetlen lehetséges megváltója az egyes ember egyéniségének: a szociáldemokrata nemzetköziség, a művelt emberiségnek a szervezett munka egységében való elrendezkedése is szemellátható felélesztője a nemzeteknek, a faji és népi egyéniségeknek. Ez a nézetem akkor éppen szociáldemokrata barátaim körében keltett némi meghökkenést — azóta e csírájával és felvillanásával az igazságnak messze elmaradtam úgy a szociáldemokrata elmélet, mint a gyakorlati fejlődés valósága mögött. Az osztrák renaissancenak, mely látó szemünk előtt végbemegy, még a művészeti-nél is külömb fejezete az osztrák szociáldemokrácia elszánt állásfoglalása a nemzeti autonómiák mellett, valamint az elmélet, melyen, különösen az Otto Bauer s a Karl Renner kifejtésében, ez a gyakorlati politika épül. Különösen szép Otto Bauernak az a megfigyelése, hogy mint ahogy voltak történelem nélküli, mert a tompa szenvedés öntudatlanságában élt osztályok, ugyanúgy voltak, rendszerint ilyen osztályelvegyülésben, történelem nélküli nemzetek is — s történelmük ott kezdődik, ahol öntudatra való ébredésük. Ilyen öntudatra való ébresztés és tisztelet és szabadság minden egyéniségnek, tehát a faji egyéniségeknek is:

* L. e kötetben a Világnyelv stb. c. cikket.

ez az az új tétel, melylyel a szociálista káté megbővült, természetes és elmaradhatatlan következőképpen a régieknek, melyek az osztályok öntudatra való ébresztését s felszabadítását hirdetik.

Nem kell bőven fejtegetni, hogy ez a fajta nemzeti szociáldemokrácia az eddigi nemzetellenesnek szidott szocializmusnál igazabb ellentéte s ennél fogva nagyobb veszedelme is a mai nemzeti eszmének, melyben osztályi és faji uralom vegyül el principiummá. Mert éppen elegyülésének e rokon voltánál fogva éppoly életrevaló, kilátásos és teremtő lehetőségű, mint volt, a polgárság megváltásában, a ma uralkodó nemzeti eszme — s testté váltának előjelei mutatkoznak a művészi és költői ujdonságok feltűnő partikularizmusában. Éppen, mert a művészet az egyéniség birodalma, éppen mert egyes emberi egyéniségeinek föleszmélésében s jussa keresésében jelentkezik és ébred az osztályok egyénisége és öntudata: a gazdasági változások, melyek a politikaiakat megteremtik, a művészetekben, a költészetben, az irodalomban elébb ütköznek ki, mint a politikában.

Nálunk Magyarországon, az irodalom politikai jelentőségének e klasszikus földjén, ezt nem kell sok szóval elmondani. De érdemes felidézni a nagy magyar elmének, Kemény Zsigmondnak egy geniális átlátását, aminthogy nem kis dolog, hogy ötven-hatvan év előtt mi mindent meglátott már ez a remek ember, amit csak a fejlődés tudott végre

szemébe öklözni az emberiségnek. „Még egy szó a forradalom után“ című röpiratában arról elmélkedik, hogy ha akár a Széchenyi, akár a Kossuth izgatása el nem következik, s ha 1848. február havában Párisban nem bankettoznak rosszkor: elmaradt, elmaradhatott volna-e a magyar forradalom, vagy, mondjuk, mindaz a változtató szükség és törekvés, melynek minden példa és izgatás nélkül is megrázkódtatásra kellett vezetnie? És, a forradalom előtt eltelt ötven-hatvan év belső történetét vázolván (közbevetően mondva: oly biztosan, ahogy idealista és pszichológus történetírással egyáltalán lehet), egyebek közt ezt írja:

„Ha pedig visszagondolunk nemzetünk mult napjaira, látni fogjuk, miként II-dik József uralkodása óta, bár kevesektől sejdítve, de kétségbehozhatlanul, az elmékben és a magyar nép társadalmi viszonyaiban oly forrongás indult meg, mely a politikai átalakulásokat szokta megelőzni s előidézni. És ha a hercegminiszter nem lett volna is ősi közjogunk szünteleni ostromlója, azon forrongás, melyre most célzok, a régi rendszert szintén és többnyire diadalmasan megtámadandja. Akik t. i. az eszmék történetével foglalkoznak, már rég átlátták a szoros kapcsolatot, mely a nyelvújítást a politikai változtatásokkal összefűzi. Ahol egy korhadt vagy fejletlen nyelvet megrohan a neologismus és nagy küzdelmek közt gyökeresen átalakít: ott már a politikai haladás vagy tespedés kérdése a philologiai forradalom sikerében eldöntve van. Mert a társadalomnak titkos meghasonlásban kell lennie a létező állapottal és szokatlan ruganyossággal kell birni, ha egy nyelvforradalom elég éber s vizsgálódó főt találhat, oly újításnak rendszerezésére, megkedveltetésére és keresztülvitelére, mely a haszonvágyat nem veszi igénybe, az önzésnek kevés kielégítést nyújt, a hiúságot pedig előre megfosztja

a szinpadai tapsok és csillogó népszerűség reményétől. Midőn Révaytól kezdve a tudós társaság megállapításáig annyi talentum, mely más munkakör által vagyont s elismerést szerezhetett volna, választotta pályatársul a szükölködést és pályacélul a nyelvtisztítást; midőn a neologismus rajongással köszöntött be, a secták egész gyűlöletével küzdött a másvéleményűek ellen, éveken át visszanyomatván nem gyengült, a közönségtől kigunyoltatván nem csügedett és végtére a makacs harc alatt teremtett irodalmat, mely nem méltányoltaték s az irodalom iránti közönyt hasonló átkodottsággal türvén, teremtett közönséget, mely kizárólag csak az újjáalkotott nyelv formáiban fogadta el az eszméket és a régi szabályok hangján szóló gondolatoknak magához semmi bejáratot többé nem engedett, midőn ezen rendkívüli harc teljes diadallal bevégezteték, hihető volt-e, hogy a régi állapot semmi más téren megtámadtatni nem fog és a közvélemény, mely már egyszer tiltakozott az ó-eszmék ellen, lemond a vizsgálódó szellemről s az ítézet fáklyáját kezéből eldobván, kiáltani fogja: szemeimnek, melyek látni kezdetek, nyugalom kell és sötétség? Én ily lélektan elleni manifestatióra sehol a nemzetek életében nem találtam. Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságát jeleli ki. Mindenütt, hol a neologismus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomba, — a harc közt pedig, mely nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyer a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítézet, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalom, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmi, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek s viszont kevés évek múlva, a társadalom átalakulásának ügyfolyama, az állami formák és jogszerkezet átalakulását mellőzhetlenül előidézi.“

Így Kemény Zsigmond — s amit ő a magyar neologiának s a magyar forradalomnak

összefüggéséről különösen elmond, azt általában és tágabban el lehet mondani minden társadalmi és, ami ezzel egybevágh, faji mozgalomnak nemcsak a nyelvben s az irodalomban, de általában a művészetben való előzetes jelentkezéséről s csatáinak a művészet harcmezején való eldőléséről. Több a véletlenségnél, a kacérkodásnál vagy az öntudatlanságnál, hogy a történelmetlen és művészietlen yiddish zsidóságban éppen azok, akiket már ért a műveltség, a külső világ lehe, az új idők perzselése, és, bizonyára a német irodalmi nyelv ismerete: egyszerre, s mikor szavukat megtaláljuk, csak azért is nem ezen a finom, művelt, úri és előkelő nyelven kezdenek dalolni, hanem az ő megvetett és kinevetett idiómájukon.

A népek vagy az osztályok vagy az olyan népek, amelyeknek osztályuk és történetük nincs, a költészetben kezdik felütni fejüket — s ezzel megkezdődik történetük.

5.

Vagy legalább is megkezdődhetik. Folytatódása sok mindenben megfordul, ami meg is kezdődhetik, el is maradhat. Egyéb helyütt* nem egyszer kifejtettem, hogy a területi nagy szét-szórtság, az egyéb nemzetekbe történt túlságos beolvadtság, a nyelv és osztálybeli ezer szakadék s legfőbb összekötőnek csakis a vallás: a mai világban hitem szerint nem igen kedvez oly nagy vonású zsidó nemzeti törekvésnek, aminőről

* L. Olvasás közben könyvemet.

a cionizmus álmodik. De bizonyos, hogy vannak zsidók a világon; vannak egy-egy nagy közösségen belül egy tagban, számosan, kifelé elkülömbözötten, befelé egy lélekben élő zsidók, kiknek akár zsargon, akár felélesztett és maivá fejlesztett héber nyelvük tagadhatatlan éppúgy saját nemzeti nyelvük, mint a hollandusnak az ő különvált niederdeutschja, vagy a francának az ő szintén idegen, latin, szövetü nyelve. Külön alakulásuknak, akár csak arra valónak is, hogy, mint maguk is valakik, foghassanak össze eddigi elnyomóikkal, bizonyára megvan minden feltétele, s jelentkezését lehetetlen észre nem venni abban a régebben virágzó uj-héber s ujabb keletkezésű, de mind divatosabb zsargon irodalomban és sajtóban, melyről a világ keveset tud, s csak a Morris Rosenfeld feltűnése óta kezd egyáltalában tudni róla. Magam sem ismerek belőle többet ez igazi költő egy kötet versénél, melyek közt néhány meghatóan szép találtatik, s az ujságokban felbukkanó egy-egy mutatványnál vagy fordításnál, a király-utcai könyvesboltokban kapható érzelmes novelláknál, melyeken azonban megérzik a német gyártás s az idegenről való zsargonra fordítottság. Ami képem így — bizonyára tökéletlenül — ez irodalomról kialakul, az, hozzávetve az ujabb orosz zsidó-költők novelláit és szindarabjait is, meglehetősen tökéletes irodalomé, melyből a Morris Rosenfeld költészete aránytalan magasságban emelkedik ki. Ami a szerencse: hogy a ghetto végre sem tökéletes enclave, s a külső világ hatása

éppen az intellektuálisokra a legerősebb, az egy-
 úttal a baj is, mert e külső hatás, még a német
 irodalmi nyelvnek a zsargon írókra való hatása
 is, megzavarja az eredetiséget s a saját fejlődést.
 Igaz, hogy e kettős kulturvilágítás fényjátéka, a
 belső felgyuladása s a külső bevilágolása, bájos
 clair-obscurbe vonja ez irodalmat, s eszébe jut-
 tatja az embernek, hogy Rembrandt is az ő
 bűvös félhomályát a ghetto sikátoraiban szíttá
 szemébe. De az enclave hatásai nagyrészt inkább
 elmaradtságban jelentkeznek, mint eredetiségben;
 a zsargon-költészet ma körülbelül ott tart, ahol
 Victor Hugo, ám Victor Hugo mégis csak sajá-
 tosabb költő a legtöbb zsargon-költőnél. Pedig a
 zsargon kedvezne, és, mint Morris Rosenfeld pél-
 dája mutatja, kedvez is, a legerősebb sajátosság-
 nak. Még német volta is, a németiség érzelmes-
 ségével, talál a zsidó szubjektivitásához és maga
 sajnálásához; ghettói formáiba belefér a proletári
 lázadás, s a barázdákból, melyeket a gondolkodó
 vesződség szántott benne, könnyen kikelhetnek az
 új gondolatok. A gúnynak s a gögnek olyan új
 költészete csendülhetne meg rajta, aminő eddig
 még sehol sem szólott, s olyan elsősülöttségi
 harca keletnek és nyugatnak, ami túlnőhetne a
 japán-orosz háborún. Mindennek eddig igen kevés
 a nyoma, még kevesebb a láttatja, — de lehe-
 tősége megvan. S megvan belőle mindenesetre
 Morris Rosenfeld, aki annyira tipikus, hogy fölé
 kicsiben egy egész nemzeti irodalommal, azzal,
 hogy egy személyben zsidó, német, angol, orosz,

lengyel és amerikai, proletár és bourgeois,
költőember és szabólegény, európeai és emigráns,
nacionalista és szocialista, élhetetlen és pénzsóvár,
vallásos ember és szabadgondolkodó — és sze-
gény, beteg és szomorú, amily szegény, beteg és
szomorú csak zsidó ember lehet.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

LIEBKNECHT.

Gründungs-Spezialität Klammern

LIEBKNECHT.*

(1900.)

Nincs benne semmi a kegyelet optikai csalódásából, ha azt állítjuk, hogy a nemzedék, melyből a most elhalt Wilhelm Liebknecht származott, értéke-
sebb és tiszteletreméltóbb volt a mienknél. Mi vagy okos emberek vagyunk, kik nemcsak objektíve vagyunk okosak, a dolgok megítélésében, hanem szubjektíve is, amennyiben féltjük bőrünket, kenyerünket s kényelmünket — vagy bolond emberek, kik nyugodtan nézünk szembe börtönnel és halállal, de ábrándokért, örültségekért, eszeveszettségért. Mi tehát, hogy az öreg Liebknecht tartományában maradjunk: vagy szociálpolitikusok s kathéderszocialisták vagyunk, gigerlijei a szocializmusnak, ahogy a breszlai professzor Sombartot csúfolják — vagy Bresciek,

* L. az Előszót.

Luccheniak, Ravacholok s más efféle félig szálni, félig kötni való beteg vadállatok, kiknek őrült-ségére még azzal akarunk rálicitálni, hogy a kínzókamarak fölélesztésével tápláljuk vértanúságra való szomjuságukat. De hol van köztünk, hol nemzedékünkben az agitátor, ki az állat testi erejével, az őrült bátorságával s a rajongó szivós-ságával nagyrészt okos, helyes, sőt tudományos dolgokért fáradjon, s az objektív igazságot szubjektív szerelemmel szolgálja? Az öreg Liebknecht Eckartja, Petrarcaja, Don Quijoteja, Simeonja, Bayardja, Cyranoja, szolgálja, hőse, bajvivója, szerelmese s mindenese volt a szocializmusnak, nem pedig pápája, mint azok vélik, kik az önfel-áldozásról azt hiszik, hogy önhittség. Elejétől fogva mindvégig: Liebknecht az ügy számára csupa lángoló munka volt, a maga számára csupa mosolygó lemondás. A lángoló munka mindig kellett az ügynek, s a mosolygó lemondásra mindig volt oka az embernek. El lehet mondani, hogy soha pap istenséget úgy nem szolgált és soha istenség papnak oly keveset nem adott, mint a szocializmust Liebknecht s Liebknechtnek a szocializmus. A szocializmus körül az ő szerepe az ami des femmesé volt, ki az asszonynak nem szerelmét kapja, hanem gondját. Ám mint szegény Umberto király mondta, mikor megölték: ez a mesterséghez tartozik. A fiatal Liebknechtnek tünie kellett, hogy az akkori naiv forradalmárság lanyha megalkuvónak tartsa, s az öreg Lieb-
knecht nem szisszent föl, mikor a mai száraz

gyakorlatiság vén doctrinairnek, gyerekes puccsistának kiáltotta ki. Fialat időkben vénnek, vén időkben fiatalnak kellett lennie, hogy az ügyet egyformán meg tudja védeni a fiatalság s a vénség túlságaitól. S Liebknacht tudta, — ifjuságának vén bölcseségében s vénségének ifju tűzében, fél századon keresztül, szakadatlan önfeláldozással.

A nemzedéknek, mely ilyen férfiakat termelt, a — Németországról szólunk — márciusi ifjak e nemzedékének három nagy nevelője volt: Napoleon, Metternich és Hegel. Akik 1848-ban husz-huszonkét esztendősek: gyermek- és ifjú éveik — vagyis azok, melyekben az ember egyénisége fölépül — a Napoleon bukása, halála, s holtá után mintegy elsőkézből való megdicsőülése idejébe esnek, mikor a legnagyobb törtető politikájának bűnei vagy tévedései még nem látszottak, de — politikától és történelemtől menten — világosan látszott a példa, melyet a társadalomban élő ember, nevezetesen férfi-ember számára mutatott. Ez a példa, röviden, így szólt: „Az ember minden lehet, csak akarnia kell. Mindent végbevihet, csak cselekednie kell. Mindent lebirhat, csak haboznia nem szabad semmiben, tisztelnie nem szabad semmit és félnie nem szabad semmitől.“ A Cromwellok s a Robespierrek nem tanítanak semmire, mert ezek csak egy-egy királyt öltek meg, de a legitim királyságot az ő csizmadia- és ügyvéd-republikájukkal a nevetséges ellentét révén még titokzatosabbá és magasztosabbá tették. Ám Napoleon magát a királyságot tette nevetségessé,

mikor megmutatta, mint lehet valaki egy kézfordulattal hadnagyból császár, péklegényből vagy őrmesterből herceg, marsall, nagykövet, miniszter és minden egyéb, kiket a pápa éppúgy megkoronáz, vagy nézi, hogy koronázzák meg magukat, a császárok éppúgy nekik adják leányukat, az udvarok éppúgy fogadják őket, a finom uraságok éppúgy paroláznak, a finom asszonyságok éppúgy szeretkeznek velük, nagybátyjukat vagy fattyú gyerekeiket éppúgy megtehetik kardinálisoknak, kormányzóknak, helytartóknak s királyoknak, akár csak a régi császárok, hercegek és birodalmi grófok. Ez volt az a marsallbot, amit Napoleon tarsolyába adott minden férfinak. Ezen az alapon aztán tovább épített Metternich. Az ifju polgár azt gondolhatta: Hja, Napoleon — Napoleon csak egy volt. Nem, felelt rá Metternich, mindnyájan napoleonok vagytok. A sok betlehem-i gyermekgyilkosság, melyet Metternich tejfelesszájú jogászok, pápaszemes teológusok, hosszúhajú kereskedősegédek s átült nadrágú költők között időről-időre rendezett: lehetetlen, hogy e kitüntető figyelemben részesült ifjakban krisztusi önérzetet ne nevelt volna. Az Északi tengertől a Fekete-tengerig nem volt tizennyolc éves ifjú, ki, ha kedve tartotta, egy hangos szóval vagy valamilyen színű pipabojttal meg ne szerezhetne volna herceg Metternich Kelement, a császár koncelláriusát, a világ urát s az eltagadhatatlanul kiváló embert személyes ellenségül. Ilyen megtiszteltetés mód nélkül neveli, ismételjük, az önérzetet, legalább

is azon a közvetett úton, mely a kis emberben azt az átlátást kelti, hogy: nagyon nagy urak mégsem lehetnek azok, akik engem, kis embert ennyire észrevesznek! Ezek után, mikor minden német ifjak egyenkint és rendre rossz viszonyba kerültek a porosz királylyal vagy az osztrák császárral vagy legalább is a rendőrfőnökkel, az ifju ember természetes forradalmi hajlandóságainak fékezője lehetett volna a kenyérért való aggodás. De a jó Metternich ezen is segített. Annyi embert tett földönfutóvá, annyi, egyébként tán örökre használatlan maradandóit energiát és leleményt keltett életre, mely az ifjaknak napról-napra mind azt mutatta: a kenyér nem is oly nagy dolog, szükség esetén vackoron és uti-lapun is meg lehet élni, s külömben is az igazi férfi a jég hátán is megél — hogy mintegy beoltotta az ifjakat a rendes polgári exisztencia semmibe vételével. S mindezeket bekoronázza Hegel. Az ő abszolutja köddé s párává szublimálja a világot, s dialektikus játékká az életet, melyekben nincs ellentét, hogy tetszés szerint való magasabb egységben föl ne oldódjék, nincs valóság, amely észszerű, de nincs észszerűség, melynek ellenkezője is észszerű ne volna. Az eszme valóság, tehát lehet érte küzdeni, a realitás pára, tehát nem kell tőle tartani. Így nevelődnek március előtt a gyermekek, azok is, akik hírét sem hallották még Napoleonnak sem. A levegő van tele a nagy nevelők hatásával, s kinek-kinek aztán öröklött tulajdonságai döntik el, márciusra e pedagógia milyen ifjui egyénisé-

get formál belőle. A nagy tanítás: tarts magadra s mástól ne tarts, kin-kin egyképpen fogott, de különböző hatással. Megnevelhette a lángolást éppúgy, mint a cinizmust, a jóságot éppúgy, mint a rosszaságot, a paraszti gőgöt éppúgy, mint az arisztokrata dégout-t. A neveltetés ez uniformitása teszi, hogy a legkülömbféle tereknek rokon egyéniségei ezen időkben annyira egyformák is, hogy az ember szinte összetéveszti őket egymással. A dramaturg Laube, az esztétikus V-Vischer, a materialista Carl Vogt s a szocialista Wilhelm Liebknecht — bizonyára ég és föld különbsége, s ha egy szobába zárják őket, alkalmasint megeszik egymást. S mégis mily egyformák — paraszti magvasságukban, friss harciasságukban, férfias keménységükben s naiv önérzetükben! Hogy egészen megértsük őket, talán jól kellene ismerni az akkori Németországot, mely az európajáró emberre még ma is egy ötven milliós vidék benyomását teszi, amelynek városkái a tudományos, az ipari s a kereskedő foglalkozás révén műveltséget s érdeklődést, kicsiségüknél fogva pedig irigylendő igénytelenséget s mulatságos kakasönérzetet oltanak polgáraikba, — azét a kakasét, aki úr a maga szemétdombján. A mai nemzedék már, bárhol születik, a fővárosnak a sajtó révén mindenhová eljutó cinikus levegőjében nevelkedik, s a királyságnak s a militarizmusnak gyermekkorunkban végbevitt német és olasz teremtő csodái mindenre inkább alkalmasak voltak, mint a polgári önérzet nevelésére. Mi nem

vagyunk naivak, tehát nem is igen cselekszünk — apáink s nagyapáink naivak voltak, tehát cselekedtek. Okosat, bolondot — mindegy, de tettek és hittek, szerettek, szenvedtek s nem mentek bele tönkre, s ezért voltak értékesebbek nálunknál.

Ilyen értékes egyéniség, nagy képességekkel s nagy erényekkel nagy igazságok szolgálatában: ez a találkozás az ujságok hasábjairól okvetetlenül átviszi a Wilhelm Liebknecht nevét a történet évkönyveibe. Bizonyára nem azok közé, melyekből, mint a mozaik dragaköveiből, összealakúl a történelem — de minden bizonynyal ama szintén nem értéktelenek közé, melyek, mint a harmat a napot, a csepp szerénységével, de a gyémánt tűzével s szikrázásával csillogják vissza a történelmet.

Bizonyára tuzás azt mondani, hogy Liebknecht élete a szocializmus története. Nem, még a német szociáldemokrata-párté sem — de mindezeknek krónikás lapjait annyira átitta az ő véres verejtéke, hogy, mint a Veronika kendőjén, meglátشانak rajtok az ő képének vonásai. Nem ő találta fel a szocializmust, de az ő szocialistaságának ontogenezise, gyorsított kisebbitésben mintegy kinematogrammja a szocializmus fülögenezisének. S ebből a szempontból tipikus, hogy a munkásságnak megváltó munkása nem proletár volt, hanem polgári vér, mint ahogy Lassalle is az volt, Marx is, Engels is — aminthogy a harmadik rend megváltása is a Mirbeaukon s az abbé Sièyeseken kezdődik. Az meg a német publicista fejlődésére tipikus, a Lessing napjai óta,

hogy Liebknecht is, az aufklärista voltaireiánusok ez utolsó mohikánja is teológián kezdte, s ebből a mintegy családi bizalmasságból fejlett nála is, mint a többiekénél, az istenséggel való az a szinte személyes rossz viszony, mely, a Virchow pompás szavai szerint, az ateizmusnak is papokat nevel. Szerencséje volt Liebknechtnek, hogy idejekorán a Marx logikájának vasfegyelme alá került, különben ki tudja, ez az erős elme is nem keveredett volna-e abba a garasos materializmusba és kapadohány-illatu demokáciába, mely a Carl Vogtokat, a Ludwig Büchnereket s a Johannes Scherreket oly értéktelenné teszi. De Marx tudományos elme volt, ama deduktív nagy megsejtők közül, kik megálmodják az igazságot, kiszimatolják a törvényszerűséget, s az utánuk következő indukciónak száz éven keresztül nincs egyéb dolga, mint hogy keresztül rágva magát az empiria, a mérlegelés, a hasonlítás és megkülömböztetés kásahegyein, heurékázva jusson el abba a Tündérországba, ahol ő száz esztendő előtt már házat is épített. Ebbe a házba, ebbe a polgári szoliditással megépített egyszerű, de biztos épületbe telepíteni át a szocializmust az utópisták kacsalábon forgó tündérpalotájából: e háládatlan, vesződéses és zaklatott munka körül senki többet nem izzadt, mint Liebknecht.

Annál is inkább, mert közben ezt a munkát pro foro interno is el kellett végeznie. Ő is a Metternich közvetett neveltje volt, vagyis, à la Herwegh és Freiligrath, erőnek erejével zsarnok-

vérben akart megfürdeni, anélkül, hogy tisztán tudta volna, kik tulajdonképpen azok a zsarnokok, kiknek ereiből ezt a fürdőt lecsapolja, s általában mifajta s kinek képére szabott szabadság az a Freiheit, die ich meine. A köcsögkalapu, hollófürtü denevérköpönyeges demokrácia kora volt ez, melyben a füszerkereskedők fiai barrikádra mentek a népért, kit röviddel ezután hidegen söpörtek le ugyanazon barrikádokról, miután kedves atyjuk megkapta a kereskedelmi tanácsosságot. Ám amíg az ember nem kereskedelmi tanácsos, addig meg van győződve arról, hogy minden ember egyenlő. Ez pedig olyan meggyőződés, melyért érdemes ölni is, — s Herwergh, a szépszavu költő, egy madárdalos hajnalon huszad vagy század magával Svájc felől kérült a német földnek, hogy megszabadítsa a Zsarnoktól s meghódítsa a Szabadságnak. Ebben az expedicióban részt vett Liebknecht is, s minekutána az első nem sikerült s a költőnek ugyancsak nyaka közé kellett szedni a lábát, hogy elmenekülhessen ; Liebknecht megpróbálkozott másodszor is a maga szakállára. Ezenközben a Zsarnok elunta a dolgot, s megkezdődött a nagy akasztás, ledurrantásokkal elegy. A Freiheit, die ich meine megtépetten s kijózanodva menekült Svájcba, Londonba, Amerikába.

Kijózanodva, mert a vér nemcsak részegít. Vér, amely hiába omlott, drága életek, melyek hiába hunytak ki, mérhetetlen áldozatok, melyek-

ből haszna senkinek nincsen: micsoda kitűnő tanítómesterek! Egy ágyugolyó, melyet Cavaignac generális a rendes polgárok nevében a rendetlen csőcselék hasába lőtt, a társadalom törvényei s a történelem alakulása felől többre tanította a „Nép“-et s akik a „Nép“ ügyét magukévá tették, mint Plátón kezdve Fourierig minden utópisták. A nagy hajótörésből pusztá életükkel az angol partra vergődő emigránsoknak eszükbe juthatott a párisi matrác-sirban senyvedő szerencsétlen Heine, s megszágyenyülten gondolhatták el, hogy a nagy látnok sokat szidott cinizmusa, jellemtelensége s elménckedése mily tudományosan geniális intuíció volt ahhoz a szive vérét és idegei nedvét itceszámra kimérő polgári radikálissághoz képeest, mely az akkori idők publicista bálványát, Ludwig Börnét, a mi mai megélesedett szemünkben szinte a nevetségig elavítja. Heinétől ered a gyilkos hasonlat a matrózról, ki meg akart halni az ő Jackson kapitányáért, s ezért felmászott az árbocra s levetette magát a tengerbe, boldogan kiáltván: meghalok Jackson kapitányért! A Ludwig Börnék mind Jackson kapitányért akartak meghalni, s a Robert Blumokat mind Jackson kapitányért lőtték főbe, s Jackson kapitánynak mindebből egy rézpitykényi haszna nem volt. A Jackson kapitányért meghaló matrózokban azonban mégis volt egy nagy érték: a rajongó önfeláldozás, melylyel személyüket mindennap újra odadozták az ügyért. Az ügyben volt a hiba, — s ha a március utáni vérfürdőkben a negy-

vennyolc el is bukott, a negyvennyolcasok nem.

Ezek megmaradtak, gyönyörű hevükkel, szent önzetlenségükkel, páratlan harci kedvükkel, csakhogy mindehhez hozzája szerezték, ami negyvennyolc előtt nem volt meg bennük: az okos-ságot s a józanságot. Nem meghalni: dolgozni kell Jackson kapitányért, és pedig *lege artis*, mert a társadalomnak, a gazdaságnak, a történelemnek s politikának éppugy megvannak a maga törvényei, mint minden más matériának, mester-ségnek s hadjáratnak. Az Angliába vetődött ideológoknak, még a legnyiltabb szeműnek is, még jobban kinyilhatott a szeme. Ime egy világ, melyben a Zsarnokkal már végeztek háromszáz év előtt, s kiki tudja, hajszálig, sőt krajcárig pontosan, mi az a Szabadság, amit ő gondol. Mert itt vámért, buzáért s szavazó jógért harcolnak, nem pedig olyasmiért, amiről maguk sem tudják biztosan, hogy micsoda. A Cavaignacok itt egy verebet sem mernének lelőni, mert itt *clara pacta, boni amici*, még a barrikádon is. Itt nem a Népért harcolnak, hanem harcol a lord, a polgár, a gyáros, a munkás, a gazda, a földműves — hol egymás mellett, hol egymás ellen, de kiki magáért, a maga igazáért, s a közizagság abban áll, hogy kiki megtalálja a maga igazát. A kontinens káosza itt a szigetvilágban már kikristályodott. Még mielőtt Darwin és Spencer, Bentham, Marx, Mill és Taine kifejtette volna: a fejlődés, a milieu s a célszerűség törvénye (ami tulajdon-

képp mind a három egyet jelent) itt már benne élt az idegekben, s a vállalkozások sikerültek, mert öntudatlan e törvények szerint rendeződtek. Egy olyan intő példa, mint az Owen hajótörései, elég arra, hogy az angol demokratát az utópizmusból kigyógyítsa. A realizmus e megszentelt talaján szökken sudárba s fejlik tudományos rendszerré, magának Marxnak keze alatt, ami magja és csirája a Marx s az Engels kommunista manifesztumában bennefoglaltatott a materialista történeti felfogásnak, az osztályharc elméletének s a proletariátus taktikájának. A Saint-Simon nazarénus szocializmusa így válik Liebknechtékben tudományos szocializmussá, s az ő kozmopolita demokrataságuk internacionális szociáldemokraciává.

A demokrata nem fürdik többé zsarnokvérben, s nagyon megnézi azt, akivel a barrikádokon együtt harcoljon. S különben is: nem a barrikádok teszik, hanem a szívós, lassu, kitartó szervezkedés, melyben a proletariátus fizikai és morális hatalommá válván, kényszeríteni tudja az uralkodó osztályokat, hogy fokról-fokra helyet adjanak neki a politikai uralomban. Világos: ez a szocializmus kevésbé csillog, mint a Saint-Simoné, s ez a demokrácia kevésbé véres, mint a Bakuniné, — s így történt, s a Liebknechték kis-polgári származásánál s kezdeteinél fogva elég plauzibilisan, hogy a radikalizmus örök ifjai a Liebknechteket alkudozó bugrisoknak kiáltották ki, gerinctelen hüllőknek. Ez volt a Liebknecht

tipikus apostoli tragédiájában der Tragödie erster Theil. Hogy e próbát diadalmasan állva, teljes tudományos meggyőződéssel mint állott gazdaságban a kollektivizmus, vagyis az állomosított tulajdon, taktikában pedig az osztályharc, vagyis a gyáripar s a nagybirtok által kisémmizett s a polgári forradalmokban kijátszott munkásosztálynak a fölötte levő osztályok ellen való harca mellé; elébb az internacionális, majd a német szociáldemokraciát mint szervezte és nevelte, s a marxizmust s a spencerizmust a küzdők ereiben ostyából vérré hogy' válatta; Lassallet hogy' pótolta, Bismarckot hogy' kezdte ki, s ötven éves munkássága alatt a nép politikai neveltetésének pedagógiáját hogy' állapította meg: mind e részletek világosan szólnak magukért, s minden ösmerőjük szemében egyforma az összefüggésük. Nem ily világos a Tragödie zweiter Theil: az, hogy ugyanazt a Liebknechtet, ki huszonöt éves korától hetven éves koráig maga volt a testet öltött következetesség, míg e félszázad kezdetén opportunistá bugrisnak gúnyolták: e félszázad leteltével mint hívhatták makacs utópistának, doktrinair vén számárnak, ki makacsul megveti négy lábát az idők száguldó vonata előtt.

E titok kulcsa nyilván az, hogy az idők változnak, de nem igaz, hogy mi velük változánk. Nem hinné az ember, hetven éves korában mennyire ugyanaz, amilyené harminc éves korára lett. Ez a mesgye az, e mezzo del cammin

di nostra vita, ameddig tanulmányaink s tapasztalataink mintegy testi szervezetünk részévé válnak. Életünk végéig iskolánknak vagyunk neveltjei, ha ez az iskola valójában nem is végződik az utolsó szigorlattal, s eltart utána még vagy tiz esztendeig.

A Liebknecht tanulmányai Londonban fejeződtek be, a tudomány s a tudományról való felfogás ama nagy renaissance-a napjaiban, mely a XIX-iket a legnagyobb századok közé emeli. Amit nem nagyon szabatosan, de agitátori ad hominensággal a tudományok természettudományivá tételének neveznek: ez a nagy művelet ott folyt le az ifju s a férfi Liebknecht szeme előtt, sőt, az ő kisebb és szerényebb módján, maga is részt vett benne. Szédítő gondolat: hogy a társadalomnak éppúgy megvannak a maga törvényei, mint minden egyéb szervezetnek, s hogy e törvények ugyanazok, mint a fizika, a kémia, vagy akár a csillagászat törvényei, ami tulajdonképpen egyet jelent, aminthogy különben is minden: egy — s ez egységes világegyetemnek egységes a törvénytára is, a tudomány. E gondolattól csakugyan meg lehet részegedni, akár egy egész életre, főképp, ha az ember elképzei, hogy e törvények ismeretével a történelemnek nem szövőszékén ül majd, ahol was er webt, das weiss kein Weber, hanem úgy mint Stephenson az ő lokomotívján, ahol egy csap megmozdításával a gazdasági körülmények lerakott vágányain tetszés szerint való gyorsasággal cepelheti maga után az

egész emberiséget. S a történelmi materializmus ha nem is hisz ebben az ábrándban, de csábít erre az ábrándra.

Mert minden kornak megvan a maga ábrándja, még annak is, mely az ábrándoknak hadat zen. Végképp kiírtani az ábrándokat, sehol egy zugot nem hagyni, ahol zavartalan megvonulhatnának s szőnék az ő csillogó pókhálóikat: ezt lehetségesnek hinni, a mi fogyatékos öt érzékünkkel, maga is ábránd. Egyben nincs többé két-ség: a világ csakugyan egységes; szellemi és anyagi jelenségek közt való külömbiséget csak a mi primitív gondolkodásunk tesz, s a világ egysége csakugyan visszatükröződik törvényeinek egységében. De vajjon, csakis az úgynevezett materiális világot nézve: ennek törvényeit mind ismerjük-e? Mikor még nemrég a fizikában s a kémiában egy csomó egyenletet úgy oldottunk meg, heurékázva, hogy az x-eknek helyébe tettük az étert meg az atomot: ezek — a súlytalan s kiterjedés nélkül való materia — a mi elménk számára épp oly megfoghatatlanok voltak, tehát éppúgy nem tudtuk, mik, s éppenúgy csak hinni voltunk bennük kénytelenek, akár csak a Szentháromságban. Aztán: mikor a matéria törvényeit megtaláljuk a szellemi tartományokban is, kilenc esetben tíz közül, mint Papp Dániel, a korán elhúnyt kitűnő író egyszer gyönyörűen kifejtette, voltaképp nem törvényt találunk, csak metaforát mondtunk valamely hasonlatosságról. Így beszélhetünk a társadalmaknak vagy akár a gondola-

toknak differenciálódásáról, mely csakugyan hasonló jelenség, mint, a Kant-Laplace teóriája szerint, a csillagoknak ködgomolyból való kiszakadása s egyenkint való összesűrűsödése. Ám e hasonlóságot, egyelőre, inkább csak sejtjük, mint tudjuk, annál is inkább, mert hiszen az asztro-nómiában is csak föltevés. Igaz, ez a sejtelmünk tudományos sejtelen, mint a trüffel-kutya szimatja; valahol ilyen törvényszerűséget sejtünk, ott bizonyos, hogy van is ily törvényszerűség. De mindez nem változtat azon, hogy, legalább eddig, a közgazdaságnak s a szociológiának úgynevezett törvényeit nem állapíthatjuk meg oly matematikai szabatosséggal, mint például a szabad esését — és tekintve, hogy e tartományokban számlálatlan sok a közbejátszó imponderabile, amit mind számba nem vehetünk, aligha fogunk valaha ez ideálig eljutni. A törvények azért megvannak, nincs benne kétség, de nem bizonyos, hogy mi az ő teljességük ismeretéhez eljuthatunk-e valaha. Ha pedig a dolog így áll: nem utópista-e az a Stephenson, ki e bizonytalanságba vesző síneken, e nem egészen ismert lokomotivon percre pontos menetrendjét akarja megállapítani a társadalmi és, ami a materialista történeti felfogás szerint ugyanazt jelenti, a gazdasági fejlődésnek? A Marx befejezetlen Kapitálja sok kérdést hagyott megoldatlan, vagy, ahogy ő az ő hégeli módján mondta, sok ellentmondást föloldatlan. Még az ő tudományos intui-

ciója is véges volt, s ha nem tévedett a kritikában, tévedhetett a következtetésben, mert minden premisszát még ő sem láthatott át. Úgy a Marx, mint a Lassalle némely gazdasági tételét kikezdte a rozsdá s velük a belőlük kovácsolt következtetéseket is, — s amit Marxék s Engelsék a maguk szeme előtt láttak: a sokaságnak haladványban való elnyomorodása, nem egészen abban a tempóban folytatódik, mint amelyre ők, a maguk napjaiban, joggal következtethettek. Egyszóval: a gazdaság, a politika nem matematika; gazdasági s politikai harcoknak sem lehet egészen mehanikus a taktikája. Ahogy Engels és Liebknecht, hol kilencvenötre, hol kilencvenhatra jósolta meg jónási hittel Ninive pusztulását, a nagy kladderadatschot, melyben a mai társadalmi rend magában omoljék össze, s az az átkozott kladderadatsch csak nem akart végszóra megjelenni: ez a szociáldemokrácia fiatalabb nemzedékében erős kétségeket támasztott a tudományos taktika csalhatatlansága iránt. Hozzájárult, hogy a tisztesség s az igazság propagandája fölfelé is mind szélesebb rétegekben ébresztett szociális érzéseket, melyek ha nem is egyeztek mindenben a szociáldemokratsággal, de sok hajlandóságot ébresztettek a munkásosztály helyzetének javítása iránt, és sok hívét nevelték a szociális mozgalmaknak. Maguknak Liebknechtéknek is az a hatalmas munkája, melylyel a szociáldemokrata-pártot a német parlamentban ausschlaggebend-dé emelték, ellentmondás volt a taktikai parancshoz képepest, mely e bűnös mai

világ munkájában a proletáriátusnak tulajdonképp csak egy szerepet engedne: a merev tagadást. Ha annyi merev tagadás után a nagy kladderadatsch mégsem következett el, akkor nincs értelme a merev tagadásnak. Mindezeknek átlátása az, amit a német szociáldemokrácia mauserungjának, vedlésének neveznek, s hogy e vedlést egy bátor metszéssel előidézte: az nagy érdeme Bernsteinnak, kinek eretnek szereplése körül a mult esztendőben oly nagy vita kelt a szociáldemokráciában. Ez a mauserung józan és helyes formája annak, ami oktalanságában vagy rossz-hiszeműségében a brunetière-ség. Mert Brunetière rövidlátó vagy rosszhiszemű, mikor azt mondja, hogy a tudomány megcsalt bennünket. Nem, nem a tudomány csalt meg bennünket, mi csaltuk meg magunkat, mikor csak félig tudva, ezen a bizonytalan talajon úgy akartunk építeni, mintha egészen tudnánk. Az igazi tudósnak örök jelszava a que sçais-je? Egészen bizonyosan nem tudhatjuk, mint alakul a jövő, s mik azok a végső célok, amelyek felé törünk. A szociális haladás többé-kevésbé mindig tapogatódzás, melyben lehet ugyan előre elkészített terv után menni, de tudománytalan doktrinairság: számba nem venni a tapasztalat korrekuráit.

Egy nemzedék sem tartozik az utána következőnek többel, mint hogy teljesítse elsősorban önönmaga iránt való kötelességeit. Ha magamon segítettem, segítettem unokámon is — ez az, amit Bernstein szükséges brutalitással úgy fejez

ki, hogy őneki a szociális küzdelemben a végső cél — semmi, az út — minden. Tudományos jogunk van azt hinni, hogy a mai gazdasági fejlődés fokonkint belenő a kollektivizmusba, s tudományos jogunk van azt hinni, a történelem eddigi eseményei szerint, hogy amaz eljövendő újabb gazdasági rend külső instituálásában a ma alul levő osztálynak, a munkásságnak, afféle maga képére teremtő szerepe lesz. De ha e végső célokat a ma adataiból szerkesztjük meg, tudománytalanság taktikánkat is nem alakítani a ma adataiból, s nem élni minden móddal és alkalommal, melylyel ma enyhíthetünk igazságtalanságokat, ma közelíthetjük meg a kollektivizmust s ma részesíthetjük a munkásságot politikai hatalomban. Ad absurdum vitelével nem bőjtölhetjük ki a mai gazdasági rendet; a kapitalizmusban sok tehetség van arra, hogy, mint némely nagyapák, elsenyvedjen az ő betegágyán száz esztendeig is, míg az örökségleső unokák szeme koppan. Jobb az öregből Lear királyt csinálni — s egy-egy szerencsés taktikával szociális járomba fogott tipikus bourgeois-liberális, mint volt Waldeck-Rousseau, nagyobb diadala a szociális eszmének a legnagyobb kladderadatschnál, — ha ez a kladderadatsch el nem érkezik.

Sokan éreznek így a német szociáldemokráciában is, s ez sok tekintetben a háládatlanság kötelességét róttá rájuk az öreg Liebknecht iránt, ki, ha még oly fürge és hajlékony elme volt is, — ami az ereje volt, az volt a gyenge-

sége is — mindvégig harminc esztendőös maradt, s hitt, nem ugyan a maga vagy a Marx vagy az Engels csálhatatlanságában, de igenis a tudományában — a tudományában, melyről ő, ki ezt folyton a Saint-Simonék ábrándjaihoz mérte, sehogya sem tudta elhinni, hogya még ez sem tudomány. Kérlelhetetlen, szinte gyermekes ellentétbe helyezkedett a mai világgal, nem véve számba, amire pedig saját helyes elméletei szerint is ügyet kellett volna vetnie: mint nőtt ez bele máris a kollektivizmusba. Haragosan látta paktálni a proletár-szociáldemokráciát a radikális polgári demokráciával — böse Gesellschaft verdirbt gute Sitten, gondolta ő, míg a fiatalok, au contraire, azt látták, hogya aki az ördöggel kezel, elviszi az ördög, s a francia szocializmus ugyancsak megnyergelte a védelmébe menekülő polgári republikát. Keserves ellentétek támadtak az öreg negyvennyolcas körül, melyeket — ez volt a hégelség utolsó diadala — csak ama hálának s tiszteletnek magasabb egysége tudott föloldani, melyet a párt sohasem szünt meg a vén harcos iránt érezni.

S mégis — ki merné állítani, hogya a morcosos vén házőrző csakis terhére volt az új szocializmus háztartásának? Mindig kell valaki, aki megvédjen bennünket saját magunktól, s szükség volt a vén doktrinairra, ki visszarántsa a szociális taktikát az opportunizmus túlzásaitól. S a mi kényelmes időnkben, mikor túlságosan megvetjük az embereket s túlságosan szeretjük az életet, olyan valaki is kellett, aki másokat mindig job-

ban szeretett önmagánál, s életét bármikor kockára vetette az eszméért. A huszadik század bőrünk féltő taktikája számára tüzelőnek kellett a vén negyvennyolcas, kinek, mint a tölgyfa kérgét, bőrét kicserzette az idő s forradásokkal borították a sebhelyek. Az imperátori rögeszméken mások csak négy szemközt mosolyognak — ő becsukatta magát, de mégis kimondta róluk az igazat. Öreg fiatalokra s fiatal öregekre egyaránt szüksége van minden ügynek — s ötven év előtt, mikor a szocializmus ügye fiatal volt, az ifju Liebknecht épp oly tudákosan öreg tudott lenni, mint ahogy ötven év után, mikor az ügy már rég elnyütte gyermekcipőit, az öreg Liebknecht fiatalosan doktrinair maradt. Hű maradván magához, mégis az ügyhöz maradt hű, mely elejétől mindvégig hasznát látta: valaha az ifju józanságának, majd az öreg makacosságának, s mindig a becsületes, jó és ragyogó képességű ember becsületes, jó és ragyogó sikerű munkásságának. Az a százezer ember, ki a vén harcost pihenőre kísérte, olyan hadi érem volt, amelyet királyok nem tudnak osztogatni.

A JÖVENDŐ TÖRVÉNYHOZÁS.

A JÖVENDŐ TÖRVÉNYHOZÁS.

— ADALÉK A PARLAMENTARIZMUS VÁLSÁGÁHOZ. —

(1903.)

A parlamentarizmusról elmélkedvén, gondolkodás nélkül nem szabad elfogadni, de vizsgálatlan elmellőzni sem szabad az arról szóló közhelyeket. A közítélet ritkán helyes, de sohasem ok nélkül való. Gyakran téved olyformán, mintha a hat-hét esztendőes gyerekről úgy ítélne, hogy: fogait hullatja, tehát vénül s utolját járja. De ok is van az ítéletre: a gyerek fogai csakugyan megingottak s nem tudja hasznukat venni.

Ez a példa nem éppen csak hogy kép; homályosan bár, de törvény van benne. Intézmények fejlődése gyakran kezdődik hasznavehetetlenséggel. Hol itt, hol ott, s mind többször s mind több helyütt meginganak, kilyukadnak, feladataikkal szemben tehetetlen állanak, kinövéseik folytán ellentétbe kerülnek hivatásukkal —

s e kinövéseket mégsem lehet lemetszeni, mert mindenütt elevenbe vágnánk. Ilyenkor kelnek a kétségbeesett panaszok, mint amilyen a parlamentarizmus felől szokásos: rossz, rossz, sehol be nem válik, de meg kell tartanunk, mert hol az a jobb, mit helyébe tehetnénk? Valósággal azonban a jobb már megvan, s éppen a jobb, erősebb, megfelelőbb változat türelmetlen növése ingatja meg s teszi hasznavehetetlenné az intézmény régi alakját. Sorra vizsgálva a parlamentarizmust sirató és vádoló közhelyeket: ki tudja, adataikból nem épül-e ki a törvényhozás valamely alkalmasabb módjának: ha nem is teljes képe, de legalább megközelítő sejtelme?

1.

Ne feledjük, hogy a parlamentnek nemcsak az volt rendeltetése, hogy törvényt hozzon. Ez csak következménye s fejleménye lett abbéli eredendő igazi két rendeltetésének, hogy a törvények megtartását kikényszerítse s megszegésüket megtorolja. A mai parlament kezdeteinek ideiben a tulajdonképpen való törvények s alkotmányos intézkedések többnyire fegyveres erővel, lázadásokkal, forradalmakkal, polgárháborúkkal kikényszerített fejedelmi engedmények, melyeket az udvar szeretne, a parlament nem enged visszavonni. Nem háborút izenni vagy békét kötni; nem kormányozni s nem politikát csinálni: a parlamentnek mind ezt csak ellenőrizni a rendeltetése, — ellenőrizni a chartákban, bullákban,

békeokmányokban, szabadságokban s megegyezésekben biztosított nemesi vagy polgári jogok szempontjából, törvénytelen intézkedésektől megtagadván a szükséges eszközöket. A parlamentnek nem véletlen vonása, ami a régi párisi parlamentben külön domborodott ki: hogy valójában bíróság. E vonás a régi angol parlamentből sem hiányzik, annyira nem, hogy igazában a maiban is benne lappang, s benne lappang általában a parlamentekben, melyeknek házai számos esetben bírósággá alakulnak, vagy kiegészülnek olyan bírósággal, mely az újonnan hozott törvényeknek az alkotmánynyal való megegyezéséről dönt. Ezért helytelen a megkülömböztetés, hogy a par excellence bíróságnak, a párisi parlamentnek e parlament neve üres és csakis külső névrokonság. A XIII. Lajos alatt már elég erősen kialakult s a regensség idején a Mazarin akaratában élő fejedelmi hatalommal a párisi parlament szakasztott úgy áll szemben, mint az angol parlament az angol királylyal. Ezt már Voltaire is világosan látja, s az ő Siècle de Louis XIV-ában meg is írja: mint hangsúlyozta az udvar, hogy a párisi parlament egyszerűen csak bíróság, mely csakis arra való, hogy a király kegyelméből a polgárok peres ügyeiben döntsön, „et le parlement de Paris ne ressembloit pas plus aux parlements tenus par nos premiers rois qu'un consul de Smyrne ou d'Alep ne ressemble à un consul romain. Cette seule erreur de nom . . .” és így tovább. Am: „les citoyens de Paris et tout ce qui

tenait à la robe voyaient dans le parlement un corps auguste qui avait rendu la justice avec une intégrité respectable; qui n'aimait que le bien de l'État et qui l'aimait au péril de sa fortune; qui bornait son ambition à la gloire de réprimer l'ambition des favoris et qui marchait d'un pas égal entre le roi et le peuple et, sans examiner l'origine de ses droits et de son pouvoir, on lui supposait les droits les plus sacrés et le pouvoir le plus incontestable. Quand on le voyait soutenir la cause du peuple contre des ministres détestés, on l'appelait le père de l'État et on faisait peu de différence entre le droit qui donne la couronne aux rois et celui qui donnait au parlement le pouvoir de modérer les volontés des rois." Ezt a „peu de différence“-ot általában szemmel kell tartani azóta már differenciálódott intézmények annak idején volt gomolygásánál. Vásárlott tisztség vagy választás útján való kiküldetés, személyes vagy képviseleti jog, királyi kinevezés vagy polgári megbízatás azokban az időkben nem oly különbségek, mint manapság. Hiszen törvényhozás és törvénylátás, igazgatás és bíraskodás, sőt ellenőrzés és megtorlás is: még ma sem tud egyik a másiktól élesen elhatárolódni. Üres formasággá sülyedt bár: ma is a parlament ellenőrző hatalmának egyik szankciója a miniszterek vád alá való helyezésének joga. Szenátus vagy alsó tábla vagy parlamenti bizottság, mint említettük, bizonyos esetekben ma is egyetlen vagy közbenső vagy legfőbb bíróság.

Bizonyos, hogy a parlament e törvénylátó tisztje világszerte csökkent, megkopott, más kezekbe került, — de bizonyos az is, hogy ezzel egy csomó olyan föladat maradt el teendői közül, melyre való különös tekintettel fejlődött ki szervezete, s melynek híján ez, mint a vakondok szeme, használatlan csökevényesedik. Viszont, amik egyéb természetű feladatai volnának a régiéik helyett, azokról e szervezetben nincs elég gondoskodás, hogy kellő rugalmassággal hozzájuk tudjon símulni. A parlament alatt voltaképp abban a percben ingott meg a talaj, mikor, teljesen képviseleti alapra helyezkedve, az egész nemzet képviseletét igényelte, és, mint Agliában, Franciaországban, Hollandiában, souverainné lett, kinek akaratával szemben a fejedelmi vagy elnöki veto csak formaság. Mert e percben vállalt a parlament olyasmit, amire, szervezetének más rendeltetések szerint való alakulásánál fogva, valójában képtelen. A nemzet egy-egy osztályának jogait személyes részvételükkel vagy közvetett képviseletben a parlament meg tudja védeni, de a nemzeti akarat kifejezésére a képviseleti alkotmány elégtelen.

Ne mondják erre, hogy: ugyan, hát a fejedelem tudott a nemzet helyett gondolkozni, s a parlament ne tudna? A fejedelem nem a nemzet helyett gondolkozott, hanem a nemzet számára. A fejedelem a maga vagy az őt támogató rendek politikáját csinálta, melynek számára meg kellett nyernie mindazokat, kiknek akaratától függött egy

és más az országban, tehát például a köznemességet vagy polgárságot. Nem a nemzet akart, csak a gyengébb osztályok elfogadták — gyengeségből vagy ellenszolgáltatásért — a fejedelem vagy az uralkodó rendek akaratát. A parlament is képes arra, hogy egy-egy szűkebb körű kasztnak: papságnak, nemességnek, s talán, bár már nagyon csak talán, a polgárságnak érdekeit képviselje, amely csak nevezi magát nemzetnek, valójában azonban osztály, melynek megvolt vagy megvan a szerencséje, de több joga sincs hozzá, hogy elmondja, mint a fejedelem: l'état c'est moi. Ám mihelyest valóban a nemzet képvisellete akar lenni: mentül őszintébben tör erre, mentül inkább általános választójogon alapul s erőviszonyaiban mentül hivebb mikrokozmosza akar lenni az ország s a társadalom makrokozmosának: a képviselleti alkotmány recseg, ropog, ingadozik; dilemmák útvesztőjébe téved, circulus vitiosusok örvényébe keveredik, és szűk, hasznavehetetlen és elégtelen. Körülbelül úgy, s talán ugyanazon okokon, mint valami régi, szép rokokó-szoba, mely gyönyörűen keretelte be a királyi levert, jó volt püspöki ebédlőnek s nemesi fogadó szobának, a gazdag polgár is valahogy hozzánevelődött túlságos pompájában s úri törékenységéhez, de ha a fenséges nép talál belé telepedni: mig a sokaság java künreked a folyosón, a benszorongók tülekedésétől recsegnek a finom bútorok, a kényelmesen ráterpeszkedők alatt szétmállik a gyenge párnásszék, sár lepi be a viaszos

padlót, bagólé a selyem kárpitokat, s öt perc múlva a palota nem palota többé, hanem istálló. És, isten tudja, ebben nem egészen a plebs a hibás, mert az ő tágas és megfelelő kocsmaszíneiben nyugodtan, rendesen s emberségesen tudja megtartani az ő népgyűléseit.

2.

Hogy a képviseleti törvényhozás elégtelen az egész közönség képviseletére: egyformán bizonyítják egyfelől a parlament legkülömbféle vizsátságai, másfelől a legkülömbféle szerek és kieszelések, melyekkel tudatosan, sőt olykor öntudatlanul is e vizsátságokon akarnak segíteni. Most, hogy Európa, Amerika, Ausztrália és, Japán révén, Ázsia sorjában megpróbálkozott a legkülömbözőbb választási rendszerekkel, a közvetett választástól az egyenesig, a kerületitől a skrutiniumosig, az egyestől a plurálisig, az általánosig, s a proporciósig: nyugodtan megállapíthatjuk, hogy egyik mód sem vált be s mindegyiknek vannak leküzdhetetlen hiányosságai, melyek valamiképpen mindig a tiszta képviseletet hamisítják meg. Sehol sem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy a népképviselet mindenkitől független legyen, kiküldetése tartamára még saját küldőitől is. Hogy van hát mégis, hogy valahányszor valami nevezetesebb és életbevágó ujítás vagy cselekvésbeli kényszerűség váratlanul bukkan a parlament elé, felzúdul az általános kívánság: oszlassák föl a parlamentet,

hogy a közönség, új választás révén, maga döntsön a reform sorsa felől? E kívánságot mindenki jogosnak itéli — holott, ha a népképviselőlet igazán teljes népképviselőlet, e kívánság a legnagyobb illogika és sértő bizalmatlanság a parlament iránt. S még ezenfelül is: mikor a javaslat tárgyalásra kerül, a sajtó s a népgyűlések micsoda ostrommal kerülgetik a népképviselőletet! S vajjon ez tiltakozik-e az illeték-telen beavatkozás ellen? Dehogyan tiltakozik: hasznát veszi, hivatkozik rá vagy meghajol előtte. Fáklyásmenetek és macskazenék, utcai tüntetések, melyekbe a katonaság is beleegyedik: mindezek nyomják és influálják a legfüggetlenebb parlamentet is. Kamarák, egyesületek, vármegyék, ligák: mind belebeszélnek a parlament dolgába. Kormányok puhítgatják ismételt fölőszlatásokkal, pártklubok kötik meg taktikai határozatokkal, bizottságok terrorizálják vagy egész frakciók bénítják meg leköszönéssel vagy absztinenciával. Mindez kettőre vall: arra, hogy a parlament maga sem érzi magát teljes és tökéletes képviselőletnek, s arra, hogy a közönség sem tekinti annak.

De nézzük a parlament munkáját. Legelsőbb is az ötlük szemünkbe, hogy a parlament nem dolgozik, nem is dolgozhat. Munkáját a bizottságok vállalták, de még ezek sem maguk végzik. Minden valamire való dologhoz hozzászól az egész közvélemény, hozzászólnak az érdekelt körök, a tudósok, a gyakorlat emberei s az újságok. A bizottsági tárgyalások e vitáknak leszü-

rődései, a plénum a bizottságok mondókáit ismétli. A parlamenti vita üres formáság lett, mert parlamenti szónoklat nem győz meg senkit. Vita előtt éppúgy lehetne szavazni, mint vita után, — a szavazatok aránya ugyanaz volna. S a szavazás? Ez sem afféle improvizálás; ez is a klubokban előre megállapított vagy kipaktált dolog, s a mai parlamentarizmusnak szálló ígéje lehetne a Péchy Tamás híres kijelentése, hogy: itt nem igazságról van szó, hanem szavazásról. Maguk a parlamenti szónoklatok, kevés kivétellel, ujság-cikkek utána papolásai; ujság-cikkeké, melyek mögött, a sajtó influáltsága révén, politikai kotteriák vagy személyiségek állanak, kik ekként sajtóban, népgyűléseken, klubokban, bizottságokban előre megcsinálják a dolgukat, a parlamentben már csak az utolsó formáságok vannak hátra, melyekkel maga a parlamenti tárgyalás is üres formássá válik, tehát fölöslegessé.

Ám ugyane parlament, melynek munkássága csak forma szerint való, s ha eszköze, hát fölösleges eszköze a közakarathoz: egyuttal akadály is lehet a közakarathoz érvényesülésének. Választók millióit nem lehet megvásárolni vagy megfélemlíteni, de néhány száz parlamentáriust igen. Ugyanaz a parlament, mely vagy képtelen a közökre kifejezésére, vagy, ha képes, annak fölösleges médiuma, nagyon alkalmas a személyes törekvések elősegítésére. A rendes vitákat kiszorítják a parlamenti pucscok s az obstrukciós hadjáratok, s ezekben a nagyszájúság, a szépszavú-

ság, a jó tudó vagy a vastag bőr, a lélekjelenlét s az ötletesség, aminek alapján semmi köze a politikához: mind politikai szerepet játszik, s hasonlíthatatlanul nagyobb, mint játszana például meetingekké s referendumokká szétoztott és decentralizált törvényhozásnál, hol az egyik körre gyakorolt befolyást a másik kör meg nem érezné, s az élő szó befolyását ellensúlyozná a tollé. A politikai dilettantizmus, mely szép hang, kellő műveltség s jó származás folytán véletlenségből színészi vagy egyházi helyett politikai pályára lép, politikai szerepre is emelkedhetnék, de döntő politikai befolyásra, politikai fogvatkozásainál fogva kikristályosodások megakasztójává, s társaságbeli összeköttetéseinél fogva kormányok buktatójává soha. A parlament számos ily példát mutat, viszont arra is van már példánk, hogy a sokaság csodálatosképen nem mindig a csillogó értéktelenség után indul; a szocialistáknak, például, szintén vannak üres szószátyáraik, de igazi vezetők és igazítók majdnem mindenütt az ő legkomolyabb, legtudósabb s legbecsületesebb embereik. A parlamentnek nincs munkája, amit ne másutt végeznének — viszont a parlament jó, ha a munka eredményét meg nem hamisítja. A parlament tehát rossznak rossz, de hogy szükséges rossz volna, az nem egészen bizonyos.

3.

Érdekes megfigyelni, hogy a parlamentarizmus mai betegségeinek jó része a hagyományos

parlamenti hang megbontásának formájában nyilatkozik. Kell abban valami lényegességnek lenni, hogy ama forradalmi átalakulással, melyen körülbelül száz év óta a beszéd hangja, a kifejezés módja, az előadás színvonala, egyszóval a tónus átalmant: legkeservesebben s erejének legtöbb veszteségével a parlament tartott lépést. Szószék, színház, tudomány, irodalom: mind hozzáalakult a roppant változáshoz, mely, ha egyelőre talán nem is hatalomba, de a beleszóló közönség sorába milliókat emelt olyanokat, kikre, mint a közönségre, eddig legfeljebb a falusi pap gondolt. A demokráciának napjainkig talán az legértékesebb diadala, hogy megtörte, megfélemlítette s véres iróniájával állandóan alul tartja az előkelőség tolvajnyelvét, mely nemcsak arra volt jó, hogy — mint Talleyrand már iróniásan mondta — elrejtse a gondolatot, de arra is, hogy elrejtse, leplezze vagy örök természeti törvény vagy az emberi közösség legelőkelőbb kivirágzása gyanánt tegye magasztossá és hozzáférhetetlenné a monopóliumot, a privilégiumot s a kizsákmányolást. A demokrácia kiméletlenül tépi le a tógát, a prémes bundát s a csipkekendőt, hogy megtalálja alatta a mezitelen érdekeket, s nyelvbeli kifejezésünkben is kiméletlenek lettünk — vagy egyenesen, gorombaságban, vagy közvetetten, irónia formájában. Az irodalom, mely ösztönszerűen a forma médiumát keresi, természet szerint inkább az iróniát választja, mint a gorombaságot; a romantikusok hiába vegyí-

tették az iróniát arisztokrata és rekatholizáló, velleitásokkal: voltaképp másfél századja, hogy benne lappang az irodalomban, ma már valóssággal uralkodó forma, s még a kezelői egyéni hajlandóságától is függetlenül állandó ellensége az arisztokráciának, mert állandó leszállítója az előkelőség ama gögjének, mely mögött mindig kizsákmányolás lappang. Nos: amíg ez az irónia maga is finom és előkelő volt, a parlamentarizmus valahogy állta, s az angol parlamentarizmus fegyverei közt Foxtól Beaconsfieldig hasznos volt és diadalmas. De mióta az irónia vaskosabb, sőt mióta a gorombaság is szót kér a parlamentben, a parlamenti rend kilyukad bele. Egyszerűen: nem bírja, a házszabályok tehetetlenek vele szemben — viszont vannak immár jogos, mert eléggé megerősödött közönségbeli igények, törekvések és előrenyomulások, melyeknek e joguknál s erejüknel fogva helyük lehetne a parlamentben, de a parlamenti rendnél és tónusnál fogva e helyet meg nem találják. Ez már megtörtént Bismarckkal is, kinek meg kellett engedni, hogy lovagcsizmával tapodjon parlamenti rendet és tónust, és — ez mutatja a tónusnak s a parlamentarizmusnak esszenciális összefüggését: mindig egy csomó olyan jogot is eltaposott ezzel, melyet a parlamentarizmus lett volna hivatva erejében és épségében megtartani. De még inkább így van ez a demokrácia törekvéseivel. Vannak a társadalomban olyan nagy erők, melyek ellen ha csak a szó a fegyver, a szónak

is nagyon erősnek kell lennie. A hazugságot, a gázságot, a törvénytírást, a kizsákmányolást s az alakosságot néven kell nevezni, különben az eufemizmus redői közt menedéket talál. Bizonyos fajtája a hódolatnak s a tiszteletnek, melyet az uralkodó társadalom a maga érdekei biztosítására törvényben ráparancsolhat minden polgárra: a parlamenten belül nem lehet kötelező azokra, kik éppen e monopolium ellen akarnak küzdeni — viszont megszegésük az indulatok megfékezésére alakult parlamenti renddel még kevésbé fér meg, mint a büntetőtörvénynyel. Felesleges halmozni a példákat, melyek megvilágítják, hogy a demokrácia mind nehezebben talál helyet a parlamenti tónuson belül, e tónus pedig csak aránytalanul csekély engedményeket tehet a demokrácia terjedésének.

Ez bizonyára külső, formaságbeli dolog, de végre is: maga a parlamentarizmus nem forma-e, s közjogi dolgokban a forma nem lényeg-e? Hiszen egy még sokkal külsőbb formaság: a parlament tárgyalási nyelve, kezd mindeneknél erősebb felrobbantója lenni a komoly és nemcsak forma szerint való parlamentarizmusnak. A sokaságnak a parlamentba való özönlésével beözönlének oda a nemzeti igények is, s míg az imperiálizmus haladása mind különbözőbb rétegek számára tesz szükségessé közös parlamenteket, az ugynevezett nemzeti eszme haladása mind lehetetlenebbé teszi a közös tárgyalási nyelvet. Egyfelől az emberek azt is jogaik közzé

számítják, hogy ne kelljen más nyelven tudniok, mint a magukén, — ez gyakran demokrácia kérdése is, mert a szegény embernek joga van a parlamentba jutni, de nincs módja nyelveket tanulni. Másfelől a nemzeti féltékenység tiltakozik a felsőbbbségi igények ellen, melyeket a köteles idegen nyelv révén az idegen fajta gyakorolna rajta. Ma még minden ír tud angolul s minden flamand tud franciául. De lesz idő, s nincs is oly messze, mikor jogtalanság lesz követelni az irtól, hogy angolul tudjon, s a flamandtól, hogy franciául. Ám valamelyes megegyezés még képzelhető ott, ahol csak két nyelvről van szó. De vannak állami alakulások, melyeknek részeit gazdasági érdekek egymásra utalják és bizonyos dolgok tekintetében közös parlamentba, — s ez érdekek a parlamenton belül egyensúlyban állhatnának, ha nemzeti mozzanatok ez egyensúlyt meg nem bontanák. Mentül több az alkotó elem, annál szükségesebb a közös parlament, de viszont annál inkább fizikai lehetlenség a nyelvkérdésben való megegyezés, míg csak minden miniszter és minden paraszt nem lesz egy-egy Mezzofanti, s ha tudna is, akarna egy-egy Mezzofanti lenni. A nyelvnek, sőt, mint Francia-, Olasz-, Spanyol- és Németországban, a dialektusnak is esetleg bizonyos jogos partikulárizmust magában rejtő kérdése: meg lehet jósolni, hogy egy emberöltőn belül leküzdhetetlen akadályul áll majd a parlamentarizmus elé, melynek, ha nem bevallottan üres for-

maság, mégis csak lényeges föltétele, hogy az emberek egymást megértsék benne.

S nunc ad fortissimum. Ha a parlamentarizmus eddig ismert és gyakorlatba állított formái közül csak egy is megfelelné abbeli rendeltetésének, hogy hű kifejezője legyen a közakaratnak, hű tükre a közönségbeli erőviszonyoknak: kellene egy parlamentnek lenni, mely még nem ismerkedett meg az obstrukcióval, beleszámítván ebbe a fogalomba nemcsak az agyonbeszélést, de egyfelől a durva pofozkodást is, másfelől az előkelő bizottságbeli agyontanulmányozásokat. Ilyen parlament aligha akad, pedig ne feledjük el: arany-igazság, hogy nincs obstrukció, mely győzné szuszszal, ha a jól vagy rosszul értesült közvélemény nem fuj bele lelket. Ennek csak egy magyarázata lehet: az, hogy a mának erőviszonyain belül állandóan bontogatják szárnyukat a holnap erőviszonyai — s a parlament, mely az erőviszonyok bizonyos állandóságán épül, ez ingadozáshoz nem tud eléggé hozzásimulni. Ideális parlament az volna, melyet minden nap feloszlatnának s újra választanának. S ez volna, egyuttal, az ideális obstrukció is.

4.

Égyaránt a panaszszal, hogy a parlament nem képes a nemzeti akarat kifejezésére s ezzel egyben a közönség megvédésére, ugyanily erővel s gyakran ugyanazon ajkakon kél az ezzel ellenkező panasz is a parlament szeszélyeitől

függő központi kormányzat gyengeségéről, folytonosságának pártváltásoktól való megszakított-ságáról, s ily módon a nagyobb szerű koncepciók-ról való kényszerű lemondásáról. A porosz konfliktusos idők tipikus példája annak, ami fajta tapasztalattal a mi bosnyák okkupációs ideink is szolgálhatnak, s minden újabb történet mutat rá példát nem egyet: hogy a nagy államférfiak legnagyobb koncepcióit, melyek számára a közvéleményt meg tudták volna nyerni, a parlamenttal szemben vagy nyílt erőszakkal, vagy nyomás kifejtésével lehetett csak megvalósítani. Kezdve a III. Napoleon plebiszcitumán a mai svájci referendumig: nem kell azt hinni, hogy a képviseleti parlamentarizmus e korrektívumai csakis a népakaratnak a kormány nyomásával szemben való biztosítását szolgálják. Nem egyszer inkább arra való, hogy hatalom és népakarat a parlament feje fölött találkozzék, annak akaratát kijátszva s a magát parancsolva rá.

Mentül többfélék és szédületesebbek az akarva-nem akarva a kollektívizmus valami alakja felé száguldó mai állam föladatai, annál szükségesebb, hogy a központi hatalom ne csak erős, de elhatározásaiban s intézkedéseiben mind szélesebb körben független és önálló lehessen. A fejlődés ama tipikus menete, mely régi fokoknak magasabb fejlettségű megismétlődésében áll, ritkán látszik meg szembeszökőbben, mint az igényekben, melyeket a mai ország a mai kormányzat iránt támaszt. Amely kormányzat ezeknek jól megfeleljen: voltaképp

abszolút hatalmúnak kéne lennie, abszolútabbnak bármely cézárnál s napkirálynál, s ideális kormány az volna, mely abszolút hatalommal jelentene olyan államot, amely minden osztályt magába zár. Bizonyos, hogy ily kormányzat számára nem segítség, hanem akadály a parlament, — amint hogy a legtöbb mai parlament sorsa azt mutatja, hogy a népképviselőt nem egyéb többségalakító kohónál; mielőtt a többség megalakult: abszolúte uralkodik az egészen. Modern, erős és népszerű kormányt nem a parlament esetről-esetre való elhatározásai kötik, hanem köti pártjának és saját magának székfoglaláskor adott programja, mely természet szerint csak nagy vonású és általános lehet. Erős központi hatalom, melynek ellenőrzésére és irányítására elegendők olyan általános utasítások, a minőket a választó szavazatával elfogadott program maga is megadna már a kormánynak, amelyet viszont kormányra híni elegendő volna a plebiszcitum s uralomról leszorítani elegendő volna akármely javaslatát, főképp a költségkérőket, elvető referendum: ezek után voltaképp mi szükség van arra, hogy e megválasztott parlament még működjék is, s a referendumban elfogadott javaslatot maga is elfogadja?

5.

Itt egy percre meg kell állanunk, s egy pillantással egybefoglalnunk e fejtegetés egymás mellé rakott mozaikdarabjait. Jól szemügyre véve

a parlamentarizmus ellen tett jogos kifogásokat, három csoportba oszthatjuk azokat.

Egyik olyan fogyatkozásoké, melyek a parlament származásában, a maitól eltérő feladatai körül való alakultában gyökeredznek, s melyektől ment lehet az olyan törvényhozó forma, mely a törvényhozás mai föladataiból nőne ki.

A másik csoport olyan nehézségeké, melyek, mint a nyelvzavar, az obstrukció s egyebek, szintén nem a törvényhozást teszik lehetetlenné, csak a parlament útján valót.

A harmadik végre olyan bajoké, melyek — mint az, hogy a parlament munkáját az ujságok, a népgyűlések, a bizottságok s a kormányok végzik; hogy kormány és közönség feloszlatással vagy reverzálisokkal, plebiszcitummal vagy referendummal igyekszik megkötni a parlament önkényét — a parlamentarizmuson belül beteges formák, de menten egészséges és célszerű módokká és formákká válnak, mihelyt, a parlament médiumának kiküszöbölésével, e formák kombinálásában és szerves összeforrasztásában próbáljuk látni azt a valamit, ami a törvényhozás munkájában csődöt mondó parlamentarizmust fölváltsa, mint a hogy a közvetett, médiumon át való választási formát, mely valaha jó és célszerű lehetett, a mai fejlődés a lehető legegyszerűbb módon változtatta meg, tudniillik a médium kiküszöbölésével: a modern fejlődés gyorsan közeledik — országja s annak fejlettsége válogatja, mily gyorsan — az idő felé, melyben a médiumon át való törvény-

hozást a közönség éppoly felesleges kerülő útnak érzi majd, mint érezte a médiumon át való választást, — s észrevévén, hogy a parlamentarizmus úgynevezett bajai nem egyebek, mint a parlament médiuma fölöslegessé váltának tünetei s a helyébe kívánczó új formának kiütődései: egyszerűen kiküszöböli majd a médiumot, a parlamentot, s helyébe teszi az új formát: az ujságok, gyűlések, bizottságok, törvényhatóságok s egyéb hivatalos és nem hivatalos egyesülések és intézmények munkásságától megelőzött népszavazást.

Szúrjuk közbe, hogy ez előkészítő vagy rostáló intézmények közt nagyon el lehet képzelni a mai parlament valamiféle csökevény alakját, mint a hogy, megfordítva, a mai orosz abszolutizmus rendszerén belül az államtanács intézményében már megvan a parlament csirája. Mint elébb a modern kormánynál megláttuk, a modern törvényhozásnál is meg fogjuk látni a magasabb fokon való visszatérés fejlődési törvényét; ha a képviseleti törvényhozásra való áttérés okai alapján jórészt technikaiak voltak, a közlekedés, az elfoglaltság s egyéb okok nehézségeinél fogva mind lehetetlenebbé válván, hogy, mint hajdanában, az egész közönség a maga személyében seregelhessen össze a törvényhozásokban: a technika, a közlekedés s a közműveltség mai fejlettsége már elképzelhetővé teszi a képet, melyet még nagyobb fejlődés természetessé és valósággá emelhet: hogy a közönség minden tagja a maga személyében vehessen részt a törvényhozásban.

Ismerjük el, hogy ez távoli lehetőség. Ám aki ismeri Svájcot, Norvégiát és Svédországot, az ujságolvasó parasztot, a klubba járó munkást, a telefonozó kofát, a parasztegyetemeket s a parlamentekbe küldött tömeges kérvényeket: nem utópista, ha egyebütt is ilyen fejlődést vár, e fejlődésnek pedig a népszavazásos törvényhozás felé való haladását. Ami magunk alkotmánytörténetében nem szembeszökő példa-e a nádori méltóság megszűnése, melyet nemcsak a felelős miniszterium tett feleslegessé, de még sokkal inkább a gyorsvonat, mely négy óra alatt repíti Budára a királyt vagy Bécsbe a minisztert? Amily vérmesség volna állítani, hogy a törvényhozás közvetlen formája ma, mindenütt és minden átmenet nélkül megvalósítható, annyira süket a füvek növése iránt, aki nem veszi észre, s ha nem hallja és látja, meg nem érzi, hogy a fejlődés e forma felé tart, mely intézményül együtt fog kikristályosodni azzal, aminek kezdetei a parlamentet bontogatni kezdik: az érdekkörök szolidarizálódásával s az összes osztályoknak az állami hatalomba való betelepődésével, — s melynek részletei olyan igazgatás és alkotmány-technikai problémák, melyeknek mai elképzeltetése utópia volna, de viszont kishitűség és naivság volna azt hinni, hogy e részletek nehézségén az egész szükséges fejlődés megakadhat.

6.

Összegezzük: nem áll, hogy ne tudnánk mit tenni a megingó parlamenatrizmus helyébe, sőt

inkább az az igazság, hogy a parlamentárizmus megingatói közt legnagyobb erő épen az az újabb kormányzati s törvényhozási forma, mely, fejlődőben, a helyébe kívánkozik.

E forma vagy ez új alkotmány röviden és nagy általánosságban nagy hatáskörű és erős központi kormány, melylyel szemben törvényhozóul, ellenőrzőül, kormányon megtartóul vagy arról lebuktatóul általános népszavazás áll. A mai állapotokból kiinduló gondolkodás olyasféleképp képzelje ezt, mintha a mai svájci referendum kivétel nélkül minden törvényjavaslatra kötelező volna, viszont a parlament vagy egyáltalában hiányoznék közvetítő alkotórészei közül, vagy nem volna egyéb az előkészítő, megbeszélő, bíráló vagy véleményadó testületek egyikénél.

E formában a ma csak választáskor szavazó közönség szavazna le mindazon esetekben, melyekben ma a parlament szavaz — viszont törvényes és intézményes renddé válnék, ami macsak kezdődő szokás: hogy a kormány vagy más kezdeményező kellő időben nyilvánosságra bocsássa az ő javaslatait, amikhez hivatalból szóljon hozzá minden olyanféle testület, mint amilyenek a mai közigazgatási egységek, vármegyék, törvényhatóságok, kereskedelmi, ipari, ügyvédi, orvosi és munkáskamarák, szövetkezetek és egyebek. Ezzel szükségképpen együttjár, hogy egyfelől a mai központi parlamentek ügykörének egy jó része átszálljon a különböző autonómiákra, másfelől, hogy míg a törvényhozás határozatai a maiaknál

valamivel ritkább s nagyobb vonású utasítások, vagy pedig, ellenkezőleg, egész kódexok vagy nagy költségvetések volnának: a részletekben a jövő kormányának nagyobb elhatározási köre és szabadsága legyen, mint a maiaknak van.

A testületeken kívül, melyek hivatalból kötelesek a javaslatokat tárgyalni (s melyeknek, mint a mai érdekkörök szerint való csoportosulást mutató fejlődés sejteti, a jövőben mind nagyobb és döntőbb jelentőségük lesz), tetszésük szerint tárgyalhatják a közdolgozat az ujságok, a népgyűlések s a pártgyűlések, s mire a szavazás napja elérkezik, teljesen kialakult közvélemény tükröződhetik le abban. Az autonómiákra és községekre decentralizált helyi törvényhozás a maga körén belül ugyanúgy mehet végbe, mint a központi és általános . . . Ezek különben már részletek, melyekbe ma belemerülni, ismételjük: utópia, de melyeket, ha képzeletünk akaratunk ellenére is tovább szövö e gondolatot, a teljes tudományos biztonság jogával építhetünk azon az alapon, hogy a jövő fejlődés a maihoz képest ezer tehnikai könnyebbséget, hasonlíthatatlanul műveltebb, szindikátusaiban, trösztjeiben, únióiban s kamaráiban fegyelmezettebb és tudatosabb emberanyagot, valamint — a munkaidő csökkentésén dolgozó mozgalmak folytán — több ráérő időt is ad e konstrukció számára, mely, fejezzük ki szabatosan: nem tolja el a törvényhozás s a végrehajtás mai határait, csak, egyfelől, meg-

osztja a törvényhozás mai munkakörét a központi törvényhozás és az autonómiák között, a végrehajtásnak pedig, részletekben, a mainál nagyobb szabadságot ad. Ha azonban e sorok írójának magának is szabad ez ötletét tovább szőnie, szabadjon azt állítania, hogy a közönségnek s egyes embereinek ez intézményes törvényhozó munkássága aligha fog több idejébe kerülni, mint amennyit egy mai műveltebb s biztos kenyerrű polgár-ember idejéből elvesz a kávéházi és kaszinói politizálás, — s hogy ez alkotmány, melynek kiegészítésül ugyan föltétlenül nem szükséges, de melyen belül találhat helyet és hatáskört a mai fejedelmi vagy államfői hatalom is, minden mainál jobban megfelelne a mai elégedetlenség okán tompán forrongó ama kettős vágyakozásnak, hogy a törvényhozásban valóban a közakarat fejeződjék ki, s a kormány mégse legyen erőtlen, tehetetlen és kegykeresésre utalt.

A tehnikaiaknál sokkal komolyabb, nyomatékosabb s a felületes olvasónak is menten eszébe ötlő az ellenvetés, hogy ez alkotmányi formában vajmi kevés a biztosíték az ágyúktól és hadseregektől támogatott, s erejében s hatáskörében a maihoz képest meggyarapodott központi hatalom ellen. Való igaz — vajmi kevés volna: ma. De mint ahogy eddig fejlődött, a hadsereg is együtt fog fejlődni, alakulni és változni az állammal, a társadalommal s az ezeken belül való hatalmi viszonyokkal. Már a mai népsereg sem oly alkalmas eszköze a legfelsőbb osztályok minden akara-

tának, mint volt a régi zsoldos sereg, s a jövőendő nemzeti hadsereg vagy milícia vagy mi egyéb lesz, nem lesz oly alkalmas eszköze a központi kormány akaratának, mint a mai hadsereg a mai kormányzatoknak. Mint a jövőendő államban, a jövőendő hadseregben is mindnyájan benne leszünk. Ahol pedig mindnyájan együtt vagyunk, ott csak egy akarat van: a mindnyájunké.

Kézenfekvő ellenvetés volna, amely így szólna:

„Jó, fogadjuk el e képet jövőendő lehetőségül, de ismerjük el, hogy csak ideálisan lehetséges, ideális állapotok közt, melyeket a mi mai körülményeink s képzeletünket szolgáló adataink szerint csak egynyelvű és egységes nemzeti államok közelítenek meg, sőt nem is államok, csak egy állam: Franciaország. Ez mindenesetre az új forma ellen szól; ellene szól, hogy alapjában reakciós; ellenben a régi, a parlamenti forma mellett szól — minden tagadhatatlan fogatkozásai mellett — az a valóság, hogy, mint a német birodalomban s Olaszországban: a központi parlament igazában egyetlen összefogója a centrifugális törekvésekkel teljes részeknek, vagy, mint a magyar birodalomban, nemcsak ez egység megőrzésének, de e megőrzés titkának: a magyarság vezérletének is egyetlen föltétele.“

Ez ellenvetéssel szemben tisztázzuk elsőbbben is, hogy e fejtegetés a népszavazásos törvényhozást nem mint a parlamentinál föltétlenül jobbat ajánlja s nem izgat amellet, hogy mindjárt és mindenütt tegyék e formát a mai parlamentek

helyébe. Csak megállapítja, hogy, ahol a parlamentarizmus csődöt mond, s nem tud megfelelni hivatásainak: elképzelhető, sőt kínálkozó egy másik forma, mely e hivatásoknak jobban megfelelne és tulajdonképp szervesen nőve ki a parlamentarizmusból, ahhoz képest igenis magasabb és tökéletesebb forma. Ami azonban az ideális körülményeket illeti: inkább az a szembezőkő, hogy míg a parlamentarizmus fennakad már a többnyelvűségnek olykor nevetségesen alárendelt mellékességein is: a vitalkozásban és izgatásban decentralizált, s csak a végső döntésben egészbe szoruló népszavazásos törvényhozás számára ily nehézségek nincsenek. De különbben: semmi ok nincs meg nem engedni, hogy ahol a parlamenti formának hivatása van, ahol e hivatásának meg tud felelni s a valóságos erőviszonyok nem lyukasztják át a konstruált föltételeket, melyeken a parlament épül: ott csakugyan fölösleges a parlamentot azzal a magasabb formával fölváltani, mely életrevaló és erős természet szerint csak mint szükség- és erőviszonyok érlelte továbbfejlődés lehet. De szabadjon egy csepp kétséggel illetnünk az első hallásra megdönthetetlennek tetsző állításokat, akár a magyar, akár az olasz s a német központi parlamentekről. Szabadjon — elvont fejtegetés körén belül tekintetek nélkül való ridegséggel — megjósolnunk, hogy ahol a parlament ugynevezett választási geometriának a kikristályosodása: ott vagy megfelel a parlament a valóságos erőviszonyoknak, s akkor

a geometria fölösleges, vagy nem felel meg azoknak, s ekkor a geometria igen hamar tehetetlenné és hatástalanná válik majd — sokkal hamarabb, semmint elegendő időt és respiriumot biztosított volna arra, hogy a mesterséges geometria hatása alatt a valóságos állapotok hozzája alakuljanak e mesterséges konstrukcióhoz. Világosabban szólva: ahol a valóságos erőviszonyok nem törekszenek közös egység felé, ott nem a parlament fogja legyőzni e centrifugális törekvéseket, hanem e törekvések fogják megbénítani és felrobbantani a parlamentarizmust. Ahol viszont a valóságos erőviszonyok egység felé igyekeznek, ott nem kell attól tartani, hogy a törvényhozás kézzelfoghatóan intézményes egységének híja partikuláris törekvéseket nevelne a centrális törekvések nyakára.

Nem kell eltagadni, hogy amennyiben a népszavazásos forma ma egyáltalában elképzelhető: igenis csakis mint legtöbb dologban nemcsak országrészenként, de talán községenként is decentralizált képzelhető — ám ez nem jelent nagyobb veszedelmet, mint hogy a birodalmi törvényhozás nem foglalkozik ezer, sőt tizezer olyan aprósággal és lényegtelenséggel, ami nem tartozik rá, s a leendő angol törvényhozás lemond majd arról a gyönyörűségről, melytől a mai angol parlament nem ér rá dolgozni: hogy minden lóvasutra és vízvezetékre ő adjon szabadalmat. Az olasz s különösen a német birodalmi parlament egység-megtartó szerepe sem oly feltétlenül bizonyos. Nem bizonyos, hogy ama reichsmüdigkeit-ban, melylyel különben a dél-

németség sokkal feltünőbbben kacérkodik, hogysem nagyon mélyen érezné, nincs-e nagy része a poroszság kormány- és parlamentbeli szemmel látható s ily kézzel fogható intézményekben nagyon is kézzel fogható nem vezérletének, hanem valóságos uralmának? Ellenben bizonyos, hogy úgy az olasz, mint a német egység s így parlament alapja a népszavazás — Olaszországban az egységet megalakított plebiscitum, a német birodalomban pedig a központi parlamentot kiküldő általános választói jogosultság — s hogy Bismarck, kinek az effélék iránt volt némi szimatja, nem magában a központi parlamentban, hanem az alján lappangó népszavazásban látta a német egység biztosítékát s a hagyományos német partikularizmus ellenszerét, azt világosan bebizonyította azzal, hogy a népnek megadta a jogot a parlament megválasztására, de a parlamentnek nem adta meg a jogot kormány megbuktatására. A Bismarck birodalomalkító alkotmányának szkémája ugyanaz, ami a mi konstrukciónké: plebiscitum és erős központi kormány, — de míg a Bismarck kormányának erejét csakis a felelőtlenség adja meg: a parlament médiumától megszabadult alkotmány a felelős kormánynak hatásköre s önálló intézkedési szabadsága tágításával adhat nagyobb erőt és hatalmat, mely épp oly kézzelfogható s mindig látható megtestesülése lehet az erőviszonyokban megokolt birodalmi vagy állami egységnek, mint a hogy a plebiscitum — az olasz és a német

történelem bizonyága szerint — legbiztosabb módja az egységi törekvések kifejezésének. Annyira biztos és annyira erős, hogy semmi egyéb törvényhozási forma nem bírja el ennyire veszedelem nélkül azt a minden körnek, foglalkozásnak, résznek és érdekeknek önállóságra és autonómiára való törekvését, mely napjainkban látszatra ellentétesen, valósággal párhuzamosan halad az egyesítő imperiális törekvésekkel. A társadalomnak s a gazdasági életnek szemünk előtt készülő jövő formájában: a kisebb-nagyobb érdekkollektivitásokra való megosztásban, melyben az egységek keményen tudják akarataikat érvényesíteni, e kollektivitások a parlamenttal versenyeznének s azt végre felrobbantanák, míg a népszavazásnak eszközül kínálkoznak s annak hatalmát nevelnék.

S itt a felelet arra a lehetséges vádra is, hogy az itt konstruált forma reakciós. Az állam s hatalma mentül több osztályt s kört zár magába, s ezeknek autonóm törekvései és egységei mentül számosabbak, annál szükségesebb és elkerülhetlenebb a központi vezérlet bizonyos önállósága s a mainál nagyobb ereje. De ha ma az államhatalom be nem avatkozását s ereje megkötöttségét kívánó liberális tanítások természetes védelme az államhatalmon kívül maradtaknak vagy abba teljesen be nem jutottaknak azok ellen, akik annak birtokosai (bár, igaz, a teljesen jogtalan osztályok már ma is az állam beavatkozásához menekülnek azok ellen, akiknek emelkedésére államot alakított osztályok féltékenyek):

itt is, mint a hadsereg kérdésében, a kormányzó hatalom erejének veszedelmei együtt csökkennek az államot jelentők körének gyarapodásával és semmi veszedelme nem marad ott, ahol — s ez a népszavazásos alkotmány fő feltétele — minden osztály belül van az alkotmány sáncain. A Republik, den Grossherzog an der Spitze: ötletnek csak jó karrikatura volt, de valóságul beválhatik jó valóságnak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VILÁGNYELV, POLITIKA ÉS
TERMÉSZETES FEJLŐDÉS.

Országos Széchényi Könyvtár

VILÁGNYELV, POLITIKA ÉS TERMÉSZETES FEJLŐDÉS.

(1905.)

Mióta Ostwald lipcsei tanár — a híres energetikus Ostwald — egy nemrég megjelent elragadóan okos kis értekezésében (Die Weltsprache. Stuttgart, Frankh) nyíltan a világnyelv gondolata hívének vallja magát, az ember inkább elő mer állani abbeli hitével, hogy a világnyelv, vagyis egy mesterségesen megcsinált s minden nemzetbeli ember számára teljesen megtanulható s körülbelül egyformán könnyű nyelv nemcsak szükséges, de lehetséges is, — sőt hogy számos efféle kísérlet közül egynek, a Samenhof doktor Esperantonyelvének megvan az a tehetsége, hogy, ha valamely döntő erejű nemzetközi bizottság világnyelvvé emelné, némi módosítással s egyszerűsítéssel e helyen kitűnően beválják. Az Ostwald

röpiratának ára mindössze tizenkét fillér — a világnyelv gondolata körül alakult nemzetközi tudós-bizottság vesztegeti ily potom áron — s ajánlom olvasásra mindenkinek, aki számára az emberi nem összetartozandósága szivbéli dolog s gyönyörűsége telik abban, ha kiváló elméből ki-pattant villamos szikrák kristályba szerzik a maga elméjében kóválygó megsejtéseket. Én csak két-tőt szólhatnék tovább az Ostwald megpendítéseiből, már mint olyat is, ami bennünket magyarokat másoknál valamivel jobban érdekel. Az egyik a dolog politikai vonatkozása, mely ránk kicsiny népre nézve különösen fontos. A másik a természettudományi, melyhez nekünk azért van másoknál valamivel több közünk, mert minálunk éppen a műveltek, éppen a tudományosan gondolkodók hajlanak arra, hogy, mivel bámulva veszik észre a kézzel semmiképp sem fogható dolgokban is a szerves, a természetes, szinte testi fejlődést: ebben az emberi értelemnek s a tudatos és szándékos cselekvésnek részét és hatalmát éppúgy kevésbe vegyék, mint a legorthodoxabb teológia — viszont magyar gondolkozó, Pikler Gyula budapesti egyetemi tanár és jogfilozofus az, ki tudomásom szerint a legeredetiebben s legteljesebb bizonyítással mutatja ki, hogy a természetesnek nevezett fejlődés s a tudatos cselekvésnek abba való belenyúlása közt magában ellentét nincsen, sőt hogy a tudatos és szándékos cselekvést egyenesen azok közé a folyamatok közé kell sorolni, melyeknek rendjén a természetes fejlődés végbe-

megy. A Pikler elméletein s az újabb természet-tudományi felfogáson sarkallanak a következő fejtegetések, anélkül, természetesen, hogy a tudósoknak felelniök kellene a következtetés némiképp dilettáns módjáért.

1.

Ami a politikát illeti: azzal hamar végezhetünk. Észre kell végre vennünk, hogy mialatt a szocialista törekvésnek egyre az ő nemzettagadó hazaárulását vetik szemére, az, csakúgy, mint az osztályokban s a foglalkozási nemekben: a nemzetekben s a népekben is fölébreszti a tudatosságot, s mint a kis embereket, a kis népeket is emberi jogaikhoz juttatja. E valósággal a legelfogulatlanabb, legkollektivistább s legnemzetközibb politikának is számolnia kell. Éppen aki, tudja, hogy mennyire igazán nyelvében él a nemzet, vagyis mennyi erő és hatalom raktározódott be a nemzetek számára az ő nyelvükben, annak üt szeget a fejébe az elgondolás, hogy a világnyelv, melynek eljövetele mind elkerülhetlenebb tehnikai szükség, valamely mai nemzet világszerte ismert nyelve legyen. Ez, igen jól látja meg Ostwald, ennek a nemzetnek a népek versenyében való veleszületett előnyét jelentené, s a többiek felett való elhatalmasodását okozná, ami nemcsak a legyőzött nemzeteknek volna kisebbsége, de a művészetnek, a tudománynak, a politikának és gazdaságnak is, mely csakhamar belebetegednék ez egyoldalú hatásba. Ezt már a

nagy nemzetek sem tŕhetnék, sem a maguk jogos 6nzése, sem a mŕveltség általános érdeke szempontjából, hát még a kis nemzetek hogy járnának vele? Ők rövidũlnének meg a legjobban, ami ellen a legszentebb emberi érdekek rovására is jussuk van sarkukra állani, — de ezek az érdekek is kárát vallanák, mert elapadna számukra a forrás, melyet a kis népek munkája is szolgáltathat nekik. Mert nem igaz, hogy nincs például nemzeti tudomány, csak az igaz, hogy nincs nemzetek szerint különböz6 tudományos igazság. Egyszer egy az egy, mindenũtt a világon — de mindenũtt a világon, emberenkint és nemzetenkint különböz6 lehet az út és mód, melyen még erre az igazságra is rábukkantak, s az egyesekben s a nemzetekben különösen kifejl6d6tt külön6s er6k egyformán fontosak és szükségesek lehetnek a tudományos kutatás számára. Nem az egyes ember, egyes faj és egyes nemzet eltũnése a szocális ideál, hanem az egyeseknek közös munkában való összefog6dása, éppen arra a célra, hogy ez az összefog6dás minden egyesnek az 6 egyéni élete, joga és fejl6dése teljességét biztosítsa. Mindnyájunknak meg kell értenünk egymást, hogy mindnyájan igazságosak lehessũnk egymáshoz, és minden köny6k szabadságát tisztelnünk kell, hogy mindenki elvégezhesse a maga munkáját. A kis népek munkájának, a kis népek nyelvének is meg lehet a maga jelent6sége, az abban bizserg6 er6nek is a maga rendeltetése. Egyformán szabad, egyformán biztosított verseny

döntheti csak el, melyik az életrevaló s melyiknek kell, ha kell, buknia. Ha a közös élet és munka szükségei a nemzetieken fölül közös nyelvet is kívánnak, annak olyannak kell lennie, mint a tiszta üvegnek, mely keményen megáll, de semmi fénynek nem áll útjában, minden sugarat átbocsát magán, semmit sem nyel el belőle és semmit sem tesz hozzá. Ilyen nyelv a nemzetiek közt nincsen. Kérdés, lehet-e csinálni?

2.

Hitem szerint igen — s ezzel tértünk át a dolog természettudományi vonatkozásaira. Az ember csodakereső állat; a természettudományi fel fogásnak is megvannak a maga misztikusai, s ha a teológia megkülömböztet természetet és értelemfölöttit, ők viszont a természetbe csempé- szik bele az értelemfölöttiséget.

Egyfelől ők kiabálják legjobban, hogy nincs csoda, minden természetes, s a világon minden- nek egyforma a rendje és törvényszerűsége. Másfelől viszont abban, amit a természet rend- jének és törvényszerűségének legfőbb jelentkezése gyanánt csudálnak: az életben, a szervességben s a, mint ők nevezik, természetes fejlődésben: mind csupa rejtelmet látnak, amit mi a mi véges eszünkkel egészen föl nem érhetünk s főképp: amibe a mi véges eszünk s eszünktől hajtott eltökélésünk és cselekvésünk bele nem nyulhat. Kézzelem nem foghatóságról, mint amilyen a tár- sadalom, az erkölcs, a jog vagy a nyelv: úgy

beszélnek, mintha kezükkel tapintották volna ki azoknak eleven, hogy úgy mondjam állati voltát. De míg az agenciák s az aktusok közé, melyekből ez az eleven élet összealakul, fejedelmi méltányossággal fogadják be az éghajlatot, a talajviszonyokat s fogadnak be mindent, ami egyáltalán van vagy lehet a világon úgy látszik meddőnek, úgy látszik erőtlen erőnek ítélik éppen az emberi értelmet, melynek ez intézmények, legalább javarészt, külső megtestesülései volnának.

A nyelvről például megállapítják — s alkalmasint igazuk van — hogy az az emberi gondolkodás törvényszerűségének eleven külső megfelelője; abból nőtt ki s abból táplálkozik, szervesen, természetes fejlődésben. Ebből tulajdonképp az következne, hogy, mivel a nyelvnek az emberi értelemről való kisarjadása legalább is nem állja útját a nyelv eleven, szerves és természetesen fejlődő voltának, nyilván az értelem beleavatkozásai sem fogják megzavarni e szerveséget, s ez értelem tudatos és eltökélt műveinek sem kell letenniök arról a reménységről, hogy elevenek, szervesek és szervesen továbbfejlődők lehessenek. E helyett a természettudományi miszticizmus azt mondja, hogy, mivel a nyelv szerves és természetesen fejlett elevenség, emberi értelemmel mesterségesen csinált nyelv nem válhatik be és nem állhat meg. Miért nem? Bizonyára azért nem — más ok nem lehet e lemondásra — mert azt hiszik, hogy emberi értelemmel mesterségesen csinált alkotások nem lehetnek elevenek, szerve-

sek és szervesen, vagy, ha úgy tetszik, természetesen továbbfejlődők.

3.

Hát legyünk kényelmesek, altassuk el lelkiismeretünket, s vegyük szentírásnak az állítást és törvénynek a metaforát, hogy a nyelv eleven, szerves és természetesen fejlődő valami. Sőt pedánsak se legyünk, s az elevenség, a szervesség s a természetes fejlődés mivoltának pontos meghatározását se követeljük a tudomány e skopcaitól, kik az értelmet eunuchnak képzelik, amint tehetetlen terméketlenségben őrzi a természetes fejlődés háremét. S mindezekben fölül higyjünk abban, hogy ez a szentháromság: az élet, a szervesség s a természetes fejlődés, tulajdonképp egyet jelent; hogy egyik benne van a másikban, a másik igazában az egyik — és így tovább. Még ekkor sem találunk semmi kényszerűséget, melynél fogva arra, amit mi magunk eltökélten csináltunk, rá ne illenék mindaz és ugyanaz a törvényszerűség, ami az eleven, szerves és természetesen fejlődő dolgokban lüktet.

Mert mi ez az élet, ez a szervesség, ez a fejlődés? Minél fogva határolódik el az élettelen-ségtől, a szervetlenségtől, a vesztegléstől?

Az élet főjellemzője a születés, a táplálkozás s a szaporodás volna, s a környezetnek ezek céljaira való lettsége, valami felé való törése; az egyéniségen belül s minden porcika külön élete fölött bizonyos közös okoknak, irányzatok

nak, törekvéseknek, úgyszólván céloknak egyforma s állandó uralkodása, melynek folytán az új szerzeményből az alkalmatlan kilöködik, az alkalmas fölszívódik, s a régi szubsztancia megállapodott törvényszerűsége, analógiája szerint illeszkedik abba. E két, tulajdonképp egybeeső folyamat rendjén menne végbe a természetes fejlődés, s e három, tulajdonképp egybeeső folyamatban a törvényszerűségüket kikényszerítő közös ok és cél nem egyéb, mint az, hogy energiák vannak, megvannak, munkát végeznek, s minden időpontban a legnagyobb munkát végzik el, mely természetük szerint s a multból már meglévő s többé meg nem változó folyamatok továbbhatása, valamint a meglévő akadályok közepett lehetséges.

Am ez a közös ok és cél nem lebeg-e minden fölött, ami a világon van vagy lehet, akár ember csinálta tudatosan, akár csak úgy természettől fogva lett? Törvényszerűséget, szervességet, életet és fejlődést miért csak itt biztosítana, amott pedig nem? A tudatos és emberi elhatározásból és cselekvésből lett folyamatoknak miért volnának más törvényeik, mint a természeteseknek, s ha nem mások a törvényeik, miért volnának mások a következtetések? Mikor minden energia a lehető legnagyobb munkavégzés irányát követi: nem szakasztott úgy történik-e ez, mintha választotta volna ez irányt, mintha minden pillanatban tudatosan megállapítaná, hogy ebben a percben ilyen irányban fejtheti ki a legnagyobb munkát? S viszont a tudatosságban mi egyéb válik tudatossá,

mint valamely folyamat természetmegszabta kiválósága? A szervesetlen dolgok átalakulásai szakasztott azon mód mennek végbe, mintha tudatos megfontolással történnének. Viszont a tudatos cselekvés tudatossága éppen abban áll, hogy tudatosan veszi számba a világegyetem ugyanazon adottságait, amikre a természetes történés mintegy ráhibáz. Ha a természetes történésben az okok és irányzatok kényszerítése életet, szerveséget és fejlődést idézhet elő, akkor a tudatos cselekvésben, melyen belül a még csak jövőben elkövetkezendő, a tér messze távolából elérkezendő is mintegy már előre hat, mert az eljövendőt a multból kiszűrt tudomásaink szerint hattatjuk benne: e tudatos cselekvésben még inkább benne kell annak a tehetségnek lenni, hogy amit teremtett: eleven, szerves és fejlődő lehessen. Vagyis helyes logika szerint nem azt kell mondani, hogy amit emberi kéz vagy elme csinált, nem lehet szerves, eleven és fejlődő, hanem azt, hogy még szervesebb, még fejlődőbb lehet, mint a természettől lett dolgok.

4.

Mentül inkább igaza van tehát annak a természettudományi felfogásnak, mely ugyanazon törvényszerűség uralmát hirdeti a világ minden jelensége fölött, annál képtelenebb, annál következtelenebb a megkülömböztetés, mely a természeteset s a mesterségeset egymással ellentétbe állítja. Vagy az egyik igaz, vagy a másik, s két-

ségbeejtő vagy felbőszítő volna, ha olyan tipikus nem volna a tudomány fejlődésére, hogy misztikus vállvonogatásnál egyébbel alig okolják meg a tételt, hogy amiket az élet s a szerves és természetes fejlődés lényeges tulajdonságainak s nyilvánulásainak tekintünk, mesterségesen készített dolgokban nem találtathatnak.

Miért nem ?

Tegyük föl, hogy sikerülne, ami csak technika és tudás dolga, de tudományosan nem lehetetlen-ség, olyan ágyulövedéket előállítanom, mely, ha kilőttem, a környező levegőből vegyi folyamat útján állandóan meggyarapodnék, s ugyane folyamat révén mozgása is megmaradna. Tegyük fel, hogy ugyane folyamat rendjén a lövedék, ha bizonyos terjedelmet elért, felrobbanna, s részei a környező levegővel való vegyi folyamat útján egyenkint ugyancsak tovább gyarapodnának s mozognának, éppúgy növekednének, majd maguk is éppúgy felrobbannának, s a mozgásra, gyarapodásra és felrobbanásra való hajlandóságot éppúgy átörökítenék szilánkjaira, mint az eredeti lövedék. Ha valami mechanikai akadály közbe nem lép, s amíg e földön levegőben tart, ez a folyamat végére láthatatlanul tovább folyhatnék, csak úgy, mint például az állati élet, mely szintén csak addig folytathatódik, míg a földön tápláló anyagot talál, s amíg mechanikai akadály közbelépése meg nem szakítja. S ha sikerülne ilyen lövedéket készítenem: nem sikerült-e egyben olyasmit is mesterségesen megcsinálnom, ami

teljes az élet minden jellemző tulajdonságával, mert ime megtaláltatik benne vagy nála az állandó folyamat, a táplálkozás s a szaporodás?

S a természetes és szerves fejlődés?

Aki nyolc-tíz napot töltött oceánjáró gőzösön: valamikor, valahol, talán mikor beleverte a fejét valami alkalmatlan szegletbe, vagy megfordítva, mikor elfogta a hála s a meghatottság ez úszó csodáknak bámulatosan kényelmes, gyakorlati s millóféle célnak egyforma leleménnyel megfelelő berendezésén, mondom, valamikor, valahol, egy percre, egy átsuhanó érzéssel okvetetlen felbukkant benne a sejtés, hogy ami mód a hajó az ősi kivájt fatörzsből a mai világjáró gőzössé elfejlődött, voltaképp ugyanolyan módon fejlett mint a mai ember ama bizonyos ősi sejtéből vagy protoplazmából vagy isten tudja micsodából. A mai gőzösnek nincs egy porcikája, formájának nincs egy vonala, elrendezésének nincs egy arányszáma, mely számlálatlan emberéletbe vagy legalább is mérhetetlen sok balesetbe, kényelmetlenségbe s bosszantó tapasztalatba ne került volna, s ezeknek rendjén alakult ki, a mosdószekrény kigömbölyödésétől a kürtő vastagságáig, a kapitány hidjának elhelyezésétől a hajó hálformájáig a gőzös minden egyes része s ezeknek egymáshoz való elrendezése. Hány hajó billen, fel, mig megtalálták a rakományelrendezés mai módját; hány utast sepert el a hullám, mig eltalálták a korlát mai formáját! Nincs, mondomt egy porcikája, egy hajlésa, egy vonala, egy

arányszáma, melyet magát, melynek helyét, formáját és mennyiségét ne a keserves tapasztalatok útján tudomásul jutott szükség és célszerűség alapította volna meg, — s a hajó minden porci-kája éppúgy testté vált emléke egy ily sükségre adott feleletnek, mint a mai embernek minden izma és idegszála. Hasonlóképpen: az új hajó éppúgy a hajó máig kialakult eszméjének kaptafájára épül, mint ahogy a mai ember az ember mostani eszményének kaptafájára születik; a nem így készült hajók éppúgy nem állnak meg a használatban, mint ahogy a torzszülött emberek nem állnak meg az életben, s a mai hajóács idegeiben éppúgy benne dolgozik a mult minden tapasztalata, mint ahogy az embrió végigmegy az emberi nem fejlődésének minden fokozatán.

Igaz, ennek azt vethetik ellene, hogy az állati életben az állat keserves tapasztalata és ebből kikelő tudatos elhatározása nem elég arra, hogy az állati szervezet megváltozzék. Bizonyára nem elég, de viszont nem tudom, hogy' képzeli a természetes fejlődést az az anti-lamarckizmus, mely csak a természetes, az alkalmatlannak elpusztulása, az alkalmasnak tovább szaporodása útján való kiválasztódást ismeri el e fejlődés mozgatójának? Aki hisz a fejlődésben, annak abban is kell hinnie, hogy a szervezet tapasztalatai tovább öröklődnek, s módosítóan, javítóan, fejlesztően hatnak a szervezetre, — s föltéve, ami pedig igen kétséges, hogy a benyomások, melyeknek hatásai folytán az ember a mai emberré fejlett, nem jár-

tak eszmélettel: vajjon e benyomások azért más-képen hatottak-e és más természetű fejlődést idéztek-e elő, mint azok az emberi tudatos tapasztalatok, amelyekből származott elhatározások és beavatkozások folytán építettük egyre tökéletesebben a hajókat?

A misztikus és csodakereső vállvonogatással szemben a látható és kitapintható valóság az, hogy ami tulajdonságokat s folyamatokat a természettől lett dolgok külön és saját sajátosságainak tekintenek: az élet, a szervesség s a fejlődés fő jellemzőit csakúgy megtalálni a mesterségesen csinált dolgokban, a mesterségesen és tudatos belenyulással megindított vagy módosított folyamatokban is. S ez éppen azért van így, mert nincs semmi, ami ne volna természet és ne volna természetes. Nincsenek természetes és nem természetes dolgok, csak jól és rosszul sikerült dolgok vannak. A jól sikerültek mintegy jól számoltak a világegyetem adottságaival vagy jól hibáztak rájuk, s megmaradásuk megfelel nekik, a rosszul sikerültek rosszul számoltak vagy rosszul alakultak, s el kell pusztulniok. De különbségnek egyáltalában nem különbség, hogy a sókat az én kezem dobta-e a vízbe, vagy útjába eső ásvány-rétegekből szedte-e magába; a különbség csak az, hogy milyen és mennyi a só és a víz, — s ha az én mesterséges savanyúvizem csakugyan (és nem csakis hitem szerint) olyan összetételű, mint a természetes: bizony a vegyi s a fizikai erők szakasztott úgy megmoz-

dulnak benne vagy általa, mint a természetesnél. Ha csakugyan tökéletesen ismerném az emberi test szöveteinek összetételét; ha teljesen elő tudnám állítani részeiket és pontosan össze tudnám rakni (ami mind nem lehetetlenség, csak ma még nem ismerjük a módját): akkor valóban, vegyi és fizikai úton is meg tudnám csinálni a homunkulust. Különbségnek a természetesen lett és mesterségesen csinált dolgok közt alig marad meg egyéb, mint a természetes fejlődés bizonyos lassúsága, de ezt egyrészt megtalálni emberkézből lett dolgok fejlődésében is, mint éppen a hajó példáján láttuk, viszont az csak nem lehet különbség, hogy a dolgok törvényeinek, a szükség helyes ellátása módjának átlátása egyszerre ötlött-e valamely kiváltságos elmébe, vagy sok nemzedék tapogatózó próbálkozásai után? A észak-amerikai Uniót például egyszerre alakították, „csinálták“ meg, és szakasztott ugyanolyanok az élete nyilvánulásai, mint a lassan „lett“ államoké. Ha ezt elismerik, akkor el kell ismerni azt is, hogy az egyszerre csinált dolgok szakasztott úgy lehetnek elevenek, szervesek és továbbfejlődőek, mint a lassan lettek. Ha pedig nem ismerik el, és azt mondják, hogy az állam eszméje már élt és kifejlődött volt, mikor kaptafájára az Uniót ráhúzták: ezzel csak azt mondják, hogy egyáltalában nem lehet valamit „egyszerre csinálni“. A mi bizonyításunk számára ez mindegy — s például a sztenográfiát vagy a Morse-féle ábécét akár egyszerre csinálnak, akár a természettől lett írás

kaptafájára mintázottnak tekintik: az életet, a szervességet s a természetes fejlődést nem szegezhetik mint ellenvetést e két intézmény ellen, mely kitűnően beválik, él, munkál és fejlődik, és, mellesleg mondva, maga is körülbelül olyasmi, mint a mesterséges világnyelv volna.

5.

Bizonyára: vannak szervesnek, elevennek és fejlődőnek mondott dolgok, melyeket nem emberi kéz s emberi értelem csinált. De vannak olyanok is, melyek tulajdonképpen embertől vagy embercsoportoktól valók, vagy legalább is fejlődésük és kialakulásuk ő bennük, ő általuk, az ő egyes porcikáik vagy egyes egyéneik tapasztalatának, elhatározásának s munkájának rendjén ment végbe és megy tovább: csakhogy ez alakulást és fejlődést a föl nem eszmélt emberiség nem követte tudatos figyelemmel. Ilyen talán mindjárt maga az emberiség is — és mindenesetre ilyen a legtöbb emberi intézmény, az állam, a társadalom, a nemzet, az erkölcs, a jog és sok minden egyéb, amelyek külön és meglevő voltának tudományos figyelmünk akkor fordult feléje, mikor már rég megvoltak. De mindezek éppúgy, ha nem is ugyanazon mód és ugyanazon eszközökkel csinált dolgok, mint amiket most emberien, tudományosan, egyéni, nemzeti vagy nemzetközi tudatos elhatározással csinálunk — viszont e csinálmányaink csinálása közben éppúgy számoltunk a világegyetem erőviszonyaival, mint ahogy a

leg-„természetes“-ebb fejlődés is mintegy tapogatódzva alkalmazkodott hozzájuk.

Am vannak intézményeink és javaink, melyeknek megszületése már mai gondolkozásunk és figyelmünk idejébe esik. Ilyen például a hadsereg vagy a posta, ilyen a kémiai vagy a fizikai tudomány.

Nos, nem ismerjük-e a posta keletkezését? Nem tudjuk-e pontos följegyzésekből majd minden ember nevét, akinek elhatározása és rendelkezése tett hozzá szeg után szeget, intézkedés után intézkedést? Nem ismerjük-e a szükségeket, melyekhez képpeszt módosítani kellett, kitágítani, alakítani, mindig tudatos elhatározással s mesterséges belenyúlással? Igazgatása, elrendezése, minden egyes lélekzetvétele nincs-e megszabva statutumokban, törvényekben, hivatali előírásokban s nemzetközi megegyezésekben? S ezenfelül is nem csupa mesterséges dolog-e, amin épül: az írás, a kocsí, az országút, a vaspálya, a tarifa, a levéltitok — s ez mind ugyancsak nem csupa tudatos, kiszámított s elhatározásból lett dolog-e? Mindazonáltal van-e szervesebb szervezet, mint a posta? Van-e, mely a nem bele valót gyorsabban kilökné, a bele szükségeset gyorsabban felszíná, az új szerzeményt jobban analógiák és megállapodott törvényszerűség szerint alakítaná magához, akárcsak a jog, a társadalom és a — nyelv?

Vagy a kémiai tudomány. Ez is, mint minden természettudomány, a jelenségek olyan csoportját tükrözi vissza, mely magában szerves és

törvényszerű. Már e valóság is, ha nem is biztosítékot, de mindenesetre alkalmat ad neki arra, hogy maga is szerves és törvényszerű legyen. Ám végre is a véletlenségek ezerfélesége is belejátszik abba, hogy és mint talált rá a kutató emberiség a kémiai jelenségekre, hogy fedezte fel a kémiai törvényeket — s ezenfelül maga a kutatásra való elindulás és magának a kutatásnak módja, az új adatok szállítása, a hamisak kiküszöbölése, a kémiai tudomány fejlődésének minden egyes mozzanata, minden sikere és tévedése, minden eredménye és meddősege, mind egy-egy emberi tudatosság és elhatározás emléke, csak úgy, mint ahogy a festményen minden vonást, foltot és árnyékot akarattal, elhatározással és tudatosan kellett megvonnia vagy lefestenie a festőnek, bármennyire alkalmazkodott is, e tudatossága és elhatározása közben, a vászon, a festék, az ecset s a lefestendő dolgok anyagában s életfolyamatában uralkodó állandó erőviszonyokhoz. Mégis: a kémiai tudomány, mint külön s a maga tárgyától elválasztott valóság: magában is nem szerves egész-e, majd azt mondtam: test?

Nos: külön valóságul a kémiánál semmiben sem titokzatosabb s fejlődésében legalább is úgy a tudatosságtól függő a nyelv, mely mindig az emberi gondolkodás törvényszerűségének külső visszatükrözője, nemzetenkint vagy nyelvjárásonkint a nemzet vagy a vidék gondolkodásbeli sajátosságaié. Szervességen és törvényszerűségén belül végtelen szabadság van a tudatos belenyúlás szá-

mára, amint ezt a Danték, a Shakesperek, a Montaigneok, a Goethék, Heinék és Arany Jánosok nyelvalkotó és alakító beavatkozásain látjuk és bámuljuk. Nem látom át, hogy a szándékosan, emberi eltökéléssel s nemzetközi megegyezéssel megcsinált és elfogadott világnyelv törvényszerűsége, elevensége, szervessége s továbbfejlése miért ne volna biztosítva, mikor minden emberi gondolkodásnak és nyelvnek vannak bizonyos egyforma formái, adatai és szükségai; mikor ebben a nyelvben is, mint minden nyelvben, kell formának találtatnia a valóság, a tulajdonság és a cselekvés tolmácsolására, a multéra, a jelenére s a jövőjére, az összefoglalásra s a szétválasztásra, a konkrétumra s az absztraktumra, — s mikor az állandó szükségek itt is állandóan ható erők, melyek a régi anyaghoz a célnak megfelelően alakítják hozzá az új adalékot s kilökik belőle a nem beleválót. Az állandó ok s az állandó cél miért ne nevelne itt is szervességet? A részek s a törvények szükséges harmóniája miért ne csendülne fel itt is ritmusban és numerusban? Egyszóval: mi állja útját, hogy a csinált nyelv, ha jól csinálták meg, a művelt emberiség közös gondolkodásának éppoly szerves tolmácsoló eszköze lehessen, mint a nemzeti nyelvek a nemzetekbe összefogódzott embercsoportokénak?

6.

Viszont azonban, s ez a fontos: a mesterséges nyelv hijával volna a nemzeti nyelvek egy

nagy hibájának, mely, igaz, csak a világközi használatban hiba, maguknak a nyelveknek erejük és erejük: az idiotizmusnak, vagyis a nyelvbeli sajátosságnak.

A nyelvbeli sajátosságokat az teszi lehetségessé, hogy a nemzeti nyelvek törvényei nem mindig logikaiak, s különösen nem következetesek, mint ahogy a sajátos gondolkodás nem mindig helyes, s főképp nem egyforma. Eleven nemzeti nyelv a politikain kívül már azon az okon sem válhatik világnyelvvé, mert, míg az egész emberiségnek kéne vele élnie, viszont sajátosságai nem az egész világon születnek és gyarapodnak, hanem egy nemzet nyelvterületén s annak külön gondolkodása szerint, melyhez nehezen simul más nemzetek gondolkodása. Megtanulhatjuk a mások szavait, de nehéz a más fejével gondolkoznunk. S épp ezért holt nemzeti nyelv, mint amilyen a latin: az sem való világnyelvnek, nemcsak mert elmaradt nyelv, de mert törvényei nemzetiek vagyis szeszélyesek, nem következetesek és szigorúan logikusak, — s mert szerkezetének e lazaságában minden nemzet rést talál arra, hogy a maga idiotizmusait plántálja át bele, mint ahogy annak idején, át is plántálta, s a latinul beszélő magyar s a latinul beszélő angol éppúgy nem értette egymást, mintha az egyik magyarul, a másik angolul beszélt volna. Nem akarom a szót szaporítani, de itt van előttem egy rövid Esperantogrammatika. Nem mondom, hogy e nyelv ideálja a világnyelvnek — talán még lehetne egyszerű-

síteni, — de hozassa meg, akit érdekel, s figyelje meg, hogy szigorúan logika szerint való szerkezetével mennyire követni tudja a gondolat legfinomabb árnyalatait, s viszont éppen e szoros szerkezeténél fogva mennyire nincs benne hely: nem ugyan egyéni finomságok, de igenis nemzeti idiotozmusok számára. Abból a tételből indul ki, hogy a nyelv matériája a tő, s e töveket, igen okosan, azokból a nyelvekből veszi, melyeknek szavai az európai történelem során a legtöbb nemzeti nyelvbe beszivárogtak: tehát főképp a latin-görögből. A tő elejére vagy végére rakott és pontos jelentésű ragasztékokkal éri el, hogy a szó valóságot, tulajdonságot, állapotot, cselekvést, mutat, jelent, jövőt, összeséget, különiséget, rokonságot, elvontságot, vagy kézzelfoghatóságot jelentsen, — annyira pontos rendszerrel, hogy a nyelvet kiki maga is továbbképezheti vagy gyarápíthatja, még pedig, s ez a fő: mindenki egyformán. A kis nyelvtan végén esperanto nyelven írt mutatványok is vannak, vagy tíz különböző nemzetbeli írótól, — s érdekes meglátni, hogy, bár az írásuk lelke, stílusa emberenkint különböző, a nyelvezetük egyforma. Hangzásra és kifejezésre eleven nyelv, csengésre olyan mint az olasz. Mindent egybevéve igen geniális csinálmány, s ha, még egyszer mondom, talán nem is utolsó szó e vitában, mindenesetre gyakorlati és bevált példája annak, aminek elméletén veszekszünk: a mesterséges világnyelv lehetőségének. E lehetőségen pedig az csüggjön a legjobban,

akinek számára nagy és szent dolog a nemzeti nyelv. Mert ha igaz, amit a nacionalisták hirdetnek, hogy az idegen nyelv tudása többé-kevésbé hűbéresévé teszi az embert az idegen nemzetnek : kapniok kell ez expédiensen, mely egybe fogja a nemzeteket, de egyet sem vet a másik alá.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

TARTALOM.

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	7
A perzekútor-esztetika ellen.	
Kelet népe	11
Hazafiság és irodalom. (Három cikk)	17
Hagyomány és egyéniség	41
A magyar kultúra s a nemzetiségek	49
Utóirat. (A perzekútor-esztikáról)	54
Hadi készülődések	58
Irodalmi modernség	68
Nemzeti-e mai költészetünk?	77
Az üldözött irodalom	85
Irodalmi viszonyaink s a magyar lélek	95
Író és közönség	103
Gyulai Pál	109
Irodalmi szempontok.	
Vezérek nélkül	121
A költők hajnala	130
A fekete zongora	138
Versekről	152
Színház és stílus	159
Színház és irodalom	168

Írók és könyvek.

	Oldal
Vörösmarty Mihály	179
Tompa Mihály	185
Jókai-ünnep	190
Vajda János halálára	195
Ady Endre	204
A megváltás felé	211
Babits	221
Lamentációk	225
„A tudni nem érdemes tudománya“	229
Tennyson	238
Zola	244
Oscar Wilde	248
A Quo Vadis-láz	255
Octave Mirbeau	267
Zsargon	278
Liebknecht	301
A jövődő törvényhozás	325
Világnyelv, politika és természetes fejlődés	357

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

A NYUGAT KIADVÁNYAI:

ADY ENDRE: Vér és Arany. Versek. Második kiadás.
Ára 3 korona.

Szeretném, ha szeretnének. (Legujabb ver-
sek.) Ára 3 korona.

Novellák. Ára 3 korona.

AMBRUS ZOLTÁN: Kultura füzértánczczal. Elbeszélés.
Ára 3 korona.

BABITS MIHÁLY: Levelek Irisz koszorujából. (Vers.) Ára
3 korona.

BALÁZS BÉLA: Doktor Szélpál Margit. (Dráma.) Ára
3 korona.

BIRÓ LAJOS: Családi tüzhely. Ára 2.50 korona.

ELEK ARTUR: Poe Edgar. Két tanulmány. Ára 3 korona.

GELLÉRT OSZKÁR: Deltánál. (Vers.) Ára 2.50 korona.

HATVANY LAJOS: Én és a könyvek. Ára 3 korona.

HELTAI JENŐ: Írók, színésznők és más csirkefogók.
(Novellák.) Ára 3 korona.

IGNOTUS: Kisérletek. Ára 4 korona.

F. KAFFKA MARGIT: Csendes válságok. (Novellák.) Ára
4 korona.

KEMÉNY SIMON: Lamentációk. (Vers.) Ára 2 korona.

LENGYEL GÉZA: Véletlenek. (Novellák.) Ára 3 korona.

LENGYEL MENYHÉRT: Taifun. (Dráma.) Kötve, ára 4 kor.

LESZNAI ANNA: Hazajáró versek. Ára 2 korona.

MÓRICZ ZSIGMOND: Hét krajcár. (Elbeszélés.) Ára 3 kor.
Sári biró. (Vigjáték.) Ára 2.50 kor.

SZOMORY DEZSŐ: Az isteni kert. Novellák. Ára 4 kor.

A NYUGAT könyvkiadóhivatala
BUDAPEST, VIII., RÁKÓCZI-ÚT 9.

Ára 4 korona.

4J-46, J7

74

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

